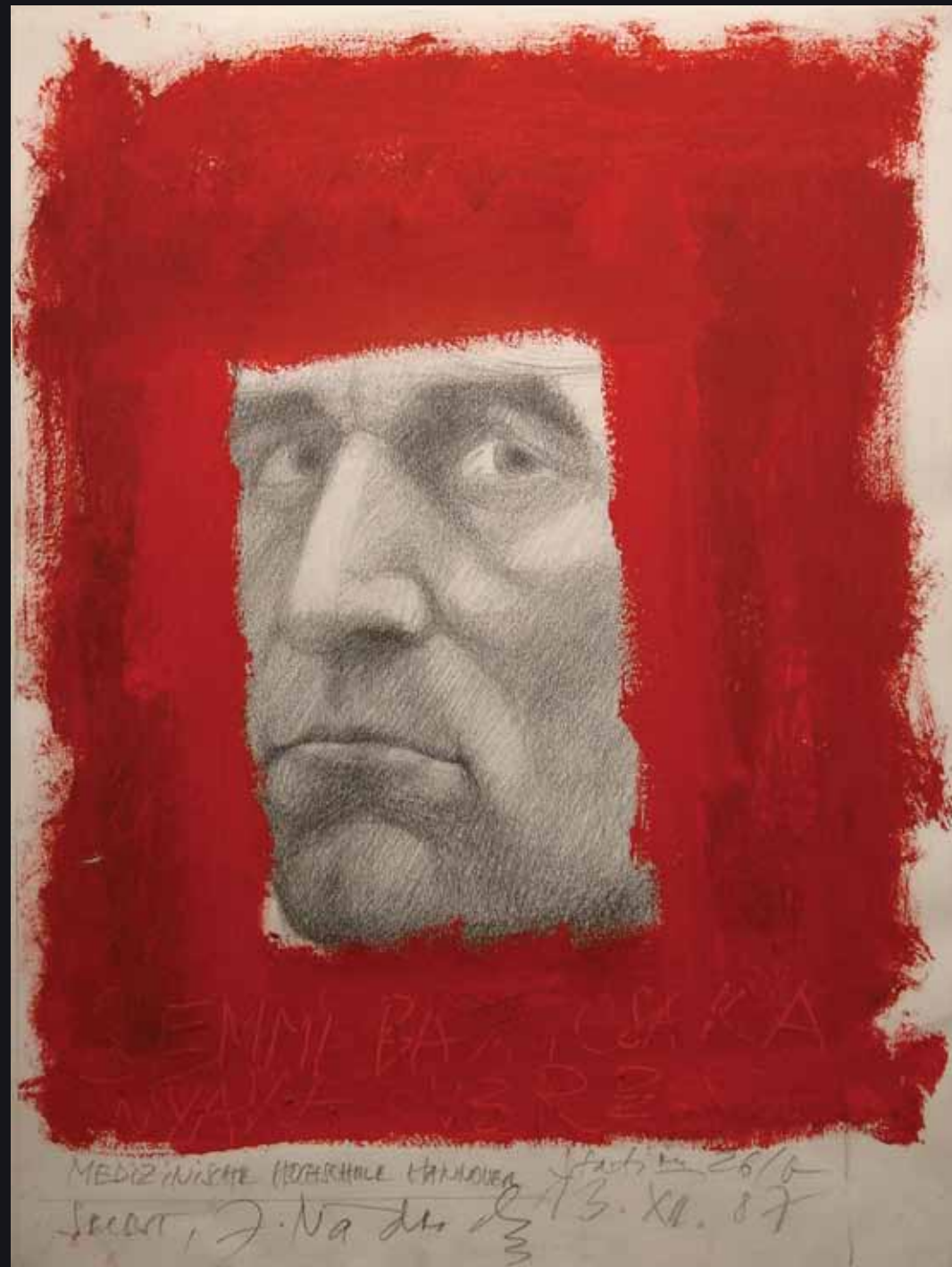

KORTÁRS

2016 10
év 10
szám

KORTÁRS 2016 10

NÁDASDY JÁNOS munkáival

VASY GÉZA: Szerelmes szülőföld

SZEPESI ATTILA, BECSY ANDRÁS, POLLÁGH PÉTER versei

SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1956. október

TÓBIÁS ÁRON: A Rádió ostroma – Beszélgetés az esemény résztvevőivel

TARJÁNYI ESZTER, SZÁSZ LAJOS, STURM LÁSZLÓ kritikái

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortaronline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

BUDAPESTI OPERETSZÍNHÁZ
MŰVÉSZETI VEZETŐ: KERO®

TÁBORI GYÖRGY
Ulagas című regénye alapján
KOCSÁK TIBOR MIKLÓS TIBOR

LADY BUDAPEST

Musical

A PHOTODRAMÁT AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
RÖV ÉPÍTÉSÉNEK ÉLÉTREHÍZOTT EMLÉKEZETYSÉG TÁMOGATÁSA

1956
2016

A MAGYAR
SZABADSÁG
ÉVE

JANZA KATA
SZABÓ P. SZILVESZTER, MÉSZÁROS ÁRPAD ZSOLT, SZINETÁR DÓRA, KERÉNYI MIKLÓS MÁTÉ, NÉMETH ATTILA, VERÉB TAMÁS

Harmónikus SILLÓ ISTVÁN *Scenográfus* BODOR JOHANNA

Rendező SOMOGYI SZILÁRD

WWW.OPERETT.HU

TÁBORI GYÖRGY BUDAPESTI OPERETSZÍNHÁZ ÉS A MAGYAR SZABADSÁG ÉVE
KOCSÁK TIBOR ÉS MIKLÓS TIBOR ALKOTÁSAI A BUDAPESTI OPERETSZÍNHÁZ ÉS A MAGYAR SZABADSÁG ÉVE
TELJES KÖLTSÉGVETÉS: 100 MILLIÁRD HUF

OPERETSZÍNHÁZ

PANNON
FILHARMONIKUSOK

TARTALOM

- 3** SZEPESI ATTILA: Füst Milán Chopint játszik (*szonettek*)
- 7** ALBERT GÁBOR: Egy Magányos Merénylő elmélkedéseiből (*próza*)
- 14** BECSY ANDRÁS: Gyulai faforgácsok (*vers*)
- 16** POLLÁGH PÉTER: A Dédi már megint októberkedik; 56 parfümjé (*versek*)
- 18** SOMOS BÉLA: Szégyelljük meztelenségünk; Csak a szíved verjen!; A keresztvivő (*versek*)
- 21** JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE: Hic fuit (*próza*)
- 30** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1956. október
- 34** CZIGÁNY MAGDA: Rendezőelvek, avagy hogyan legyünk „híres” magyarok?
- 35** FILEP TAMÁS GUSZTÁV: Egy márványdarab törmelékei – Szélgjegyzet Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika tanulmányához
- 39** NOVOTNY TIHAMÉR: „Közös hadgyakorlat »Falábú Janival«” – Gondolatok Nádasy János '56-os képsorozatáról (*képzőművészet*)
- 44** VASY GÉZA: Szerelmes szülőföld (*esszé*)
- 52** TÓBIÁS ÁRON: A Rádió ostroma – Beszélgetés az esemény résztvevőivel
- 56** CSEKE PÉTER: Erdélyi szépírók és képírók, akik Budapesten élték át a forradalmat
- 66** SZÁSZ LÁSZLÓ: Az erkölcsstanok kudarca (1. rész)
- 76** KABÁN ANNAMÁRIA: „Sosem-látott kék egek emelik” – Reményik Sándor életmegújulásáról
- 81** TARJÁNYI ESZTER: Egy személyességgel átszőtt biográfia (T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János)
- 85** PÉCSI GYÖRGYI: Szepesi Attila / Medvecukor; Varázsfüvek
- 87** SZÁSZ LAJOS: Hatos Pál / Szabadkőművesből református püspök – Ravasz László élete
- 89** KOVÁCS DÁVID: Kiss Gy. Csaba / Hogy állunk a számvetéssel?
- 91** MERKLIN FERENC: Elindultam szép hazámból... – Kristóf Ágota-émlékkönyv
- 92** NAGY HILDA: Buda Attila, Nemeskéri Luca, Pataky Adrienn (szerk.) / „...mi szépség volt s csoda”
- 93** STURM LÁSZLÓ: Kemsei István / A szederinda szeme. Dunakönyv

E számunkat NÁDASY JÁNOS munkáival illusztráltuk.

A borítón: Oltári kép I., 2004 (részlet); Önarckép, 1987

Megújult a Kortárs Online!

5 éves a Kortárs Online.

2016 szeptemberétől friss, új arculattal és változatlanul színes tartalommal várja a film, zene, irodalom, színház, illetve képzőművészet iránt érdeklődőket.

Látogasson el oldalunkra: www.kortarsonline.hu

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,**
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
SZERENCSEJÁTÉK ZRT.

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadó Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) (Külföldön: 74 €; szomszédos országokban: 65 €.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Írói fogások

Petőfi Irodalmi Múzeum

Október 26. szerda, 19 óra

A színház, a média, az irodalom világában egyaránt otthonosan mozgó Szép Ernő- és Príma-díjas Vinkó Józsefet egészen biztosan nem kell bemutatni a gasztronómia iránt érdeklődőknek sem. Az egyik legismertebb és elismertebb hazai gasztroújságíró (Magyar Konyha, Szellem a fazékból, Heti Válasz/ Gasztronómia) Szilágyi Judit kurátorral közösen tart tárlatvezetést. Szó esik majd kedvenc íróink kedvenc ételeiről, valódi és fiktív szakácskönyvekről – megannyi irodalmi és konyhai titokról. Étvágygerjesztő főzéshez és olvasáshoz!

PIM ESTI EXTRA: a PIM hosszú nyitvatartása minden hónap utolsó szerdáján különleges programokkal, rendhagyó tárlatvezetésekkel.

Minden kiállítás 20 óráig látogatható.

Belépőjegy: 800/400 Ft

Bővebb információ a programokról:

www.pim.hu

www.kortarsonline.hu és www.kortars.com

SZEPESI ATTILA

Füst Milán Chopint játszik

(barbár szonettek – részlet)

SZEPESI ATTILA (1942) Budapest

„...nem néztem: vaksi lámpás vet-é utamra fényt?”
(Rimbaud)

ÖRDÖGSZEKÉR

Kandi kölyökkoromban
hányszor elhéztelek: pusztán át, ködfoszlányon át,
bíbicvijogáson meg pacsirtafütyön át veszettül
pörgő-forgó, ki-tudja-hol-áll-meg
ördögszekér, ahogy a nekibőszült
dob- meg trombitamuzsikás szélvihar sodor és a
hetykén fütyörésző szarvas-patás kancsal ördög, tán
maga a fő-fő Durumó csimpaszkodik rajtad és kajlán
figurázik odafönn a billegő
vágjától. Tanultam eljövendő sorsom, ahogy a
korai verőfényben bátortalanul
bimbót fakasztó som- és kökénybokroktól meg a
lecsupáltan is habos virágba boruló
zelnice- és mandulafáktól.

TÜKÖRSZOBÁK

Éjszakai tükör mélyén önmagukat sokszorozó
félálomi szobák. Mintha föl-le bolyongana bennük
valaki arcát veszítve. Háta görbülete
apámat idézi. Kormos árnyéka ide-oda
téved – egyszerre száz alakban. Dünnyög, csetlik-
botlik szobáról szobára, mintha önmagát
keresné, akit nem sikerült megtalálnia hosszú és
hányt-vetett életében. Lim-lomok közt
botorkál, meg-meghőköl. Kihúz egy fiókot, bele-
kotor, közben legyintve vissza-visszanéz, aztán újra
nekilődül, mintha tartana valahová, de az
árnyéka egyre homályosabb. Végül eltakarják a táruló
szobák egymást összekaszaboló
visszfényei.

FÜST MILÁN CHOPINT JÁTSZIK

Szüleim válófélben voltak
'51 őszén, ezért operaénekes nagynénémnél
lábadoztam szemműtét után. Anyám napközben
dolgozott a könyvtárban, apám már reményteli
új családja körében élt. Egyik este az ebédlőben
vendégsereg gyülekezett, én pedig az oldalsó
szobában Donászy Ferenc indiánregényét, a
Villámsugárt olvastam. Áthallatszott a vidám
zsibongás, tán Rákosi-viccet mondott valaki. Aztán
csönd lett hirtelen és megszólalt a zongora. Átszellemült
zene hallatszott odaátról, merengő
taktusok. Másnap nagynéném elmesélte: egy
híres költő, Füst Milán játszotta kedvenc
Chopin-noktürnjeit.

PORFELHŐBEN

1956 ködös októberében
ledőlt a Szabadság téri szovjet
emlékmű. Nagyot reccsenve ezer darabra
hullottak márványlapjai meg az aranyfestékekkel
pingált cirill betűk. A flaszterre omló obeliszks körül
körtáncot ropott az összekapaszkodva hahotázó, ön-
feledten rikoltozó utcanép. A közeli
Amerikai Követség erkélyéről egy középkorú
férfi lefilmezte a karneváli jelenetet. Szeretném
látni azt a filmet, ahogy – esztergályosinasok, kalauz-
lányok, kalapos-öltönyös urak, fehér köpenyes
fodrászok és seprűnyéllel hadonászó házmesterek közt – a
porfelhőben ott járom magam is tizennégy
évesen a kerge örömtáncot.

ZAKATOLÓK

Feltorlódott a tüntető tömeg az Arany
János utca és a Bajcsy-Zsilinszky út
találkozásánál, ahol egy sóderrel felszórt grund állt a
háborúban lebombázott házak helyén. Néhány diák-
lány kiállt a sorból és „zakatolni” kezdett: körbe-
körbe forogtak párban összefogódzva, és énekelték a
„Hegyek között, völgyek között” dalt. Ám a sokaság
fütyögésére és hurrogására abbahagyták a kerge ugra-
bugrát, mert ez a mutatvány korábban a kincstári
ünnepek kísérlője volt, és rendre a Népek Tanítójának mondott
kaukázusi postarabló éltetésébe fulladt, akinek előző
nap döntötték le a Városligetben álló bronz-
kolosszusát, amit az elkobzott templomi harangokból és a
szentek szobraiból készítették Rákosiék.

FEKETE RÓKAPRÉM

A harcra buzdító, átszellemült fűzfa-
 versek társaságában néha meghökkentő
 hirdetések tűntek fel a forradalom szabad
 szelében kiadott, sokszor még nyomdafesték-illatú
 újságok hasábjain, a kirakatok üvegére
 ragasztgatva, vagy a foszló kérgű körúti platánfák
 kérgére szögezve. Alig olvasható betűkkel, kopott
 indigóval másolt szövegek: bizonyos címen jutányosan
 lehet bőr- és csontgombot, fekete róka-
 prémet vásárolni. Egyik szomszédunk, Bicó Jóska, aki négy
 évet ült államellenes összeesküvésért, azt
 állította: ezek kódolt üzenetek. Talán a közeledő
 amerikai csapatok értesítik alvó ügynökeiket, talán az
 Ávó próbálja összerelni szétszéledt martalócait.

JÓB KÖNYVE

Azon a novemberi napon elkomorultak a pillantások, feketére
 váltak a szavak. A tükrök hazudtak. Görbülten
 bicegtek az előbb még büszke árnyékok. A fájdalmas
 hegedűdallamoktól elpattant a húr. A vég-
 ítélet gebéi poroszkáltak vérző felhők alatt. A lélek
 sivatagába száműzöttek otthontalanul
 ténferegtek az alkalmi sírokat rejtő tereken, ahol
 gúnyosan füttyörészve pernyét sodort a szél. A teremő
 igék belső lángja hunyorgott, aztán kialudt. Kopáran
 kongott a távoli tegnapot idéző lázbeszéd. Elnémultak a
 harangok. Rémmálmá züllöttek az álmok. Halottakra
 ereszkedtek némán a reggel még dalos
 madarak. Az a nap, ahogy az ördög-büntette Jób
 mondta nyomorúságában: legyen maga a sötétség.

BÜTYÖK

Csak decemberben, az iskolai szénszünet után toppant be
 az iskolába Bütyök. Jobb lábára bicegett – egy el-
 tévedt repesz-szilánk megsebezte a térdét a Parlament
 előtt, ahol a holttestek árnyékában bújt meg, amikor a
 háztetőkről lőni kezdett az Ávó. Amúgy valami nyomorult
 pincelakásban tengődött hírhedt kocsmatöltelék anyjával, aki
 takarítónő volt a Hold utcai piacon. Mindig lyukas
 zokniban járt, és a szünetekben kiflivéget meg alma-
 csutkát kunyerált. Állítólag börtöntöltelék nagybátyjával még
 valami zongoralopási ügybe is belekeveredett. Azt mesélte: a
 forradalom bukása után hetekig faggatták az Ávó Gyerme-
 védelmi Osztályán, mert felismerték egy titkos ügynökök által
 készített fényképen, ahogy nyakában davajgitárral vigyorog a
 Tompa utcai forradalmárok között.

ELEFÁNTCSONT BILLENTYŰK

A gyászírek hónapjaiban, a forradalom bukása után jelent meg a Nagyvilág oldalain Kassák és Pán Imre sorozata: *A modern művészeti irányzatok története*. Osztyáltársammal, Tamással ki is próbáltuk rögtön az izmusok furfangjait. Újságból kivágott portrékból és címszavakból kubista festményeket fabrikáltunk, bár csak iskolai rajzlapunk volt, vízfesték meg ragasztónak magunk-kotyvasztotta csiriz. Kalapba dobált és véletlenszerűen kihuzigált szavakból dadaista költeményeket, sőt, Apollinaire nyomán képverset is férceltünk, bár anyám Remington írógépén nem volt könnyű kikopácsolni egy-egy emberformát, szálló fecskét, halat. Tamás a zongorájukon még expresszionista zenebonát is produkált: ökölrel püfölte az elefántcsont billentyűket, míg Brahms harmóniaihoz szokott szülei véget nem vetettek a rémes kakofóniának.

SÉRÜLT GYEREKEK OTTHONA

Zuglóból jött főiskolai évfolyamtársam, az ígéretes festő mesélte egy szegedi csehóban: a forradalom végnapjaiban megrohmozták a Városliget szélén álló épületet, ami hivatalosan Sérült Gyerekek Otthona volt, bár nem láttak ott soha egyetlen gyereket sem. A ki-be járó autókból viszont arra gyanakodtak: az Ávó fészkelte oda be magát. Könnyen behatoltak, senkit nem találtak. A nagyteremben állt egy óriásmasina, egyik mérnökhallgató társuk szerint: rádiózavaró állomás. A lefüggönyözött szobákban halomba rakott gránátok meg kézifegyverek társaságában márkás italok, veres meg szőke parókák, frakkok, kunkori álszakállak, és orgiák mindenféle kellékei: rafináltan kilyuggatott kombinék, átlátszó selyembugyik, műfalloszok.

ILLÉS-NAPI ZÁPOR

Végigballagok a gyerekkori utcán, becsöngetnék egy-egy csukott kapun, de nincs kinek. Sehol a négykerekű deszkán guruló hadirokkant, a görbült órasmester, aki szemére csippentett nagyítóval leste naphosszat a csillámló rugókat meg a rakoncátlan fogaskerekeket. Sehol a csihipuhi szódáskocsis meg a sakálként vonító handlé. Sehol a siheder, aki színpadra vágyott, de kamaszként elnyelte az alvilág. A hórihorgas férfi sem caplat összehajtogatott szárnyait cipelve, aki sárkányrepülőn keringett a bércek fölött, míg egyszer alányaklott a szélben. Nyoma veszett a hírharang néninek is, csak a kirakatok tükrén kísért valami messzi karnevál: utcaseprőké, börtöntöltelékeké, maszkába bújt bolondoké, verkliséké meg tenyérjósoké, akik árnyéktáncot járnak, míg szakad az Illés-napi zápor.

ALBERT GÁBOR

Egy Magányos Merénylő elmélkedéseiből

(részlet)

ALBERT GÁBOR (1929) Budakeszi

Valaki vagy valami – mondhatnánk így is, a Világ – mindig kérdez, és mi több-kevesebb sikerrel válaszolunk. Gesztusokkal, lelki rezdülésekkel s időnként – de ez a ritkább, kivételes eset – szavakba is öltöztetjük válaszainkat. Ez az életre-halálra menő kérdés-felelet játék, ez a diskurzus, ez a „beszéd” életünk lényege. Története sem más, mint a kérdésekre adott válaszok egymásutánja, folyamata. A végeérhetetlen körforgás, ahogy a kérdés bensőmben a válasz ruháját ölti fel, hogy aztán frissen szerzett ruháját eldobja, s újra kérdésként fordítson egyet az élet kerekén.

A megtett út, ha kacskaringós, ha a véletlenek is a jelszóablái, mindig ugyanazon cél felé halad.

Sokáig azt hittem, minduntalan véletlenekkel találkozom, véletlenek löknek olyan „utcákba”, amelyek gyakran éppen ellenkező irányba látszottak vinni. Mert ugyan mi köze hozzám a katonaiskolának, és hogy illik ehhez a teológia? Pedig mind a kettőt megjártam, s mind a kettő véletlen volt, vagy inkább kitérő, ahonnan vissza lehetett térni egy másik kitérőbe, mert ezek szövedéke vagyok. Úgy is írhatnám, hogy *vagyunk*. Kitérések és visszatérések, céltudatos elkalandozások vagy szerencsés eltévedések, hogy aztán olykor *magányos merénylőként* szembeforduljunk a sors álarcában tetszelgő nagy kísértővel, „aki” nemcsak életünket akarja birtokba venni, erkölcsünkre is igényt tart.

Ebben a labirintusban aztán – ha még a szerencse is a kezünkre játszik – eljut az ember egy olyan pontra, amely ugyan semmiben sem különbözik a többitől, de a külső szemlélő úgy látja, ez valamiféle kitüntetett hely, olyan kilátó – bár lehet, hogy a legmélyebb iszapos gödör vagy annak széle –, ahonnan érdemes visszatekinteni. Persze csak kívülről látszik ilyennek, belülről folyamat, észrevétlen bakterház, amely előtt füttyszó nélkül robog el, siklik tova vagy zötyög át életünk ki tudja, hány teherkocsit maga után vonzó vonata.

Hömpölygő folyam, labirintus, vonat, állomások. Utcák, útvesztők, senki által nem taposott gyalogösvények és csempészutak. Mert végül is – ahogy egy jelenkori mester írta – a gondolkodásban *az út* a lényeges, egyedül az maradandó.

Ezekről adnak számot ezek a különböző köntöst viselő „beszélgetések”. Ihletőm a közös gondolat volt, s teherterhelés az átélt évek salakja. A „beszélgetés” és a „monológ” egymásba szövődik, az elhallgatás és az utólagos kiegészítés egyensúlyt próbált teremteni. Hogy mindennek mi a hozadéka, az kiderül majd, ha egybekapcsolódik a kezdet és a vég.

A *magány* az emberi lét természetes állapota, többnyire áldás, a termékenység gazdag bőségével terhes, máskor kopár bilincs, lélekre csapódó börtönajtó. Minden *merénylő* kitörési kísérlet. Életem, életünk ezeknek a mélyben végbement, olykor meg sem nevezhető kitörési kísérleteknek végtelen sora, ha úgy tetszik, szövedéke. A *merénylő* szót a terroristák kisajátították maguknak, holott valamennyiünket ezek a rejtett vagy látványos kitörési kísérletek, merénylőtek tartanak életben.

Merjünk új értelmet adni a szavaknak – ez is lehetne a Magányos Merénylő egyik jelmondata.

REJTETT OTTHON, TITKOS ERŐFORRÁS

Az *Emelt fővel* című regényes szociográfiám vagy inkább szociográfiába hajló önéletrajzi regényem megjelenése után (mert ez a könyv alaposan beleszólt életem alakulásába) megbolydult körülöttem a világ, s a nagy nyüzsgés közepette egyre súlyosbodó magányomat egy különös „esemény” törte fel. Levelet kaptam Amerikából, a kézzel írt címzés nem árult el semmit, s megdöbbenésemre a megszólítás is idegenül meredt rám, nem nekem szólt: „Kedves Antal Gábor!” – ezzel kezdődött a levél.

Nem kellett hozzá nagy nyomozómunka, magából a levélből is kiderült, hogy írója nem más, mint Illés Árpád festőművész keresztfiának az édesapja, aki valamikor az előidőkben a Képzőművészeti Főiskolán barátságot kötött Illés Árpáddal, s ez a barátság azóta sem szakadt meg. Az Amerikában élő festő, belelapozva az imént „szociográfiába hajló regénynek” nevezett *Emelt fővel*-be, úgy érezte, ez a könyv neki, sőt róla szól, s megírta első levelét az egyelőre alig ismert „Antal” Gábornak.

Milyen úton-módon keveredett a már huszadik kötete felé járó *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent könyv Amerikába, hogyan kerültem kapcsolatba ezekkel a festőkkel, kik voltak a közvetítők, akik a „véletlenek” parancsát követve s annak engedelmeskedve egyengették a Magányos Merénylő – aki voltam – útját?

Annak ugyan semmi jelentősége és sorsirányító szerepe nem volt, hogy az Eötvösön a szakdolgozatomat éppen Kodály Zoltánról írtam (Ajjaj! Nem tudom a számát! Mi lesz, ha számon kérik?!), de miután pár nap híján majd egy évtizedet töltöttem az Országos Széchényi Könyvtár katalógusokkal körülbástyázott barlangjában, szerencsésen átkerültem a Magyar Tudományos Akadémia Bartók Archívumába. Természetesen itt is a „véletlen” volt a vezetőm, s név szerint Berlász Melinda zenetudós és férje, Károlyi Pál zeneszerző érezte úgy, hogy össze kellene hozniuk engem Illés Árpáddal.

Ki volt Illés Árpád, lehetne kérdezni, de sokkal inkább hangozhatnék úgy a kérdés, hogy annak idején, a hatvanas–hetvenes években a festő Illés Árpád mit jelentett nekünk, mit jelentett robbanékony személyisége, sajátos levegőjű műterme. Nem csak azt a helyet, ahol a varázslatos Illés-képek megszülettek. Nem! Nekünk ennél sokkal többet jelentett. Mi ugyanis úgy éreztük, az a könyvekkel, bizarr tárgyakkal zsúfolt műterem valójában energiaközpont. Hogy tovább fokozzam: összművészeti, festői, zenei, irodalmi, sőt erkölcsi energiaközpontnak tekintettük, ahol fel lehet töltekezni. Mondhatnám persze azt is, hogy találkozóhely volt Illés Árpád műterme. Az egyetemesség jegyében itt adott találkát a pazarul díszített olasz reneszánsz szekrény az óegyiptomi ganajtúró bogár képmásának, itt találkozott a népi faragás remeke az élőkről készített halotti maszkokkal. Illés Árpád a festészetén túl a szenvedélyes gyűjtők családjába tartozott, a tárgyak szinte belopakodtak műtermébe. De nemcsak a tárgyak. Valamikor az ősidőkben Weöres Sándor is rátalált Illés Árpádra, mint ahogy a Kerényi Károly fémjelezte Argonauták is megtalálták azt a fiatal festőt, aki mágikus szellemi légkört sugárzó műtermével szinte maga is alkotó módon részt vett munkájukban.

Szeretném hinni, hogy azok a rejtett utak, amelyek hozzá vezettek, előre el voltak tervezve, és a zene és a zenészek csak eszközök voltak Valaki kezében, hogy az ő közvetítésükkel bejáratos lehettem az „Illés-kávéházba”, és megtapasztalhattam annak a szellemi közösségnek egyetemes erejét. Árpád számára a mű volt a legfontosabb: létrehozása megfellebbezhetetlen erkölcsi parancs. Szótárában a mű és az élet, az életöröm és a szépség elválaszthatatlan volt. Remekművei a létfilozófia síkján erről beszélnek, mint ahogy élete példája is ezt bizonyítja. A példa volt atyai barátom legértékesebb ajándéka.

Az ajándékok közt tartom számon azt az „ismeretlen amerikai levélíró” is, aki egyelőre semmit sem tudott rólam, s még a nevemet is rosszul írta első levelében. Ő is tagja és részese volt az előbb jellemzett, határokon átívelő sajátos szellemi centrumnak. Könyvem pedig úgy került a kezébe, hogy ezen a szellemi találkozóhelyen, ebben a kávéházban megismerkedtem Illés Árpád keresztfiával, az Amerikában élő Kürz János festő Péter nevű fiával, akinek mint a Kávéház tagjának dedikáltam egy példányt frissen, 1983 utolsó napjában, december 28-án vagy 29-én megjelent *Emelt fővel* című kötetemből.

Ez az első, bemutatkozó levél kéznyújtás volt. Tartózkodó vallomás és szavakban meg sem fogalmazott kérés. A levél befejező mondataiból idézek:

Hogy a téma [a település és a telepítés] milyen univerzális, azt nem tudom, ugyanúgy érezted-e, amikor figyelni kezdted e történetekre, s gyűjteni kezdted az anyagot, mint amennyire most van alkalmad látni, a kész könyvvel a kezében: hogy amikor egy-egy kisember életfolyását bogozgattad buzgón, hogy abban mennyire ott volt az általános emberi, az örökös telepes sors – mint ahogy én látom, az olvasó, mert ráébresztettél. Hogy a magyar élet hogy folyt 1945-től kezdve, és hogyan alakult, erről én csak hírből tudok magamnak képet alkotni, és csak igen hézagosat. Mint ahogy a székelység sorsáról, megpróbáltatásairól is csak általános fogalmaim lehetnek – mégis úgy érzem könyved nyomán, mintha ott küszködtem volna személyemben magam is ama telepesek között, akiknek élményei ugyanakkor alapvonásokban nem különböznek minden újonnan jötteknek kijáró élményektől, bármi közösségbe igyekezzen is arra kényszerülten beilleszkedni.

Azt hiszem, igen jó, hogy megírtad ezt a könyvet. Valamiképpen a *Puszták népéhez* fogható forrásmunkát látok benne. Érezhetően szívből íródott, mégis nagy szavak nélkül. Óriási anyagának csak összeszedése sok fáradságodba kerülhetett, de kétségtelenül jó szolgálat és megérte.

Ezzel vette kezdetét az az áramlás, amit természetesen utólag egy alkalommal levélhíd építésének neveztem, máskor az eredményt tekintve levélfreskónak vagy mozaikképnek, de ez csak utólagos magyarázat, mert ezt a levelezést leginkább a spontaneitás s valami nehezen megmagyarázható naivitás, kölcsönös megbecsülés és a másik személyiségének szereteten alapuló tiszteletben tartása jellemezte. De ne felejtjük el, a szeretet – igaz, erről Pál apostol a szeretethimnuszában nem ír – ismeretre is vágyik, a másik megismerésére. A levelekben olykor rejtve, máskor szemérmes álarcba öltözve az „együttörülés” mellett ez a „kíváncsiság” is ott bujkál.

Mindezt – ahogy már említettem – csak utólag fedeztem fel, mikor az első levél dátumát (1984. június 12.) követően harminc év múltán nekiláttam, hogy a dossziékba porosodó leveleket sorba rakjam és kiadásra előkészítsem. Ez lesz, gondoltam magamban, talán az utolsó magyar levélregény. Manapság az internet mindent maga alá gyűrő diadalmas hódító hadjárata a leveleket feleslegessé tette, megölte, sőt a blogokat nézve nemcsak a leveleket, hanem a nyelvtant is semmibe véve új nyelvet alakított ki magának. A rövid életű ideiglenesség nyelvét. A blognyelven írt szövegek, hasonlóképpen a szlengben írtakéhoz, (mindkettő „szleng” lévén) rövid évtizedek múltán értelmüket veszítik, s megfejtésre váró betűhalmazokká válnak.

De talán legszembetűnőbb különlegessége ennek a folyamattal szélesebb levéláradatnak, hogy a kezdet kezdetén a két levélíró szinte semmit

sem tud a másikról. Kürz János csupán az *Emelt fővel* személytelen, tárgyilagos, bár „szívvel írt” szövegét ismerte, s az én hézagos ismeretem is kimerült abban, hogy új levelezőtársam valamikor a negyvenes években a Képzőművészeti Főiskolán évfolyamtársa volt az én egykori s már évek óta odaátról figyelő barátomnak, Illés Árpádnak. Ez az ismerethiány adhat valami különös rejtvényfejtői élvezetet a levelek olvasóinak. Az előbb emlegetett „freskót” ugyanis neki magának kell megterveznie, a színes kövekből neki magának kell összerakni a mozaikképet. Így válik (vagy válhat) a levelek olvasója munkatárssá, mint ahogy a regényolvasó sem egyszerű befogadó, hanem alkotótársa az írónak. Regény helyett, persze, írhattam volna levélregényt is.

Mielőtt néhány szót ejtenék még ezekről a freskókról, a levelek tematikai határaitól, a Magányos Merénylőnek valami olyasmiről is be kell számolnia, ami, ismervén a magyarországi helyzetet, a magyar titkosszolgálat munkáját, már az elhíhetőség határait súrolja. Annak a férfinak a naivitására gondolok, aki 1984 közepén az Amerikából repülőpostával érkezett levelet forgatva ahelyett, hogy alaposan megvizsgálta volna a könnyű, kék boríték lezárását (hogy vajon arra hivatott kezek nem bontották-e föl), csupán a feladó nevét bogarásztta, s azt kutatta emlékezetében, hogy vajon ki lehet az a Kürz (így, ü-vel írva), aki feladóként szerepelt. Hogy a naivítás elmarasztaló emlegetése milyen mértékig indokolt, a később történtek ha nem is igazolják, de jogosságát legalábbis valószínűsítik. Ezt a kissé homályosra sikeredett mondatot a továbbiak majd világossá és egyértelművé teszik.

Barátaim többszöri unszolására nem nagy örömmel ugyan, de az ezredfordulót követően, 2003-ban mégiscsak rászántam magam, s elátogattam az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába, hogy elkérjem a rám vonatkozó, helyesebben velem foglalkozó besúgói jelentéseket. A megkapott paksamétában akadtam rá arra az információs jelentésre, amelyben közlik, hogy „a belföldi postaforgalomból a szerv kiemelte ALBERT GÁBOR könyvtáros, budapesti lakos 3 db küldeményét, amelyeket vidéki személyeknek (köztük két papnak) címzett”. A levelek tartalmi ismertetéséből egyértelműen kiderül, miféle összeesküvést fedeztek fel, vagy legalábbis gyanítanak. „A feladó közli – írja a jelentéstévő –, hogy szociográfiai tanulmányt, illetve könyvet ír »a magyarországi önkéntes és kényszerkitelepipítésekről«, amelyhez a címzettek segítségét kéri, ezért személyesen fogja felkeresni őket. A megírandó könyvben a székelyek, bosnyákok, felvidéki magyarok és svábok sorsával kíván foglalkozni.” A küldeményről tájékoztatták a BM III/III. Csoportfőnökséget is. A jelentés dátuma: 1980. szeptember 25. Ebből is látszik, hogy nemcsak barátaim és a szakma várta és kísérte figyelemmel az *Emelt fővel* megjelenését, a III/III-as ügyosztály sem feledkezett meg rólam.

Hogy ez az óvó figyelem a későbbiekben sem lankadt, egy másik jelentés igazolja, amelyben kilenc évvel később, 1989.(!) január 25-én a napi operációs jelentés arról számol be, hogy „a belföldi postaforgalomból kiemeltük Csorba Győzőnek címzett, Albert Gábor feladású levélküldeményt. A levélíró ismerősét arról tájékoztatja, hogy a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület megalakul... Szeretnék, ha az elnöki tisztséget Szentágothay János, az alelnökséget pedig László Gyula és Nemes Nagy Ágnes vállalná, a titkára pedig a feladó (Albert Gábor) lenne. Alakuló gyűlésüket a Ráday Kollégium dísztermében február 26-án délután 4 órakor tartják, melyre címzettet meghívják.” Az *Intézkedés* rovatban még azt is közli az informátor, hogy „a küldeményről a BM III/III. Csoportfőnökséget fénymásolatban tájékoztattuk, az anyagot [tehát levelemet] a postaforgalomban továbbítottuk”.

Az alakuló közgyűlésre a pécsi Csorba Győző sajnos nem tudott eljönni, a III/III. Csoportfőnökséget viszont minden bizonnyal képviselte valaki, s nem

kétséges, hogy jelentést is írtak róla, ami valahol elkeveredhetett, mert a Történeti Hivataltól kapott iratkötegekben ilyet nem találtam.

1984-ben, mikor az előbb említett kék borítékos, az Egyesült Államokból repülőpostán érkező levelet a kezemben tartottam, eszembe sem jutott, hogy a mesterdetektívek alaposságával ellenőriznem kellene a ragasztásokat, vagy minden vizsgálódást félretéve leveletem annak tudatában kellene olvasnom, hogy azt előttem már egy hivatalos megfigyelő végigbogarászta. Válaszomat pedig majd úgy kell megfogalmaznom, esetleg úgy kell rejtjeleznem, hogy annak első olvasója, a vizslaszemű III/III-as hivatalnok semmi kivetnivalót ne találjon benne. Mindez távol állt tőlem, s előrefutva, s az egész levelezés-áramlatra visszatekintve soha eszembe nem jutott, hogy ilyen megfontolásból valamit is változtatnom kellene levelemben, vagy ilyen meggondolásból valamit is ki kellene hagynom. Holott jól tudom, erre bizony gondolnom lehetett volna.

Utólag visszatekintve – hogy ez a levelezés jobban belesimuljon ebbe az *Egy magányos merénylő elmékedései* címet viselő kötetbe – még azzal is kérkedhetnék, hogy ez a titokban tartott levelezés is merényleteim közé volna sorolható. Az persze igaz, hogy közvetlen családtagjaimon kívül senki sem tudott róla, pedig (vagy ugyanúgy) nem *titkoltam*, mint ahogy arról sem beszéltem soha (mondhatnám: nem hoztam nyilvánosságra!), hogy mindennapjaimról hetenkénti rendszerességgel többoldalas levélben számoltam be Pécssett élő édesanyámnak. Ez az amerikai levelezés nem volt merénylet, de még titoknak sem nevezném, csupán természetes életmegnyilvánulásom, személyes életem, személyiségem része volt, kissé körmönfontabban fogalmazva: ezekben a levelekben felvettem saját személyiségem természetes terjedelmét.

Könyvem 15. fejezetét írom, de ennek tartalma formailag és tartalmilag is átlépi ezeket a mesterséges és valójában nem is létező fejezetkorlátokat. A közreadott levelek ugyan megjelenésük előtt, míg kupacokban tárolt papírhegyek közt szunnyadoztak, addig is alakítói voltak sorsomnak, de most, hogy nyomtatott formában mások is véleményt formálhatnak róluk, hogy vitathatják vagy egyetérthetnek az abban foglaltakkal, a levelek „életkörülményeinek” megváltozásával szinte a tartalmuk is más lett, feldúsult, gazdagodott. Kapcsolatom velük szorosabbá vált, féltékenységem is növekedett. Ennek leplezésére vagy semlegesítésére, mikor levélesszémet, szemérmes szerelmes leveleimnek ezt a gyűjteményét bemutattam az Írószövetség dísztermében, a pódiumról leköltöztem a hallgatók szintjére, s ahogy lenni szokott, a mobiltelefonokat is szóba hoztam. Arra kértem őket, *ne kapcsolják ki* készülékeiket, érezzék otthon magukat, érezzék, hogy én is egy szinten vagyok velük, ne akarják elvenni tőlem ezt a könyvet, birtokoljuk együtt. Minél inkább enyém, annál inkább magukénak érezhetik. Hogy én se maradjak ki, s hogy hozzám is jobban kötődjék a könyv, megállapodtam a kiadóval, hogy ne kérjen állami támogatást. Legszívesebben persze magánkiadásban adtam volna ki, és minden példányt megtartottam volna magamnak, senkinek sem adtam volna belőle, hogy teljesen az enyém maradjon. Ezen a rögtönzött paradoxonon persze jót mulattak, én pedig szívátjábi bizsergő fájdalommal Kürz Jánosra gondoltam.

A kötet címe nem kis gondot jelentett. Mert a címadás, ahogy annak idején, első regényem megjelenésekor Illés Endre figyelmeztetett, nemcsak tartalmi, művészi, hanem reklámkérdés is, amit a szerző nem szívesen fogad el. Végül hosszas keresgélés után olyan címet sikerült találnom, mely – ha csak rejtve is, de – egyértelműen utal arra, hogy a levelek középpontjában az embert és világot formáló, alakító végső kérdések bogozása áll, s a minket alakító titkokat is rejtő múlt. Így kapta a kötet a *Minden, ami voltunk* címet, ami Rainer Maria Rilke *Első duinói elégiájának* fél sora – természetesen Kürz János fordításában.

Nem mintha ő, a professzionista festő műfordítónak tekintette volna magát. A fordítás, a jobb megértés, a vers újra megalkotása menekülés volt önmaga elől. Ahogy ő maga írta, fordítása „a rettenetes angyal diktandójából készült, és büntetési feladatnak is tekinthető”. Mégpedig azért, mert „elszomorító tudni, hogy mennyi-mennyi szépség és gazdagság és megélni való drámatapasztalat van szerte a világban, amihez közel sem jutunk, mert az úton valahogyan elkanyarodtunk, és már utak vissza nem vezetnek, csak a hétköznapi sorakoznak egymás után (ami ugyancsak bolond beszéd)”. Angol kommentárokkal bélelt levelek, újabb és újabb kommentárok, próbálkozások hitelesítették ezeket a mélyen átélt nyersfordításokat. A levelek áramlása engem is kiemelt a mindennapok olykor szennyos özönéből, és sodort magával. Mert aki egyszer felfedezte a tökéletesség létezését (erre Rilke *Duinói elégiája* a példa), annak számára mindenben az erősebb lét követelő hívása és feladata rejtőzik. Vagy más szavakkal: aki egyszer találkozott a tökéletessel, az annak bűvöletétől soha nem tud szabadulni.

Magam is ennek bűvöletében írhattam 1986 adventjén leveletem:

...minden leveled felkavar, s egyre inkább adósodnak érzem magam. S ugyanakkor végtelenül hálás is vagyok ezekért a figyelmeztetésekért. Most legutóbb is Rilke!

Kisszerű csetepatéktól vagyok körülveve, amelyek lehetnek bármilyen nevetségesek, de végső kimenetelükben egzisztenciálisan érintenek. MUSZÁJ foglalkoznom velük, pedig ész, vért pusztítanak, az oxigént fogyasztják előlem, megemésztnek – és akkor kibontom a leveled, s egyszerre másik világba kerülök, amelyik mégiscsak fontosabb, mert a legvégső dolgokat próbálja megragadni.

Nem is tudom, hányszor ugrottam neki, hogy megfejtsem a *Duinói elégiák* titkát, hogy leszálljak abba a mélységbe, vagy felszálljak abba a magasságba. Megértése nem csupán nyelvi probléma, természetesen az is, de feltétlenül szükséges hozzá valami lelki felajzottság, amihez végső nagy nyugalom szükségeltetik, amit csak a végletes, mindenre rezdülő zaklatottság teremthet meg. Elővettem Rilke eredeti szövegét, két másik magyar fordítást (de az is lehet, hogy hármat), hozzátéve a Te kísérletedet (ami épp nyersességével gyakran megkapóbb, megmarcolóbb értelmet adott a versbe és mértékbe simított „műves” változatoknál) divinációs élményben volt részem. Érteni véltem mindent, s nemcsak a dolgok, hanem saját magam megértése is boldogsággal töltött el. Mert hiába, ha őszinték vagyunk magunkhoz, az igazi öröm mélyén mindig megtaláljuk az önszeretetet. – És mindnek a háttérében ott láttam, jobban mondva, csak éreztem sosem látott arcodat.

Adósod vagyok – mert mit adok én cserébe? Kutyafuttában írt rövid leveleket, sietős sorokat, téveteg jelzéseket egy olyan világból, amelynek belső mozgását olykor érteni vélem, hogy aztán rádöbbenjek, ezek a törvényszerűségek is milyen kiszámíthatatlanok. Nekem mindenesetre jó érzés, hogy irdatlan távolságról ugyan, de valaki odafigyel rám, valakinek írhatok, és valaki időnként kibillenti világomat a megszokott pályájáról.

A fenti levélrészlet ugyan „kisszerű csetepatékat” emleget, de ha a dátumokat helyükre rakjuk, s az olvasó nem restell visszalapozni a kezében tartott könyv *Írószövetségi közjáték* című fejezetére, láthatja, hogy a sorsomat ugyancsak erősen alakító erkölcsi-politikai események csak a rettenetes angyal diktandójával szembesítve tekinthetők csetepatének. Igaz, a levelekben később – ez majdnem fél évet jelent – mégiscsak utalok rá. „Bizonyára említettem múltkor az Írószövetség közgyűlését – írom 1987. áprilisi levelemben –, amelynek utóhullámai még

mindig nem csitultak el, s nemigen hagynak dolgozni.” Rosszul emlékeztem, az írószövetségi közgyűlésről annak idején egyetlen szót sem ejtettem, Kürz Jánost nem akartam ezzel terhelni. Hogy hozzávetőlegesen is értse, mi is történt azon a közgyűlésen, mi volt a tétje, annyi apróságot kellett volna megírnom, annyi, számára ismeretlen személyt kellett volna bemutatnom, annyi rémhírt, gyanúsítgatást, aljas praktikát kellett volna zúdítanom a fejére, hogy ehhez nekem nem volt erőm. Ha megírom, magamat éreztem volna szennyesnek.

Mindezekről hallgattam. Nem politikai óvatosságból, nem is valami magasztos esztétikai meggondolás vezérelt, csupán az egészséges jó ízlés nem engedte, hogy a politika mocskos hullámai a mi levelezésünket is elárasszák.

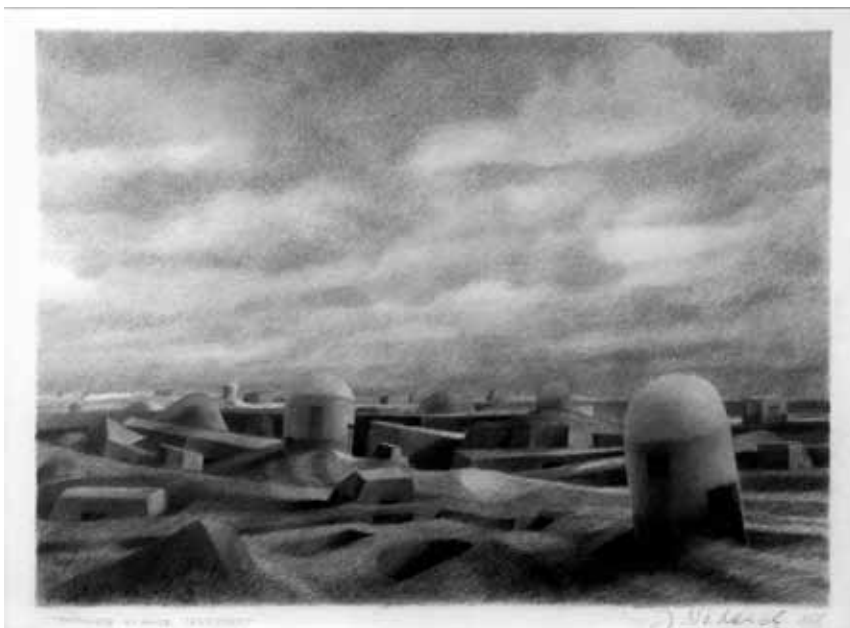
Ennek legkevésbé a levelek első olvasói örülhettek. Mert utólag, a Történeti Hivataltól kapott papírok ismeretében pillanatnyi kétségem sem lehet, hogy a *Duinói elégiák*at először az „operatív információs jelentések” szerkesztői olvasták. Még az is valószínű, hogy bosszankodva dobták félre a feleslegesen felbontott, semmi érdemleges adatot nem tartalmazó levelet, s talán a harmadik vagy negyedik forduló után – ezt csupán remélni szeretném – az Albert–Kürz-levelezést végleg törölték a felbontandók listájáról.

Akár így történt, akár másképp, ez a megindult levélfolyamot nem befolyásolta, kanyarjait nem ilyen külső tényezők alakították.

A levelezésben szó esik hányattatásunkról, Kürz János otthonteremtéseiről, többször is visszatér a Képzőművészeti Főiskola egykori francia lektorának, François Gachot-nak viselt dolgaira, aki különben regényt is írt tanítványáról, majd pályát módosított, politikai szerepet vállalt, és a Rajk-per idején kiutasították az országból. Feltűnik közben Kassák Lajos alakja, egy villanásra László Gyula is felrémlik, és természetesen a régi barátok: Illés Árpád és Weöres Sándor.

A rendszerváltozás zaklatott nyolcvanas éveiben járunk, s akkor már a politikát sem lehet megkerülni, de az apró-cseprő vádaskodást hiába keresné a pletykákra éhes olvasó, a taxisblokádnak viszont egy teljes levelet szenteltem. Mindezeknél azonban sokkal fontosabb volt a gondolatok, aggodalmak, érzések szabad áramlása, ahogy a megértés, a birtokbavétel egymást kiegészítő lüktetésén keresztül egyre teljesebb lett az ismeretünk, egyre erősebben éreztük a másik kéz melegét és megtartó szorítását.

A nyolcvanas években a Magányos Merénylőnek ez a levelezés volt egyik otthona, rejtett menedéke és titkos erőforrása.

Katonás tájkép – Dán tengerparti emlék, 1974–75

BECSY ANDRÁS (1973) Szeged

BECSY ANDRÁS

Gyulai faforgácsok

KERBEROSZ

Rozsdás könyvek borítóján apóka,
állán szakáll, bajszát dacosan hordja,
kopasz fejét ötösével platóra
viszik a felsősök már reggel óta.

*A lobogókon Hádész Kerberosza,
ezerarcú, retkes teleket hoz a
három fej – motyogta múltkor apám a
kisuwickolt kubikos talicskába.*

Közülük egy a bácsi koponyája,
és most a felsősök már reggel óta
hordják ezer arcát fel a platóra
jó kubikosokként talicskaszámra.

A GYÁVA

Vitték az *összeseket* a platóra
a felsősök, a gondnok, a tanárok,
mi meg csak néztük, hogyan szállnak alá
a kihullott lapok az ólépcsőkre,
aztán egy nagy kéz megfogta a vállam,
apám keze volt, gyere, *hazamegyünk*,
mondta, s csak egyszer, életemben ekkor
fogtam erős, száraz kezét, két férfi,
internálni pedig engem nem fognak,
még egyszer nem,
soha többé.
Mondta.

KONSZOLIDÁCIÓ

Apám elégedett, most már fuvaros,
van egy kocsija, hozzá egy jó lóva,
a Tüzépről szállítanak dolgokat,
ballagnak együtt, együtt ide-oda,
apám vállára hajtja fejét a ló,
úgy mennek esténként az istállóba.
Apám köszön, köménymaglevest eszik,
fálnak fordul, alszik, szénaszaga van.

Most sem vettek fel a *helyhiány miatt*.
A Tüzépnél van hely, mondja az öreg,
aztán majd látjuk, talán lassan, talán,
évtizedek, számolom az ikszeket,
csak az az egyetlenegy rohadt kis X,
csak az ne lenne ott, a nevem után.

A ló megérzi, ki hogyan lép hozzá,
tudja, ki hoz majd tiszta vizet neki,
ki csutakolja, melyik kocsis veri,
kinek a vállára hajthatja fejét
munka után az istállóba menet,
érzi a tenyérben a szeretetet,
mint egykor én apámét hazafelé,
körénk, közénk már garázsok épülnek,
apám lovát is meg fogják jelölni,
szőrére egyszer majd ikszet festenek,
helyhiány miatt vágóhídra vele,
de most még nem, talán, hátha sohasem.

Naplemente, 1983

POLLÁGH PÉTER (1979) Budapest

POLLÁGH PÉTER

A Dédi már megint októberkedik

Nem ismer magára: Akasszátok föl
az összes kommunistát, kiáltja.
Mit szólna ehhez Vitay Georgina?
Három színt főz otthon, és nem bánja,
nem kér elnézést a rózsaszín
kincstárért,
a nyelvéért.

A Dédi puffos ujjúban jár, vonul, tipeg,
van rajta körékszer: még élnek finomak,
nem győzhet a muglis középszer.
A konyhában szítál, s azt mondja:
a sírokat is cukrozzák, kis butám.
Aztán vadul: tiltott színeket önt össze.
Ez csak puding, mondja. Három szín,
középső a fehér, a tejség és a vajság,
a felső a málnás, piros roppanás,
s alul a zöldfülű pisztácia kikandikál.

„Este van, este van: Isten, ha nem tud aludni,
megszámol minket. Csukd be a hűtőt, meg-
olvadnak a jegesmedvék.
Tegyél be a medvevirág mellé egy lázrózsát.
Míg én rossz fát teszek a tűzre.”

Koffein-kép, vaníliával: ez van a falon,
én ezt akarom, de rám sem hederít.
A Dédi már megint októberkedik.
Nem elég neki a kalács, amit tejbe apríthat.
Fát akar a tűzre. Kit akar tenni a tűzre?
Nem fordul el, pedig leskelődik rá a látszat.
Egy lázrózsát a hűtőbe tesz nekem,
csak el ne felejtsem, felejtsem.

56 parfümjé

Keresi 56 parfümjét.

Mi másért élnék, mint a vaníliáért?
 Mákony, fahéj. Lányságom, elomló tortám,
 banánálmom, gyerekségem, kisdedségem.
 Citromboldogságom. Lánykori medvéim.
 Piteképem. Elgurult gyógyszerem, szépségem.
 Öt és hat arcom van. Szélsebes.
 A sziklakórházban vagyok:
 főorvosnő a Budaságban.

Loknija, kölnije, szipkája van
 a szavaknak, ha ő mondja.
 És tud avarul, erre mérget vennék.
 Mindég kérdi: a hantikat és a manysikat
 mért hagytátok ott? Mért törtétek félbe
 a századot?

Szétlőtt csillárok alatt is fénymilliomos vagyok.
 Ízlésem luxusízlés. Francia porcukrot fújok
 magamra: alkoholban oldott abrakadabra.
 Bejönnek a jenkik, s miénk lesz egész Felvidék.
 Majd én megírom a Vanília verseit.
 Lefordítják a lordok nyelvére, innen kiviszik.
 Észak tiszta, és sohasem olvad el.
 Gyümölcsöket beszélnek.
 Hol mézet, hol áfonyát.

Az utcán fiatalok, a jelen senkije.
 A Vénséges vén rémfényképész már dolgozik.
 Egyszerre több ágon kerül bajba szöveg és kép.
 Löveg. Löket. Vér. Vajon mindegy, ha kék?

Kábé a felénél eltörték a huszadik századot.
 És a méccsest. Mit jelent az, hogy Százados?

Parfümmel a zsebében, erdővel a kezében
 hal meg. Miért? Mint az indián, semmiért.

SOMOS BÉLA (1938) Budapest

SOMOS BÉLA

Szégyelltük meztelenségünk

Ha áruvédjegy lesz az arcod
 a testemet kölcsönadhatom
 sorsot vethetsz rá, jelzálog lesz
 mindig tudhatod, hol lakom

ahol a part szakad, a löszfalaknál
 szeretem nézni a Dunát
 föl szabadít és körbezár majd
 akár egy rímpár, amit talált

valaki, és elveszítette
 mielőtt övé lett igazán
 ott tanult talán a kert végében
 egy gyermekarcú ifjú pár

ő volt, te voltál, én lehettem
 volna örökös kedvesed
 de eljátszottuk szavainkat
 mielőtt ránk esteledett

szégyelltük meztelenségünk
 nem tudtuk, milyen gyönyörű
 két test, külön-külön, és együtt
 milyen selymes a kerti fű

szétfutottunk, két első ember
 kikre az angyal rákiált
 épp akkor kezdett nyiladozni
 az ágyásban a másvilág

szeretnél újra megszületni?
 lehet, hogy épp így kezdenéd,
 de hol volna a régi kert és
 hová homályosult az ég?

ha áruvédjegy lesz az arcod
 a testemet kölcsönadhatom
 nem tudom, mire használható még
 de általad megtudhatom

Csak a szíved verjen!

Magadnak tartogasd meztelenséged,
 amikor besötétedik,
 ruhátlan járhatsz föl-le a lakásban,
 a kutyákat az udvarra engedik,
 nincsen utca, nincsen udvar többé,
 az udvarlás órája véget ért,
 nem építgethatsz orgonavirágból
 babilon-tornyot a lányos ház elé,
 az emlékek elhalványodnak,
 a dimbes-dombos női test csoda,
 gyalogolj vissza a gyerekkorodba,
 jöjjön el a naivság kora,
 az emberek ma nyelveket tanulnak,
 világgá megy, akinek lába van,
 lejárja lábát, aztán visszafordul,
 se itt, se ott, nincsen otthona,
 a lányos házak mára férjhez mentek,
 el is váltak, az élet rendje ez,
 elkergetik az akácfavirágot,
 mindegy, nem mindegy, bármit tépegetsz,
 verjen a szíved, verjen roskadásig,
 ha ólálkodik is a fájdalom
 a ház körül, a huzatos szobában
 néhány emlék még akad valahol,
 kiszínezheted az elalvásig,
 ilyen, olyan, fontos, hogy szép legyen

A keresztvivő

A ministrálások jutnak az eszembe
 nem a lépcsőíma, temetésre menet
 a legtöbbször a keresztet cipeltem,
 mentem elöl, a másik két fiú
 a füstölővel füstölgött, meg a szentelt-
 vizet vitte, nem emlékszem
 pontosan, milyen volt, hozzátartozott
 a szenteltvízhintó eszköz biztosan

Háztól temettünk akkor még, fekete
 anyaggal vonták be a kaput,
 a halott ott volt fölravatalozva
 az udvaron, körülötte a család,
 a szomszédok, a rokonok, ismerősök,
 szóval a gyásznép, könnyezve
 és könnytelenül

itt találkoztam először
 a halállal, ha ez találkozásnak mondható

Mentünk az úttesten,
 én elől, a kereszttel, az utcán levők
 egy pillanatra, ha mentek, megálltak,
 a halottaskocsit lovak húzták, a
 pap mellett a kántor ballagott

Zuhogtak a göröngyök a
 sírba, a sírásók gyorsak, a rend szerint
 egyengették sírformára a földet

Akkor még nem tudtam
 masnit kötni, eloldódott a cipőfűzőm újra,
 egyszer a papnak kellett lekuksolnia
 a temetésre menet, hogy megkösse
 rendesen, s ne kelljen mindig
 miattam megállni

„Az britániám”, 1971

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE

Hic fuit

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE (1938) Makó

Jövő hétfőn temetik Basát, hívott fel gyerekkori barátom a szomszéd városból. Hangját eltorzította a telefon membránja – vagy talán a kora, ő is közel jár a nyolcvanhoz –, először rá se ismertem.

Viccelsz? Basa másfél éve halott. Benne volt az újságban.

Csak a gyászír jelent meg, temetés nem volt. Hamvasztották, és a lánya elvitte az urnáját a Klastrom utcába, most azonban árulják a házat, nem maradhat ott tovább, muszáj eltemetni.

Fickó ridegen, érzelemmentesen beszélt, mint a hírolvasó bemondók, mégis a hideg szaladgált a hátamon attól, amit hallottam. Abban a házban Basán kívül már régóta nem lakott senki, olyan volt, mint a kísérteties Quinta del Sordo, a Süket ember háza Madrid fölött, ahol az öreg Goya élt teljes magányban, és gyötrő látomásaival festette tele a falat. Basából teljességgel hiányzott a művészi hajlam, nyers volt és darabos, mint valami pusztai bálvány, s ha voltak is látomásai – kinek nem az ó-nádasok vízfolyásai helyén épült utcában? –, azokat legfeljebb képzelete falára vetítette.

•

A ház a szélesen elterülő kálvinista parasztváros déli fertályán állt, mélyen a földbe süppedve a kanyargós Klastrom utca felső sarkán, sötétre érett tölgyfa kapuján női kéz formájú, sárgaréz kopogtatóval. Az utca nevének eredetét homály fedte, egyesek szerint a reformáció előttről származott, átvészelve a török időköt, de sem írott, sem tárgyi bizonyítéka nem került elő a hajdani kolostornak, amelyről elnevezhették, csupán a vezetékek és kábelek fektetésekor talált csontmaradványok és betűtöredékes kődarabok utaltak rá, ám egyetlen értelmes szót sem lehetett kirakni belőlük, a csontok pedig porrá omlottak a levegőn, mielőtt megvizsgálhatták volna őket. A munkások szerint némelyiken égésnyomok látszottak, és az iszapos-agyagos üledékréteget – a közeli folyó árvizeinek hordalékát – több sávban is feketére festette a korom, felidézve egykori tűzvészek pusztításait. Nagyobb kövek nem kerültek elő, ha voltak is, azokat az elmúlt századokban széthurcolták, hogy beépítsék a lakóházak és disznóólak alapjaiba; talán ezért voltak furcsa látomásai az itt élőknek, visítottak fel álmukban a malacok, és ijesztgették kámzsás alakok a Három Márnából éjfélutáni kitértorgó részegeket, kivált halottak napja körül, bár Jónás, a város egyetlen hajléktalanja azt állította, hogy mindez csak pletyka, szófia beszéd, az illetők annyit vedeltek, hogy a saját árnyékuktól rémültek halálra.

Az egyetlen, valóban bizonyítéknak tekinthető tárgyat Basa találta: tenyérszerű csiszolt kőlapba akadt az ásója, mikor esküvője napján facsémétét ültetett a Klastrom utcai háznál, amely ettől fogva otthona lett haláláig, sőt még azon túl is.

A faültetés nem volt ínyére, a családi hagyományt azonban – amely szerint *attul lösz férfi az embör, ha diófát hagy az unokáira, és mentül nagyobbra nő, antul több gyerök ugrál majd alatta* – nem lehetett megtörni, pedig Basát azon a délutánon a legkevésbé sem érdekelték jövődó utódai. Fűtült a leletre

is, mert alig várta, hogy végre ágyba bújhasson Darinkával, és ne kelljen résen lenni, nem kapja-e rajta őket valaki. Amint elkészült, a követ bedobta a szín sarkába, és sietett vissza a lakodalmi vacsorához, amelyen csupán a szűkebb család vett részt. Húsleves volt aprólékból és csirkés tarhonya – egyik az anyja, másik az anyósa főztje –, valamint a menyasszony nagynénjének hamis gesztenyetortája. Háborús recept szerint készült, mert akkor, az ötvenes évek elején a béke dacára hadi állapotban éltünk, javában dúlt az osztály- és a békeharc, sorba álltunk kenyérért és húserért, a marónit hírből sem ismertük, és a háromnapos lagziknak az emléke is kiveszett a vasfüggöny mögé zárt országból; nem vágtak vén kakasokat és fiatal marhát, nem hordták ruháskosárban a süteményt, nem folyt a bor Hencidától Bonchidáig, senki sem élt boldogan, míg meg nem halt, és Béla cigány sem húzta a talpalávalót, ha egy nagygazda fia elvett egy Klastrom utcai kisasszonyt.

Az igazság az, hogy semmi se volt már a régi. A díófaültetés rítusa sem hozott eredményt, bár Basa megtette, ami tőle telt, a kis csemete is akkorára nőtt, hogy koronájának eleven sátora beterítette az udvart, sőt a házat is, és zsákszámra termett rajta a dió, ám az unokák beígért hada elmaradt, minden igyekezete dacára egyetlen gyerek származott a frigyből – *az is lány lött!* –, és aztán se té, se tova: az álom a nagy családról szertefoszlott a többi illúzióval együtt.

A kő évekig kallódott a lakásból kiszuperált holmik között, és egy lomtalanításkor került elő újra, akkor pucolta le róla Darinka a sárga földet, és fedezte fel az ügyetlenül rákarcolt betűket. *HIC FUIT*, vésték bele valamikor régen, századokkal korábban. *Azt jelenti: itt volt*, magyarázta Darinka, mert ő még tanult latint a gimnáziumban, és sokáig mélézött fölötte, ki járhatott itt, mikor, és miért vélte fontosnak rögzíteni e tény, mert a kőlap törött szélén a véset azt mutatta, hogy a hiányzó félen folytatódhatott a szöveg, talán névvel vagy monogrammal és évszámmal, mint a középkori graffitiken, amelyeket templomfalakra és freskókra róttak kóbor zsoldosok és jámbor zarándokok, akik éppúgy nyomot akartak hagyni maguk után két fosztogatás vagy két imádság között, mint az új évezred agyontetovált fiataljai, angol trágárságokkal és fenyegető jelképekkel fújva tele a híd lábát és a panelházak kopár, hűgyszagú falait, amelyek a következő néhány évtizedben nőttek ki a földből a letarolt városrész keramittéglás polgár- és gazdaháza helyén, fenyegetően állva körül a véletlenül, egy mérési hiba folytán ott felejtett Klastrom utcát. A tévedés akkor derült ki, mikor a bontást végző vállalat elhagyta a terepet, a kivitelezők pedig már felvonultak, de nem volt idő a javításra, az építkezést határidőre be kellett fejezni, így a Klastrom utca japán akácoktól zöldellő oázisa maradt, ahol volt, és kettévágta a lakótelepnek nevezett betonsivatagot.

Persze vizsgálat indult, az építők a bontókat okolták, a bontók a tervezőket, szóba került a földmérők felelőssége is, fejek hullottak mindegyik társaságnál, a vétkeseket – vagy vétkest? – azonban sohasem találták meg, pedig Basát is elővették, egy másik véletlen folytán azonban lakcímét elírták, kádertapján Klastrom helyett Áristom utca szerepelt, így szemernyivel sem találták gyanúsabbnak a többenél, ő pedig hallgatott, sose volt beszédes ember.

Darinka végigsimított az alig bemélyedő vonalakon, és megborzongott. Ujjbegyein érezni vélte a kő lüktetését, csupasz vállát meglegyintette az elmúlás fuwallata, ami gyakorta fúj át hátborzongató hangon fütyörészve a ház rosszul záródó ablakain.

Basának nem voltak effajta költői asszociációi, mindkét lábával a földön állt, nem tanult latint és filozófiát, mint a felesége. A polgári után nem vették fel gimnáziumba, apja is, nagyapja is kulákklistára került. A gimnáziumokból különben is kitiltották a holt nyelveket a művészeti tárgyakkal együtt mint fölösleges és veszélyes ideológiai muníciót, ami útjában áll a múlt végleges

eltörlésére indított hadjáratnak, Basa pedig maradt parasztnak, ahogy némi keserőséggel állította, ha valahol szóba került a jövője, és tanulás helyett szántott-vetett az öregekkel, hallgatta indulatos fohászaikat és szelíd káromkodásukat, miközben inuk szakadtáig dolgoztak, hogy teljesíthessék a beszolgáltatást, ám *azok* nem érték be ennyivel: a termés után vitték a földet is – a háromszáz hold szántót, amelynek minden göröngyéhez nemzedékek verítéke tapadt, és a legelőt az erdővel a város alatt –, végül a jószágot is elhajtották: juhokat, teheneket, lovakat. Ott ette meg a fene valamennyit a téeszcsé ideiglenes karámjában, rendes takarmány és gondozás híján szőrük kihullt, lesoványodtak, bőrük petyhüdtlen lógott kiálló csontjaikon, mint favázra terített pokróc farsangkor a maszkabálban, szomjasan támolyogtak a tűző napon a kiszáradt holtág mellett, gyengülő bőgésük, hörgő nyerítésük kísérte ki nagyapját a temetőbe, hangjuk elvegyült a kántor siratójával, és Jónás, a város egyetlen hajléktalanja szerint ma is hallani panaszos nyihogásukat a folyópart nyárfái között.

Basa agya úgy őrizte a hangokat, a képeket, a történeket, mint a tanúhegyek az alattuk megbújó rétegeket, és úgy vélte, ő maga csupán azért jött a világra, hogy ne vesszenek el nyomtalanul, s ha eljön az ideje, örökül hagyja utódainak.

Kamaszként idősebbnek látszott a koránál, izmos, sűrű legénykévé cseperedett, és bármilyen munkát elvállalt, mert öregapja után nem sokkal az apja is elment, és ő lett a családfenntartó. Volt napszámos, segédmunkás és rakodó, hurcolta a maltert a kőművesek, sarat a kályhások, kitűző póznákat a földmérők után, mégse adta fel, tanulni akart nemcsak Darinka, hanem maga miatt is. Évekbe telt, mire elérte, amit akart: mérleggyári targoncás volt éppen, amikor munkásként sikerült bejutnia levelező tagozatra egy technikumba. Így lett sok kitérő után végül földmérő, de nem igazán örülhetett az oklevélnek, mert amikor végzett, behívták katonának, és mint a többi kulákivadékat, munkaszolgálatos századba sorozták. Se zsold, se bér, se fegyver – megbízhatatlan kézbe a néphatalom nem adott puskát –, hanem kőfejtés, cementaliczkázás és szívatás rogyásig, mert ezek az alakulatok gyűjtőhelyei voltak a szadista őrmestereknek, akiket nem ellenőrzött senki, feletteseik szemet hunytak otromba szórakozásaik fölött, és nem indítottak vizsgálatot az öngyilkosságok miatt sem, amelyek itt sokkal gyakrabban fordultak elő, mint a sorkatonáknál, pedig náluk is magas volt az arány.

Basának azonban eszébe sem jutott maga ellen fordulni. A durva bánásmód és a megaláztatások nem törték meg, edzetté tették. Azért is élni akart: szerelmeskedni Darinkával, hemperegni a hersegő fűben, úszni a holtág zöld vizében, és – ha elvették is tőle a jussát – az elzabrált földek közelében akart maradni, járni a hantokon, érezni a föld szagát, kóstolni ízét, szétmorzsolni markában a göröngyöket, és látni, ahogy szétterül rajtuk a kelő búza zöld bársonya, hajladozik fölöttük a kukoricák sudár dereka, és a széles lapályon égre tárják termékeny ölüket a napraforgók.

Mielőtt bevonult, feleségül kérte Darinkát, aki előbb tetőtől talpig végigmustrálta barna cirmos, zöld macskaszemével, mint vásárban szokás az eladó lovat, megtapogatta a bicepszét, majd elnevette magát, és kerek perec kijelentette, hogy nem szerelmes belé, nem is lesz soha, a nyúlánk, sötét hajú fiúkat szereti, akik Gregory Peckre hasonlítanak, nem az ilyen rövid nyakú, zömök tuskókat, és biztosan hűtlenkedni fog – úgy is lett –, de hozzámegy, ha Basa annyira akarja.

Miért?, kérdezte Basa elszoruló torokkal, *mért jönnél hozzám, ha nem szeretsz?*

Csak – rántotta fel vállát Darinka, aztán mégis megszánta, *te vagy az egyetlen, aki mellett úgy érzem, biztonságban lehetek. Tudod, milyen vagyok, neked*

*nem kell játszanom a jó kislányt. Talán még önmagamtól is meg tudsz védeni, so-
rta az indokait, a végén azonban hozzátette, hogy volna egy feltétele.*

Tudod, hogy bármire képes vagyok érted, mondta Basa, és nagy lapátkezé-
vel gyengéden közelebb húzta magához, Darinka azonban kibújt az ölelésből.

Ne kérdezz soha, és akkor én sem hazudok.

Basa szíve nehéz lett, mint a kő, mégis belement az alkuba. Már az is bol-
doggá tette, ha egy szobában lehetett Darinkával, egy levegőt szívhatott vele,
áramütés futott végig rajta, ha érinthette, arról nem is beszélve, milyen volt
magához szorítani és minden porcikájával érezni a testét, elveszni két melle
között, befúrni magát telt combja közé. Mit számít az, hogy közben másra
gondol? Vagy mást is közel enged magához? Hogy osztozni kell rajta? Na és?
A szélben hullámzó nádas, a hársfák illata, a naplemente bíbora is mindenkié.

Darinka szeretett szerelmeskedni, és szívesen adott előleget majdani há-
zasságukra, ám ha éppen úgy hozta kedve, lefeküdt bárkivel, aki megtetszett
neki, aztán másnap elment mellette, mintha sose látta volna; szeszélyesen,
akár a szél vagy virágról virágra csapódó lepke.

Volt azonban igazi nagy szerelme is, egy magas, fekete, álmatag szemű
hírlapíró, az a fajta, akinek inteni se kell, falkában mennek utána a lányok.
KáZének nevezte magát, mert ezzel a szignóval hozta a megyei lap heti tár-
cáit, amelyek hétköznapi történetekről szóltak, titkon azonban verseket írt,
lila tintával a nagypapa hagyatékából származó, század eleji velin papírra, és
Darinka mindeniket betéve tudta, mantraként mondogatta sorait. Csupán egy-
re emlékszem közülük – sajnos pontatlanul –, amelyben a költő azzal fenye-
getőzik, hogy a folyóba öli magát, ha Darinka elhagyja, és a vásárcsarnokban
árult kövér halak gyomrából nevet majd rá minden pénteken.

A Basa katonaideje alatt folyó románcnak KáZé felesége vetett véget. Mi-
után hiába várta, hogy a költő ráunjon Darinkára, mint számos elődjére, vagy
ő, vagy én és a gyerekeid, állította válaszút elé férjét, aki esküt tett rá, hogy
hamarosan szakítani fognak, és az asszony úgy tett, mintha elhinné, ám a biz-
tonság kedvéért felkereste az illetékes elvtársakat, és segítségükkel áthe-
lyeztette férjét az ország túlsó felébe, egy másik szerkesztőségbe. Ez az ese-
mény összetörte Darinka szívét, és egybeesett Basa leszerelésével, amit
gyors egybekelésük követett, addig azonban Darinka gyakorta átutazott hoz-
zánk, rokonlátogatásra – szomszédos városokban laktunk, anyáink pedig
unokatestvérek voltak, mindketten a híres Csiby kántor unokái –, hogy estén-
ként a Püspökkert dús vadonában, rossz idő esetén az Újság egérszagú
redakciójában randevúzzon KáZével, délelőttönként pedig a folyami strand
szikár és hallgatag mentőseivel, Indiánnal csókolózzon a halszagú parti fű-
zesben. Lehet, hogy voltak még mások is, vonzotta maga köré a férfiakat, en-
gem azonban csak ebbe a két ügyébe avatott be, mert én falaztam neki, hogy
anyám – akinek Anka néni a lelkére kötötte, hogy vigyázzon a lányára – ne ve-
gyen észre semmit Darinka kalandjaiból.

Basa ezalatt összeszorított foggal viselte a mundért, és harapta el a zsi-
gerből feltörő káromkodást, valahányszor az egész napi munka után hideg víz
csordogált a laktanya komótosan rozsdásodó csapjaiból, és háromszor egy-
más után forgatták fel a hálótermüket, szanaszét dobálva minden holmijukat,
mielőtt teljes menetfelszereléssel éjszakai gyakorlatra vitték őket. Fékezte
magát, mert a legkisebb vétségért kimenőmegvonás járt, ami azt jelentette,
hogy hosszú ideig nem láthatja Darinkát, ezért menyasszonya szív alakú ar-
cát, seprűs szempilláját emelte pajzsul maga és a külvilág közé, legnehezebb
pillanataiban felidézve, ahogy csukott szemmel ölelkezik vele – *vajon kit kép-
zel a helyembe ilyenkor? Azt a stricit az Újságtól, vagy valaki mást?* –, nekidőlve
a Klastrom utcai ház kapujának, óvatosan, nehogy megzörrentse a nagyanyja
kezeiről mintázott kopogtatót, mert Száva néni, velük lakó nagynénje – hiába

volt süket – ezt a hangot a legbelső szobából is meghallotta, mint kincstári ló a trombitaszót.

A kopogtató a millennium idején készült, a családi krónika szerint a város híres szobrászának műve volt, tanulmány *Bűnbeesés* című szoborcsoportjához: Éva keze a csábító paradicsomalmával. Akkor újították fel a házat Darinka nagyszülei, a katolikus kántor fia és a szerb pópa lánya – házasságukat mindkét felekezetben botrányosnak tartották annak idején –, de hogy igazából mikor épült a ház, azt éppúgy nem lehetett tudni, mint hogy az utcát mióta hívják Klastrom utcának. Csupán az a biztos, hogy mindkettő szerepel a város legrégebb, háromszáz éves térképén, és az utcát így hívják ma is, csupán a múlt század második felében cserélték le az eredeti öntöttvas, zománcozott névtáblákat olajfestékkel mázolt *Vörös Csillag utca* feliratú bádoglepokra.

A csillagos korszak a maga négy évtizedével múlt közjáték is lehetett volna a város nyolc évszázados történelmében, rövidségéhez mérten azonban aránytalanul nagy pusztítást végzett az anyagi és erkölcsi javakban, és persze az emberi életekben is. Száva néni például – Darinka nagynénje, anyám idősebbik unokanővére – egészen biztosan az óvodája elvesztésébe halt bele; Dezső bácsi – Darinka apja – a benzinkútja államosításába, Anka néni pedig Dezső bácsi hiányába. Mint valami ragály terjedt a halál a Vörös Csillag nyomában, az egyik hozta magával a másikat, és Basa szerint Darinka is szándékosan pusztította magát az életét megrontó, beteljesült, ám mégis reménytelen szerelemmel, a kurválkodással és a nikotinnal, mert szeme fénye, a kislány után kétszer is halott fiút szült, és közben végig kellett néznie elődei lassú haldoklását. *Menjünk el innen*, mondta az első elvesztett fiúcska után Basa, de soha többet nem vetette föl, mert Darinka csak annyit mondott erre, *te elmehetsz*, és karján a kislánnyal kifordult a szobából.

A halotti bizonyítványokba természetesen nem a valódi okokat írták. Aki ket akkoriban a börtönökben véletlenül agyonverték vallatás közben, és akik nem bírták a gyűródést Recskén, a büntetőszázadokban, vagy a tévészék szervezését nem élték túl, azoknak is találtak valami alibi kórt az erre a célra szolgáló rubrikába, ám a Klastrom utcai ház lakóinál semmit sem kellett a képzeletre bízni. Száva néninek igazi mellrákja lett, miután utcára tették a püspökségtől elvett mintaóvodából, ahová ő vezette be a Montessori-módszert; Dezső bácsi tényleg infarktust kapott, amikor kiderült, hogy alkalmazottként sem maradhat tovább a saját benzinkútjánál, és Anka néni valóban a depressziója miatt vágta fel az ereit; az ura nélkül olyan üres lett számára világ, mint a Klastrom utcai ház évtizedekkel később, amikor utolsó magányos lakóját, Basát elvitte a mentő, és Darinka lánya az utolsó szögig kipakolta a lakást, *szegény papusnak úgyse lesz már szüksége rá*, magyarázta a szomszéd-asszonynak, aki döbbenet nézte a hurcolkodókat, *mire ez a nagy sietség, te lány? És ha apád hazajön?*

Nem jön. Megmondták a kórházban, hogy nincs sok ideje hátra, közölte Darinka lánya, és kitörölt egy könnycseppet a szeméből, óvatosan, hogy el ne maszatolja a festéket. Hasonlított az anyjára; a szeplők az orra körül, a termete, a mozdulatai, ahogy a körmét pattogtatta, vagy a haját félresöpörte a homlokáról, egyedül a szeméből hiányoztak a cirmok: pillantásából gleccserhideg sütött. *Én nem akarok úgy élni, mint ti, élve eltemetve*, vetette oda az anyjának, mikor Darinka le akarta beszélni, hogy hozzáméjen az egykori első titkár sikeresen vállalkozó fiához, *ti folyton a múlton kérődztek, nem mindegy, hogy ki volt az apja és a nagyapja?*

Már hogy lenne mindegy, szívott bele Darinka sárga foltos mutató- és középsőujja között füstölgő cigarettájába, *hogy a rohadt életbe lenne mindegy, mikor az ő apja verette félholtra a te apádat a pufajkásaival ötvenhétben, a nagyapja meg...*, de nem tudta elmondani, hogy miként nyomkodta el a csikkeket az

a senkiházi Basa apjának tenyerében nagypénteken éjfélről hajnalig – szám szerint tizennégyet –, miközben a belépésre agitálta, mert elkapta egy minden eddiginél hevesebb köhögőroham, és vérrel lett tele a zsebkezdője. Akkor már csak fél tüdeje volt, azt az átkozott bagót azonban nem akarta letenni, erre még Basa se tudta rávenni, egyikről gyűjtött a másikra, utolsó éveiben minden hamutartóban félig elszívott cigaretták füstölögtek, és kék füstfelhő festett csontos arca köré glóriát. *Látod, olyan lettem, amilyennek lerajzoltál,* mondta fanyar mosollyal Anka néni temetésén, utolsó találkozásunkkor.

Darinkát főiskolás koromban rajzoltam le, pasztellkrétával. Hosszúakás ikonarcán eltúloztam a zöldes árnyékokat ferdevágású szeme alatt, kiállóbbra rajzoltam arccsontjait, nagyobbra és mohóbbra a száját, és a mögötte lebegő, elmosódott körvonalú pontyokról csak mi ketten tudtuk, hogy nem légből kapott, szürreális elemek, hanem szerelmének szimbólumai, a pénteki halak. Basa utálta a portrét, azt mondta, olyan rajta Darinka, mint a bagzó macska, a halak pedig gusztustalan bestiák: piranhák, ki fogják szívni a véréit.

Kegyetlen fintora volt a Sorsnak, hogy a költő végül valóban vízbe fúlt. Az Újság rövid nekrológot szentelt egykori munkatársának, KáZé egy balatoni viharban vesztette életét. Darinka nem vette le a képet a falról, ám attól fogva nem evett halat, pedig korábban imádta a rácponyt, és odavolt a sült keszegért.

Darinka lányáék három teherautóra pakolták fel a bútorokat: az intarziás szekrényeket, gobelinhuzatú székeket, a neorokokó szalagarnitúrát, a talpig üveges vitrint, Darinka kedvencét, a balettcipője szalagját masnira kötő táncosnőt ábrázoló, blondelrámás festményt a halas portréval együtt, Csiby kántor biedermeier karosszékét, a harmóniumot és Száva néni kanapáját. A sárgarézt karnisokat és a csillárokat is leszerelték, egyedül a kopogtatót hagyták ott, mert Darinka lánya gyűlölte. Gyerekkorában rettegett tőle, attól félt, hogy elkapja a kezét, és nem engedi el soha, egyébként is a lyukas ereszcsonnából rácsurgó esővíztől belepte a zöld színű rozsdá, a *grünspan*, ahogy Száva néni mondta volna, aki hihetetlenül emlékeztetett erdélyi nagyanyámra, csak magasabb és csontosabb volt nála. A hanghordozásuk, a szavuk járása is hasonlított, *grünspan*, így ejtették mind a ketten, jól megnyomva az enneket.

Száva néni kislányként jelen volt a nagyanyám esküvőjén, gyönyörű csipkés koszorúslányruháját azonban le kellett vennie a szertartás előtt, mert ráömlött egy pohár vörösbort, mindenki azt hitte, vér. *Uramisten, mi történt ezzel a gyerekekkel,* szörnyülködött a násznép; *rossz ómen,* sugdolóztak a babonás gyergyói rokonok. *Igazuk lett, Trianon után földönfutók lettünk,* jegyezte meg nagyanyám, valahányszor szóba került az esküvői malőr. Száva néni át kellett öltöztetni, fekete intézeti ruhájában szórta a rózsaszirmokat az ifjú pár lába elé, *szegény Száva olyan volt köztünk, mint varjú a kócsagok között,* sóhajtott nagyanyám, *mi pedig úgy tettünk, mintha nem vettük volna észre, de nagyon a szívére vette, szerintem azért maradt vénlány.*

Darinka lányáék kapkodva pakoltak, és éppen a lényeges dolgokat felejtették a házban. Egy sarokban például Basa dédapjának bőrbekötött Károli-bibliáját a születések, esküvők és halálozások dátumaival; a kaminban – ahol a lakótelep tízemeletes kolosszusairól lezúduló szélrohamok jajongtak telenként – Anka néni és Darinka hangját (galambhangon, turbékolva nevettek, valaha zengett tőlük a Klastrom utcai ház, azután egyre ritkább lett a kacagásuk); a hálószobában Dezső bácsi dörmögését; a festett deszkapadló recscsenését Száva néni súlyos léptei alatt, és ott maradtak az alapba beépített faragott kövek sugallta álmok is a darócba öltözött szerzetesek zsolozsmáival, a klastrom körüli ereken csónakkal járó barátokkal – malasztot és vigaszt vittek a nádasban bujdosóknak –; a szénfekete lovakon vágató tatárokkal és zöld turbános törökökkel, akik csóvát vetettek a klastrom zindely-

lyel fedett tetejére, és az apácák lángoló fátyla fáklyaként világítottak a csilagtalan éjszakában.

Anka néni foszló plüsszutatú fényképalbumát feldobták ugyan az egyik teherautóra, de nem vették észre, hogy lecsúszik, és a rakodók a sárba taposásuk széthulló lapjait a százesztendősfotográfiákkal, rajtuk a kántor porköpenyes, szálas alakjával és a szakállas pópa szigorú arcmásával, karcsúra fűzött, csipke napernyős dédanyákkal, Anka néni és Dezső bácsi art deco stílusban készült esküvői képével.

Drága Papuska, mi majd vigyázunk rád, simított végig a lánya Basa eres kezén, mikor bement hozzá a kórházba, és megérintette ajkával apja sápadt homlokát, aranypettyes mályvaszín rúzsoltot hagyva rajta, ami aztán ott maradt, mint billog a marhák bőrén, a nővérek nem sokat vergődtek vele, a szart se mosták le a fenekéről, nemhogy erre lett volna gondjuk, még akkor is rajta volt a jel, az Ómegára emlékeztető skarlát folt, amikor fagyott tetemét körülnyaldosták a lángok a kemencében, és az égett el utoljára, gombostűfejnyi rőt golyócskává zsugorodott a hamuban.

Basa nem volt egészen magánál a kórházban, azt hitte, Darinka áll az ágya mellett, és félig béna szájával szavakat formált. *Hic fuit,* próbálkozott, de nem értették, mit akar. *Mit mondott papus? Te hallottad, amit motyogott? Mi a franc az a hifu?*, fordult férjéhez Darinka lánya, aki a vállát vonogatta, *biztos félrebeszél, gyerünk már,* sürgette, *tudod, hogy tárgyalásom lesz,* és otthagyták Basát egyre mélyebbre merülni a múlt időtlen mocsarába, az *itt voltam* egyetlen bizonyosságába kapaszkodva, mint valami gyengülő kötélbe, ami előbb-utóbb elszakad.

Száva néni, Dezső bácsi és Anka néni nem azonnal haltak bele a vesztegbe, mint Basa nagyapja, aki csak elvágódott az udvaron, amikor a nyihogva, ágaskodva ellenálló lovait kivonszolták az istállóból, nem, ők még évekig elvegetáltak, hallgatták az Amerika Hangját és a Szabad Európa Rádiót, amelyek adásait ugyan rendszeresen zavarták itthon, de a recsegéropogás sem tudta egészen elnyomni a reménykeltő biztatásokat, *tartsatok ki, jövünk,* meg aztán itt volt Darinka, akit fel kellett nevelni, ez valameddig úgy-ahogy talpon tartotta őket, Száva néni ezért kaszaboltatta össze magát, bizonytalan kimenetelű műtétek sorát vállalva, *hogy lássam az én kis drágámat felnőni,* és Anka néni ezért őrizte sárkányként Dezső bácsi délutáni pihenését, ezért adogatta el előbb az ékszereit és a bundáját, aztán az ezüstöket, majd a porcelánt, végül a festményeket is, kivéve a táncosnőt, Darinka kislánykori kedvencét. *Addig kihúzzuk valahogy, amíg kimennek az oroszok, akkor Dezső visszakapja a kutat, Basa a földet, Darinka otthagyja a labort, beiratkozik az egyetemre, és olyan lesz a világ, mint régen.* Anka néni szentül hitte, hogy jönnek az amerikaiak, és akkor helyreáll minden, mintha egy óriás spongyával le lehetne törölni azokat a csillagos éveket az évszázad vértől és könnytől iszamós névtáblájáról.

Basát elhamvasztották, ez volt a legegyszerűbb, lánya és veje külföldre készültek valami uniós projekt ügyében, az egész procedúrát telefonon és e-mailben intézték, nem értek rá a temetéssel foglalkozni, *majd ha hazajöttünk,* mondták ki szinte egyszerre, de aztán mégis elugrottak az urnáért az utazás előtt, és elvitték a Klastrom utcai házba, *pfuj, milyen dohszag van itt, mint a kriptában, tedd le valahova, papusnak már úgymint mindegy, csak húzzunk el innen,* mondta Darinka lánya, és összerezzen, mert a másik szobában megreccsent a padló, *hirtelen azt hittem, Száva néni, te is hallottad?*, fordult az urához, aztán keresgélni kezdett valami alátét után, *mégse a puszta földre tegyük...*, végül észrevette a kőlapot az ablakpárkányon. *Ez jó lesz,* mondta, és papír zsebkendőjével letörölte róla a port. *Hic-fu-it,* betűzte a kövön lévő feliratot, *alighanem ezt próbálta kimondani papus. Vajon*

mit akarhatott vele?, de nem kapott választ, a férje közben kiment, és ő egyedül maradt.

Furcsán érezte magát.

A ház üres volt, mégis, mintha lakták volna. Ismeretlen neszek, furcsa zörejek hangzottak a sarkokból, a tetőre hulló diók koppanása pergőtűzként hatott, és az elvadult kertből behallatszott a gerlék gúnyos kacagása meg egy délről felvándorolt kabóca átható cirregése. A diófa ágai benyomultak az ablakréseken, gyökerei kibújtak a padlódeszkák közül, kígyóként tekergőztek a lába körül, és Darinka lánya nagyon szeretett volna minél hamarabb eltűzni innen, ezért gyorsan letette a követ az egykori nappali szoba közepére a dísztelen cseréphemper alá, amiben kiadták a hamvakat – *majd veszünk egy jó drágát a temetésre, aranyozottat, angyalokkal*, gondolta, *szegény papus igazán megérdemel ennyit*, és kiszaladt a napfényes őszbe az árnyakkal teli házból. Mielőtt becsukta a kopogtatós ajtót, visszanézett a sötét folyosóra, amelynek vége elkanyarodott a konyha felé, egy alak épp akkor tűnt el a fordulóban. Másodperce se telt, abban se volt biztos, hogy valóban látott valakit, de nem is akarta tudni az igazat. Bezárta a kaput, a kulcs csikordulása rekedt sikolyként hasított a fülébe, és szinte beesett a kocsiba a férje mellé. Mire a szomszédasszony kinézett az ablakon a felbőgő motor hangjára, üres volt az utca, csupán a lassan elülő porfelhő árulkodott arról, hogy elment egy autó a Klastrom utcából.

Basa halálhíre nem terjedt el a városban. Egykori munkatársai még életében elfelejtkeztek róla, barátai és sakkpartnerei a Három Márnában – nem voltak valami sokan – apránként átköltöztek a másvilágra, alig maradt közülük valaki. Egyikük, nyilván Fickó, feladta a gyászhirot az újságba, de siratni egyedül a szomszédasszonya siratta el, aki Darinka halála után hébe-hóba átment hozzá takarítani, kimosni a szennyesét, főzni valami rendes ételt, és olykor reggelig nála maradt, kivált a májusi, virágillattól terhes éjszakákon vagy teleholdkor, ami nem való már a véneknek. Csalóka fénye besüt az ablakon, elperdült táncokra, régi szerelmekre, vad ölelkezésekre emlékeztet, és olyan fájó ürességet támaszt az ember mellkasában, mintha kitépték volna a szívét.

Jólesik ilyenkor egy másik test melege.

Jónás, a városi hajléktalan a szomszédasszonytól hallotta, mi történt, és mikor a Klastrom utcai kocsma bezárt – a csapos tanítványa volt valaha, Tanár úrnak szólította, és gyakran meghívta egy felesre, ha jól ment a bolt, kettőre is –, elbotorkált a sarokra, leült az ívesre kopott küszöbre a megzöldült kopogtató alá, és elmondott Basáért három fél Miatyánkot. Azért rugaszkodott neki ennyiszor, mert az imádság vége az úristennek se jutott eszébe, negyedszer azonban nem próbálkozott, belealudt az igyekezetbe.

Az a néhány utcabeli, a boltos, akihez Basa vásárolni járt, a postás, aki sose hozott levelet, legfeljebb egy-egy képeslapot (*Happy Christmas Papus!*) és néhány fizetési felszólítást, a Három Márna csaposa, akihez betért néha nap megvitatni, hogy vesztébe rohan a világ, és a szomszédasszonya sokáig várta, hogy majd csak jön hír a temetésről, Jónás is kérdezősködött néha, ám egy idő után elfelejtkeztek róla, s ha mégis eszébe jutott valakinek, azt gondolhatta, hogy a holtág mozdulatlan vizébe szórták hamvait az új módi szerint, titokban, szűk családi körben egy napsütötte vasárnapon, vihar előtti szélcsendben, amikor még a rezgőnyárfák levelei sem villantják ki ezüstmolyhos fonákjukat, és a hamvak lassan lebegve süllyednek alá az iszapos mélybe, a csendet egyedül a víz csobbanásai törik meg: egy-egy bucó vagy ezüstös balin ugrik fel az aláhulló pelyhekért.

Nem gondolták, hogy Basa földi maradványai az üres házba zárva hónapok óta várnak a temetésre. Ekkora képtelenség nem jutott eszébe senkinek, mégse akaródzott a környékbelieknek a Klastrom utcai ház mellett elmenni.

Nem kerestek rá magyarázatot, de volt ott valami, ami elriasztotta a járókelőket. Szívesebben közlekedtek a túloldalon, még ha kerülni kellett is.

Az iskolába járó gyerekek is érezték, hogy valami nem stimmel. *Halott ember háza, ne nézzetek hátra, szaladjunk*, kiáltotta el magát a legbátrabb – maga sem tudta, miért, és hogy is jutott ez a sose tanult mondóka az eszébe –, aztán átfutott az úton, még ha sáros volt is, hogy minél messzebb kerüljön a félelmetes helytől, ahol az aszfaltot lassan áttörte a gyom, a régi téglajárda alatti magvak kicsíráztak és háborítatlanul repesztettek maguknak réseket, amelyeken át kibújhattak a sokesztendős föld alatti rabságból, a roskatag kerítést benőtte a lícium, a temetők kiirthatatlan gyomnövénye, és a trombitafolyondár – Darinka ültetette fiatalon, mikor még szerette a szép dolgokat – hatalmas tömegben virágzott, összeroppantva a melléképület tetejét, a diófa koronájába baglyok telepedtek, ágai benyúltak a szobákba, gyökerei bekúsztak a padló alatt a kőlapon álló cserépedényig, körbefonták, és a hályogos ablakszemek mögött lidércfény villogott zivatarok idején, *Szent Elmo tüze*, pattant elő a név Jónás, a városi hajléktalan tudatalattijából, ahová egész korábbi életét és minden tudását eltemette azon a napon, amikor kezdő tanárként elcsapták az iskolából bizonyos irodalom terén elkövetett kihágásokért: Fagyevjev *Ifjú Gárdájának* elemzése helyett Tömörkény-novellákat olvasott fel növendékeinek, Babits *Jónását* és néhány Kosztolányi-verset. Tétovázás nélkül benyomta az ablakot, átlépett az alacsony párkányon, és elindult a lakatlan ház sötét labirintusába kikutatni a fény eredetét.

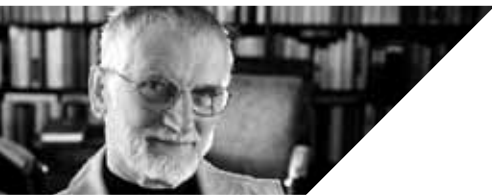
•

Két nappal a temetés kitűzött dátuma előtt Fickó újra telefonált, hogy közölje: a szertartás ezúttal is elmarad. Múlt éjszaka kigyulladt a Klastrom utcai ház, és porig égett.

Soha nem derült ki, mi okozta a tüzet, gyújtogatásra utaló nyomokat nem találtak. Az urna helyén néhány összeolvadt cserépdarab, elszenesedett csontvég és egy törött kőlap hevert, amelyre a régi *HIC FUIT* felirat alá valaki bevészte Basa névbetűit.

Jónás, a hajléktalan eltűnt a városból, de mivel senkinek nem hiányzott, nem is keresték. Csak a Klastrom utcai kocsmá csaposa öntötte ki emlékére a felest zárás után, s hogy ne magában igyon, töltött Basának is.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1956. október

Október 1.

Szívet-agyat pezsdítő érzés volt 1956 őszén kézbe venni az új világirodalmi folyóirat, a Nagyvilág I. évfolyamának 1. számát. Belelapozni, szerzők nevét, mondatait ízelgetni és felfedezni csak hallomásból ismert írók műveit. Dylan Thomas, Hemingway, Moravia, Heredia, Paszternak... Rádöbenni, hogy mi minden volt tiltott irodalmi gyümölcs az olvasni szerető magyar emberek számára. Élvezni okos, sőt bölcs irodalomértő emberek írásait...

Németh László *Tolsztoj inasaként* című esszéjét egy lendülettel olvastam végig. Beleszerettem az orosz íróba: mire leérettségiztem, már olvastam minden művét. Harmadikos gimnazista voltam, amikor kényszerűségből 1959 januárjában új iskolába kerültem. Osztályfőnököm és oroszstanárom, Dlusztusz Béla – korábban angoltanár – megkérdezte, hogyan sikerült Tolsztoj-imádatom ellenére közepes jegyet szerezni oroszul. Öntudatos, szókimondó kamaszként válaszoltam: *Ez politikai meggyőződéséből következik...* Hála Istennek, Béla bácsi bölcs ember volt. Jó – mondta halkan, és a vállamra tette a kezét –, akkor te a kötelező házi feladat helyett Tolsztoj *Bál után* című novellájából fordíts le minden órára egy oldalt. Birkózhattam a feladattal – egy ideig, mert a tanév végén a főhatóság parancsszava eltávolította osztályfőnökömet az Apáczai Csere János Gimnáziumból.

Nagyon apró betűvel nyomtatták Kassák Lajos és Pán Imre írását. A *modern művészeti irányok története* akkor iránytű volt számomra, titkokat rejtő fogalmakkal ismerkedtem: dadaizmus, szürrealizmus, kubizmus... Kamaszként estéről estére olvasva a vaskos folyóiratot átéltem: tág és csodálatos a nagyvilág. Barátkoztam, ismerkedtem az irodalom, a művészet, a szellem birodalmának gazdagságával, sokszínűségével.

Tanultam a kort. „A dogmatizmus, a szektásság állandó gyámságra szoruló kisdedeknek tekintette mind az írókat, mind az olvasókat. Ezért ideológiai felsőbb hatóság határozta meg nemcsak azt, hogy a magyar közönség a jelen kor irodalmából mit ismerhet meg, hanem azt is, hogy mi legyen a véleménye arról az irodalomról, melyet nem állott módjában közvetlenül megismerni.” Lukács György írá-

sában ezt a néhány sort 1956 októberének első napjaiban ceruzával aláhúztam.

Hat évtizede álldogál – néha-néha kezembe veszem, elolvasok egy-két oldalt – könyvespolcomon a folyóirat első számának bekötött példánya. Hatvan évvel ezelőtt, gondolom, fogalmam nem volt arról, hogy a vezércikket író Lukács György valójában kicsoda. Október végén is csak annyit tudtam – hallgattam a rádiót, olvastam az újságokat –, hogy Nagy Imre kormányában Lukács György egyetemi tanár a népművelésügyi miniszter.

Akkor azt sem tudtam, hogy 1955 kora nyarán a Szabad Népben Lukács György volt az, aki az „ideológiai felsőbb hatóság” elvakultan elutasító álláspontját képviselte, és marxista filozófusként *reakciós* irodalmi alkotásnak ítélte Madách Imre remekművét.

1956 nyarán, őszén gyorsan változtak az idők, gyorsan változtak az emberek...

Sokan gátlás nélkül simultak az új idők új szélirányához. Aki nemrég még az „ideológiai felsőbb hatalom” kiszolgálója volt, hirtelen a szabadság lelkes hirdetője, a dogmatizmus, a szektásság éles hangú kritikusa lett.

Lapozgatom a régi folyóiratot. 1956 októberében Bertolt Brechtől tanultam: „Annak, ki manapság a hazugság és tudatlanság legyőzésére, s az igazság megírására törekszik, legalábbis öt nehézséget kell legyűrnie. Legyen benne *bátorság*, írja az igazat, noha azt minden eszközzel elnyomják; *okosság*, hogy felismerje, noha minden módon elködösítik; *művészi erő*, hogy fegyverként tudja forgotni; *ítélőképesség*, kiválasztani azokat, akiknek kezében valóban fegyverré válik; végül *furfang*, hogy az utóbiaknak eljuttassa az igazság fegyverét.”

1956. október 23-án este a Bródy Sándor utcában a Magyar Rádió épülete előtt a tömegben szorongva, remegve, farkasszemet nézve a Rádió ablakaiban megvillanó torkolattüzekkel tanultam meg, hogy mi a bátorság.

Akkor kezdtem, akkor kezdett az ország elfelejteni félni.

Október 18.

Papp Jenő fotója a Nők Lapjában: a Magyar Dolgozók Pártja öttagú küldöttsége Jugoszláviába indulá-

sa előtt a Keleti pályaudvaron. Bal szélén Kovács István bután bámul, mellette Kádár János összeszorított szájjal mereven előrenéz. Gerő Ernő ön-elégülten vigyorog, Hegedüs András riadtan mosolyog, Apró Antal kedélyesen nézelődik. Közükben a kalapok, csak Gerő Ernő fején virít hetykén tökfödő: néhány napig még ő a kommunista *király*.

Álltak egymás mellett a főelvtársak, kattogtak a fényképezőgépek 1956. október 15-én: őszintén egyik sem vallotta volna be, valójában mit gondol a másik négyről. Kovács István legszívesebben a pokolba küldte volna Kádárt, aki annak idején kitérte őt a Politikai Bizottságból, és most megint eléje furakodott a párthierarchiában. Kádár utálta Gerő Ernőt, Kovács Istvánt, az őt börtönbe záró, őt pribékekkel kínoztató Rákosi elvtárs jobbkezét és balkezét. Hegedüs Andrást mind a négyen lenézték: fejükre nőtt értelmiségi seggdugasz Rákosi fenekében. Hegedüs András félt Kádártól, tartott Gerőtől, mindenkire próbált kedvesen mosolyogni, igyekezett simulni: jobb vállá Gerő mögött, bal vállá Apró Antal előtt. A szürke tekintetű Apró Antaltól mindnyájan egyet tudtak biztosan: fontos moszkvai, egyenruhás elvtársakkal szoros, mondhatni, baráti kapcsolatban van.

Őt főelvtárs Belgrádba készülődik, hogy a tegnapelőtt még *lánco*s kutya Tito elvtárral újra egymás elvtársi nyakába boruljanak. Bámulnak, néznek, vigyorognak, mosolyognak, nézelődnek. Tíz nap múlva közülük hárman fejvesztve Moszkvába menekültek. Kádár november 1-jén repült a másik három után Moszkvába. Apró Antal november 2-án szökött át az oroszokhoz.

Kádárt moszkvai elvtársak Moszkvában ültetik párt-elsőtítkári és miniszterelnöki trónra november 4-én.

A Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára Kovács Istvánnak nem bocsátott meg: 1962-ben még a pártból is kiebrudalta. Gerő Ernő tudott oroszul: Kádár megengedte neki, hogy Budapesten, magányába zárva haláláig felesleges szövegeket fordítson magyarra. A volt miniszterelnököt megtúrte: Hegedüs András szociológus lett, marxista *értelmiséginek* gondolta magát, s élete utolsó évtizedében – megtévesztve, akit lehetett – jelentéktelensége teljes súlyával *ellenzéki* szerepben tetszelgett.

(Valamikor a nyolcvanas évek végén véletlenül egymás mellett ültünk a Budakeszire tartó 22-es autóbusszon. 1956-ban milliók gyűlöltek, tartották hazaárulónak, három évtized múltán a kutya sem ismerte meg a kopott öregemberré töpörödött hajdani miniszterelnököt. Az ablak mellett ült, elnézést kért, amikor fölállt, mert leszálláshoz készülődött. Csak magamban somolyogtam: *Parancsoljon, miniszterelnök elvtárs!*)

Az 1956. november 15-én Belgrádba induló pártküldöttség ötödik tagja, a kedélyesen szemlélődő Apró Antal igazi kommunista betonoszlop. Nagy Imre első kormányában (1953. július 4.) miniszterelnök-helyettes; Hegedüs András kormányában (1955. április 18.) miniszterelnök-helyettes; Nagy Imre második kormányában (1956. október 25.) miniszterelnök-helyettes; Kádár János első kormányában (1956. november 4.) miniszterelnök-helyettes; Münnich Ferenc kormányában (1958. január 28.) miniszterelnök-helyettes; Kádár János második kormányában (1961. szeptember 13.) miniszterelnök-helyettes; Kállai Gyula kormányában (1965. június 30.) miniszterelnök-helyettes; Fock Jenő kormányában (1967. április 14.) miniszterelnök-helyettes.

A betonoszlop 1971-től a jelentőség nélküli országgyűlés elnöke, 1980-ban nem választják be a Politikai Bizottságba, 1988-ban elvtársai a Központi Bizottságból is „lehagyják”. 1984-től nyugdíjas, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnöke, országgyűlési képviselő – mindkét tisztségéből önként távozik 1989 márciusában, illetve novemberében.

Utolsó politikusi tette: 1989. augusztus 28-án levelet ír Grósz Károlynak, az MSZMP főtitkárnak. Harminchárom év késéssel elküldi Grósznak azt a levelet, pontosabban előterjesztést, amelyet 1956. október 29-én éjjel írt, és október 30-án adott át Nagy Imrének.

A Grósznak írott levél a kommunista elvtelenség állatorvosi lova. „A levél politikai részében rövid elemzést adok, bár tudom, hogy ez nem teljes. Mivel van néhány személyi vonatkozása is, ezt szeretném most kiegészíteni. Többek között velem kapcsolatban, amikor Rákositól, Gerőtől a »szindikalista« jelzöt kaptam, és azzal vádoltak, hogy a munkásosztály elmaradott rétegének követelését hangoztatom a PB ülésein...” Apró Antal tehát úgy érzi: a Rákosi–Gerő-klikk törvénytelen működésének „áldozata”. Vizsgálat indult ellene, leváltották SZOT-főtitkári tisztségéből, és „A PB határozatát Kádár János és Dénes István elvtársak hagyták jóvá”.

Egy elvtársi oldalvágás 1989-ben az ekkor már légüres térben lebegő halott Kádár Jánosnak.

Apró Antal másik bűnös elvtársáról sem felejtkezik meg. „Nagy Imre és Erdei Ferenc útján egymás után kaptam a kabinet határozatait, hogy mit hajtsak végre a kormány nevében. De itt is aláhúdom, hogy ez a kormány, amelynek Nagy Imre lett az elnöke, egyszer sem ülésezett.”

Apró Antal már az ötvenes évek derekán is világosan látta – 1956. október 29-én írott levelével tanúsítja 1989-ben Grósz elvtárs számára –, hogy rossz úton, rossz felé, rossz elvtársak rosszul kormányozták a szocializmus szekerét. Szerencsére

voltak jó elvtársak is. „Azok a kevesek, akik időközönként – ha nem is elég hangosan és bátran – felléptek a szektarianizmus ellen, bírálták a demokrácia hiányát, a pártvezetés helytelen módszereit, a rendőrségi módszereket, azt, hogy ne változtassuk az országot rendőrállammá – s ezeknek a hangját Rákosi, Gerő, később Hegedüs András és mások sajnós elnyomták, nem hallgatták meg.”

Apró Antal tehát mindig helyesen látta a párt helyes irányvonalát; sajnós a párt vezetői gyakran gátolták a párt helyes irányvonalának érvényesülését. Apró Antal „elszigetelődött”, ezért nem érvényesült a párt helyes irányvonala, optimizmusa azonban október utolsó napjaiban is töretlen: „Nekünk igazunk van. Kijavítjuk a hibáinkat...” Kommunista vakhite megingathatatlan, magyarázata arra is van, hogy miért maradt évtizedeken keresztül a párt vezető testületeinek tagja. „Bár sok mindent láttam előre és sok esetben tiltakoztam, de elszigetelődtem, megtörtek, és csak azért maradtam bent a vezetésben, mivel a pártban, a munkásmozgásban múltam és nevem volt.”

Grósz Károly harminchárom év késéssel tudta meg, hogy volt hajdan a pártban egy ember, aki tudta, mit kellett volna tenni a kommunistáknak hatalmuk megtartása érdekében az ötvenes években és 1956 októberében. Csak hát Nagy Imre és Kádár nem hallgatott Apró Antalra. Ezért került végveszélybe a proletárdiktatúra hazánkban, ezért volt szükség a szovjet elvtársak segítőkész tankjaira.

1956. október 30-án egyetlen kérdésben lát tisztán Apró Antal. „Előfordulhat, bár ennek nem szabad bekövetkeznie, hogy többpártrendszer következtében kis ellenzéki párttá válunk.” Kommunisták rémálma a többpártrendszer megvalósulása. Tudják: demokratikus választásokon soha nem lennének képesek választást nyerni. Ezért a legfontosabb politikai feladat 1956. október 30-án, a néhány napig létező katonai bizottság elnökeként az „ellenforradalmárokat” halomra lövetni kész Apró Antal szerint, a többpártrendszer létrejöttének bármi áron történő megakadályozása.

Harminchárom év múltán szomorúan kellett tapasztalnia, hogy jóslata beteljesedett: a kommunisták csapata „kis ellenzéki párttá” sorvadt.

Nézem a régi Nők Lapjában látható régi fényképet. 1956. október 15., Keleti pályaudvar. Magyar pártküldöttség indul tárgyalni a tegnapi még *láncoskutya*, ma már kedves elvtársunk Joszip Broz Titóhoz. Amikor néhány nap múlva a pártküldöttség tagjaként Apró Antal Belgrádból hazaérkezett, (talán) kézbe vette a 18-án megjelent Nők Lapját, nézegette a fényképet, a vigyorgó Gerő Ernőt, a mo-

solygó Hegedüs Andrást. Október 23-án még nem tudta, mi lesz róluk a véleménye október 30-án, amikor már Nagy Imre és Kádár lesznek az új párt első emberei. Azt pedig végképp nem tudta, mi lesz a véleménye másfél év múlva Nagy Imre elvtársról, amikor majd az lesz a párt véleménye, hogy Nagy Imre elvtársat föl kell akasztani.

Apró Antal egész életében egyet tudott: a pártnak mindig igaza van!

A Nők Lapja címlapján borospincében, boroshordó mellett áll egy borász, magasra tartott kezében vörösborral színültig töltött vizespohár. Képaláírás: *Tisztul már!*

Ezzel Apró Antal elvtárs is egyetértett.

Tisztul már! – ezzel mindenki egyetértett. De mindenki másra gondolt.

Október 20.

Engedélyezik, átíratják, várakoztatják, betiltják, mégis engedélyezik: hosszú huzavona után Németh László *Galilei* című drámáját a Nemzeti Színház Kamaraszínháza, a Katona József Színház ezen a nap-sütötte szombati napon mutatta be. A Szabad Ifjúság másnap néhány sorban számolt be a sikeres előadásról. „A bemutatón ott volt Révai József, az MDP Politikai Bizottságának tagja, Darvas József népművelési miniszter, Jóboru Magda, az oktatásügyi miniszter első helyettese, Darabos Iván népművelési miniszterhelyettes, továbbá kulturális életünk számos kiválósága.”

Koronként változik: kit gondolnak a politikusok, s kit tartanak a polgárok *kulturális életünk kiválóságának*. Ma már tudjuk – sokan akkor is tudták –, Révai József, Darvas József, Jóboru Magda csak kommunista pompanapi kiválóságok, életművük gyorsan romlandó, ismertségük, jelentőségük hamar mulandó. De akiket a politika akkor kiválóságnak ítélt, azok ott lehettek a különleges hangulatú bemutatón.

Próbáltam szombat este besettenkedni a nézőtérre, de nem sikerült.

Évtizedek múlva a Galileit alakító Bessenyei Ferenc pályakezdéséről írtam tényeket sűrítő lírai arcképvázlatot, akkor olvastam el a korabeli kritikákat és a színész kései vallomását. 1956. október 20-án, amikor Bessenyei Ferenc görcsbe rándult hangon, majdnem zokogva (hangfelvétel őrizi a megrendítő drámai pillanatot) a világba kiáltotta Galilei vallomását – „...akit ragaszkodása az igazsághoz egy boldogtalan korban hazudni kényszerít, annak nincs többé megállása, újra és újra hazudnia kell” –, a nézőtérén hosszú másodpercekig mozdulatlan, halotti csend volt.

Mindenki arra gondolt...

Akik ott voltak, sokszor, sokféleképpen mesélték.

Révai József, aki Rákosi száműzése után már nem volt a párt legfőbb hivatalos és hatalomgyakorló ideológusa, egy páholy mélyére húzódva figyelte az előadást. Sápadt, vékony, száraz, szemüveges férfi volt. Inchofer atyát, az inkvizíció *szakértőjét* Baló Elemér játszotta. Sápadt, vékony, száraz, szemüveges színész volt. És a nézőtérben mindenki önkéntelenül a Révai Józsefet rejtő páholy felé fordult, amikor Inchofer atya ellentmondást nem tűrő hangon megszólalt: „Egyszer s mindenkorra le kell szögezni, hogy ami nem igaz teologice, nem lehet igaz tudományosan sem.”

Mire gondolt a vádló tekintetek kereszttüzeiben a marxista mindentudás megszállottja, a sötétben gubbasztó Révai József?

Mire gondoltak a nézők Németh László vádbeszédét hallgatva, akkor, amikor már mindenhol regett a föld az *ideológiai mindentudás megszállottjai* alatt Kelet-Európában?

Mire gondoltam volna, ha valahogy sikerül színházrajongó kamaszként belopakodnom akkor este a színház múltból itt felejtett hangulatú nézőterére?

Október 26.

A röplap déli tizenkét órakor került ki az utcára.

„AZ IDEIGLENES GYŐRI NEMZETI TANÁCS FELHÍVÁSA!

A most megalakult Ideiglenes Győri Nemzeti Tanács, amely magába foglalja a lakosság minden rétegének és a teljes mértékben velünk tartó honvédségnek képviselőit, felhívással fordul a lakossághoz.

Teljesen magáévá teszi a lakosság jogos követeléseit, köztük az államvédelmi hatóság azonnali felosztatását is. Erre a szükséges intézkedést megtette. A népünk által megvetett államvédelmi hatóság leszerelése megszerezte folyamatban van, s Győrött már meg is történt. A további leszerelést a megyében az Ideiglenes Nemzeti Tanács biztosítja. Ezzel eléri, hogy Győrött és a megyében a népre semmiféle fegyveres csoport nem tüzelhet.

Az Ideiglenes Nemzeti Tanács nem tűri azt sem, hogy esetleg fosztogatók garázdálkodjanak a városban. Ehhez kéri a lakosság határozott támogatását.

Felhívással fordulunk az üzemek, hivatalok, vállalatok, közintézmények dolgozóihoz, hogy válaszszaak meg azonnal a munkás-, paraszt-, értelmiségi- és katonatanácsokat, amelyek az Ideiglenes Nemzeti Tanácson belül biztosítani tudják a nép jogos követeléseinek megvalósítását és a rend fenntartását.

AZ IDEIGLENES NEMZETI TANÁCS NEVÉBEN:

Szigethy Attila”

Nem tudom, mikor hallottam először Szigethy Attila nevét; nem emlékszem, mikor tudtam meg, hogy 1957. május 3-án letartóztatták, és augusztus 12-én a börtönben öngyilkos lett.

Szigethy Attila hazáját szerető, becsületes magyar ember volt. Mint az Ideiglenes Győri Nemzeti Tanács elnökhelyettese 1956. október 26-án sem tett mást, mint amit tisztességes embernek tennie kellett a hirtelen támadt, bonyolulttá gubancolódott forradalmi helyzetben: védte, óvta az emberek életét, vagyonát, városát, hazája értékeit; kerülendő a káros rendet akart teremteni, tartani.

Öngyilkos lett – írta a jegyzőkönyvbe a börtönorvos. Leírta a helyzetet: egy őrizetes önkézzel, saját akaratóból véget vetett az életének. Egy börtönorvosnak nem kötelessége azon gondolkodni, miért lett öngyilkos egy hamis vádak alapján, aljas módon börtönbe zárt rab.

Szigethy Attila 1956. november 4. után nem volt hajlandó együttműködni a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány pufajkás pribékjeivel.

Ezért kellett meghalnia.

Ezért temették hóhérai jeltelen sírba.

Hajdani tanítványom, Elréd atya hívott a kilencvenes évek elején, hogy tartsak ünnepi beszédet, pontosabban személyes emlékezést Pannonhalmán a bencés diákoknak, akiknek 1956, a forradalom és szabadságharc már csak szüleik emléktöredékeiből felsejllő régmúlt.

Autóval érkeztem kora délután Pannonhalmára. Evangélikus vagyok, elfogódottan léptem be az épület főkapuján, s álltam meg a portásfülke előtt. Bemutatkoztam, kértem a szobakulcsomat.

A portásnő rám nézett, lassan fölállt, hozzám lépett, könnyes volt a szeme, átölelt: *Legyen áldott az édesapja emléke!*

Megdermedtem.

– Asszonyom – dadogtam –, Szigethy Attila nem az édesapám, távoli rokonom...

Álltunk egymással szemben a Pannonhalmi Bencés Apátság portásfülkéjében: a portásnő, aki édesapámnak hitte a kommunisták által halálba üldözött Szigethy Attilát, és én, akinek kommunista édesapját 1947-ben halálba üldözték a kommunisták.

Pontosan ma sem tudom, hogy a Rábca partján, a Töltés utcában született, Szigetben fölcseperedett édesapámnak miképpen volt rokona a Kapuváron született, Győrben 1956. október 30-án a Győri Nemzeti Tanács elnökének megválasztott Szigethy Attila.

A vezetéknevünk azonos.

A lelkünk rokon.

CZIGÁNY MAGDA (1935) London–Dörmös

CZIGÁNY MAGDA

Rendezőelvek, avagy hogyan legyünk „híres” magyarok?

Hallatlanul érdekes könyvvel lepte meg olvasóit Csiffáry Gabriella: *Szétrajzás: híres magyar emigránsok kézikönyve* (Corvina, 2015), melyet nehéz letenni, mert egy-egy személynek és cselekedeteinek szokatlanul bő és színes leírása az olvasót magával ragadja, és szinte bennfentes családtaggá avatja. A lexikonok szűkszavú ismertetése itt csupán ajtónyitogató, éppen úgy, mint a kötelező igazolványkép, általában mogorva arckifejezéssel, hiszen nem is érdemelne többet a cikk, ha csak cikk lenne, amiről beszélünk. Aki megütötte a mércét – s erre hogy tett valaki szert, azt nem tudjuk –, egyszerre lesz megtámadhatatlan híresség a már fent említett arcképpel és egy hivatalosnak tűnő életrajzzal, amit viszont az emel az érdekesebb cikkek sorába, hogy ha szükséges, lábjegyzetek sokasága egészíti ki a mondanivalót. De megszólal a híresség maga is, és közvetlen hangvételével befogad szűkebb baráti körébe, azokkal a dokumentumokkal együtt, melyek a normális életet képviselik: születési anyakönyvi kivonatok, keresztlevelek, sok-sok bizonyítvány számtalan iskolától, munkalapok, levelek, naplók titkos bejegyzései, melyek vallomásra készítetnek.

Világszerte ismert, híres magyarok közül válogatni, listákat készíteni inkább szórakoztató, mint fárasztó feladat, gondolná az olvasó. Mivel a híresség egy olyan állapot, amiben feltehetőleg vidáman lubickol az, aki már – időnként halmozottan is – az elismerést megkapta. Hozzátehetjük, hogy ez egy befelé forduló szemlélet, az úszkálóra meg a medencét körülálló irigyek csapatára korlátozódik. És ha ez nem mutat fel már elismert személyiségeket, akiket viszont idézni mindig hasznos, el is fedelkezhetünk róluk. Úgy tűnik azonban, hogy a „híresség” mint rendezőelv is működik, ami előírja, hogy kiemelten szóljunk azokról, akik valahol, valamilyen területen kisebb vagy nagyobb sikerrel elérték azt, amit értékelni lehet, és akit azután kitüntethetnek a híresség elismerését honoráló nemzetközi szervezetek. Továbbá úgy tűnik, hogy a matematikusok, természettudósok, a felfedezések mindent tudó köpönyegébe burkolózó műszakiak külföldön is hamar otthonra találtak a kutatólaboratóriumok disztíngvált légkörében – tudásuk tehát kiterjedt arra is, hogy hol adódik a legbiztosabb lehetőség a mindenkori híresség elnyerésére. A bevezetőben Csiffáry Gabriella is ezt fejtegeti.

Szerinte például a modellértékű életsorsok világosan példázzák a humán és reál értelmiségek eltérő érvényesülési lehetőségeit. A reál értelmiséget Nyugaton tárt karokkal várták, teljes laboratóriumi felszereléssel, hogy megadják a lehetőséget a gyors és akadálymentes kibontakozásukra. Nem úgy a humán érdekeltőségű tudósok esetében. Így érvel a szerző: „Az idegenbe szakadt írók és művészek, akiknek a nyelv volt a munkaeszközük, más életpályát futottak be, mint a reáltudomány képviselői. A humán értelmiségre kevésbé szerencsés sors várt, mivel szembesülniük kellett azzal az identitásukat fenyegető veszéllyel, hogy képesek-e folytatni egy idegen szellemi közegben az eddigi életüket, hogy képesek-e önmaguk maradni.” Más szóval: önmaguk megtartása nagyobb és nemesebb cél, mint a természettudósok időnkénti színváltóvá válása, akik már *ab ovo* hírességcentrikusnak születtek, és akiknek elismertsége nem is váratott sokáig magára. De vajon a humán értelmiség is ezt akarta tenni?

Félrevezető lenne a menekülő, emigráló (akkor még nem disszidensek!) gondolatait, érzéseit méricskélni, találgatni, amikor azok reszketve, de dühödten taposták a szántóföldet valahol Magyarország és Ausztria határán, viseltes lódenjokban, fejükbe húzott svájcisapkában, zsebükben a menzáról elcsent májkonzervvel. Pár nappal előtte, amikor egy mámoros percre úgy tűnt, hogy a „csoda” megszületett, lett volna még lehetőség visszafordulni, és néhányan ezt meg is tették. Azonban akkor, amikor az „ellenség” hernyótalpas tankjaival néztünk szembe, sokan azt hittük, hogy nem volt választás: a cserbenhagyottak csapata ment esedezve kérni befogadást, segítséget azoktól, akik azt tőlünk már egyszer megtagadták. Hol volt ott hírnév, ragyogó laboratórium, hol volt könyvkiadás, művek lefordított sora hűvös könyvkereskedések elegáns polcain? Megfutamodtunk – mondtuk –, és szégyelltük magunkat. Jól jött később a lecsillapodás, az irreális jövőkép felvázolása, a feladatvállalás: egyetemisták leszünk, keményen tanulunk, tapasztalatokra teszünk szert, és pár év után, amikor az oroszok már elmentek (!), mi is hazatérhetünk, és nyíltan szolgálhatjuk a hazát. De mindezekelőtt most és ameddig szükséges, a forradalom lángját kell őriznünk, ne hagyjuk soha kialudni.

Nem is hagytuk. És rájöttünk, hogy a művészeti és irodalmi szerveződés az, ami gerincet ad nekünk, kölcsönös biztatást és támogatást, pótolja a hiányzó elismerést és a finoman megfogalmazott, úgymond, „építő” kritikát. Csiffáry Gabriella jól látja ennek előnyét és hátrányát (bár a szigetmagyarságot említve Csoóri helyett inkább Nagy Károlyt kellett volna idéznie, aki a fogalmat a köztudatba dobta és könyvet is írt róla), de mivel mi a „szolgáltatot” tűztük zászlónkra, vállaltuk a munkát. És ez keménnyé faragott bennünket – az „én” a háttérbe szorult: számos fiatal '56-os költő éveken át fordította kipróbált angol barátainak segítségével kedvenc magyar költőit angolra, bábáskodott megjelenésüknél saját verseinek megjelentetése helyett. A magyar irodalom angol fordításainak története három nagy korszakot ölel fel: Jókaiét (ő maga egy korszak), a harmincas évek „bestseller íróit” (mint például Földes Jolán vagy Körmendi Ferenc) és végül az '56-os fiatalok eltökélt igyekezetét, hogy „hőseiket” (József Attila, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Radnóti) megismerje az angol társadalom. Kétségtelen, hogy az '56-os fiatalok felvértezve tették, amit szándékoztak tenni.

Az 1956-osok új szemléletet, új életmódot, új célkitűzéseket, új feladatokat hoztak az emigráns nagycsaládba. És hírességet is? Ennek megítélését mindenképpen Csiffáry Gabriellára lehetne hagyni. Ő ugyanis sommásan ezt teszi. Keményen kijelenti, hogy könyve lezárja a 20. század magyar emigráns-kutatását. Ha nem is mindent, de majdnem mindent megadott már az olvasónak. Több nem fér a 20. századba. A „nagyok” sereghajtójának ott áll Határ Győző, hallgassuk őt, mert mint az előszóban kijelenti, a sereghajtónak nincsenek sereghajtói. Cs. Szabó annak idején figyelmeztetett: „Ezer író nyugatra tart, és mind húszesztendő.” Egy sem lett végül méltó a hírességre? Ültek Csé lábánál, mint szorgalmas kisdíákok, és szép lassan megöregedtek. Aki még él, éppen nyolcvanéves. Hinni szeret-

ném, sőt hiszem, hogy ez nem így van. Sokkal többet adott emigráns írókból is a 20. század, mint Csiffáry Gabriella gondolja. Nem az '56-os fiatalok élete, hanem az ő könyve csonka.

Híresség tekintetében viszont maradjunk Jókainál. Őt nem érdekelte, hogy Angolhonban híresnek tartották-e vagy sem. Olyannyira, hogy mi sem hitünk hírességében, míg el nem mentünk Jókait vadászni a Farringdon Roadra. Az utca a Cityt nyugatról határoló utcák szövevényét szeli át, megőrizve középkori jellegét mint a Cityt körülvevő piac utcáinak egyike. A könyvtárak a szekerek oldalába polcokat építettek, az eső ellen ponyvákat eresztettek alá, és kis táblákon hirdették az árakat: a könyvek kötete egy shilling, a rongyos kis pamfleteké akár egy penny. Itt hittük el a kézenfekvő bizonyítékok láttán, hogy valaha valóban létezett „olcsó”, „ötödik” vagy éppen „birodalmi” Jókai-kiadás. Ha volt valaha Balzackal, Dosztojevszkijjal, Stendhallal együtt emlegetett magyar író a szigetországban, az Jókai volt. A kultusza azonban kihunyott az első világháború végére. A második korszak a „sikerírókat” röppentette fel, köztük néhány magyar regényírót is, egy ragyogó, de rövid szárnyalásra.

A harmadik nagy korszak viszont még velünk van, várhatunk-e azonban kiértékelésével? Ez nem jelenti, hogy nem vesszük figyelembe, amit a múlt század valóban utolsó emigránsai tettek. Illetve ha még közöttünk vannak, a „csendes kiközösítés” ellenére még ma is tesznek. Talán méltányosabb is, ha az írók, még inkább műveik megítélése majdan olyan kritikusokra hárul, akik minden előítélet nélkül formálhatják meg véleményüket, akiket nem befolyásol valami ősi és talán a szétszakítottaságból eredő vehemens ellenérzés. A posztumusz felfedezésekre és a kiadatlan írások kiadására úgysem kell sokat várni. Megelőlegezhető tehát a végső óhaj: „Béke porainkra.”

Budapest, 7. 6. 16.

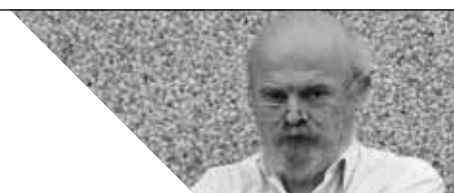
FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Egy márványdarab törmelékei

Széljegyzet Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika tanulmányához¹

2014-ben kezdődtek meg a Kriterion Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár által gondozott, Kuncz Aladár Összegyűjtött Művei (KAÖM) című

könyvsorozat munkálatai. Eddig három kötet jelent meg belőle: a *Fekete kolostor* 1945 utáni első csonkítatlan kiadása (KAÖM I.), a szerző novelláit,

tárcáit, jegyzeteit, nem irodalmi témájú publicisztikáját és egyetlen drámai művét tartalmazó *Egy márványdarab* (KAÖM II.), végül a *Felleg a város felett* című regény, függelékében az első – mint látható lesz: a franciaországi internáltságban írt – változat eddig ismeretlen kéziratföredékeivel (KAÖM III.). Az egyik sorozatszerkesztő Boka László irodalomtörténész, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatója, a másik én vagyok. Két-két kötet szerkesztésében társösszeállítóként is részt veszünk mind a ketten.

Ez nyilván magyarázza azt, hogy sem jó ötletnek, sem megvalósíthatónak nem tartom a Kortárs idei 7–8. számában Kuncz az internáltságból 1917-ben hazacsempészett két kéziratának történetét újramondó és forrásszövegek közreadásával pontosító Nemeskéri Erika és Kosztolánczy Tibor ideáját, hogy közleményük ne a Kuncz-életműsorozat kontextusában értelmeződjék; egy-egy állításuknak akár nem kívánt következményei is lehetnek ugyanis a sorozat recepciójában. Legfontosabb megállapításaik a legismertebb Kuncz-novellára, az *Egy márványdarabra* vonatkoznak – ez a KAÖM II. kötetében (amelyet Varga Ágnessel ketten állítottunk össze) szerepel, annak címadó darabja –, illetve a Franciaországból azzal együtt hazacsempészett, ám eltűnt írásra.

A szerzők arra irányuló érthetetlen igyekezete, hogy ne legyenek gyanúsíthatók azzal, hogy tudnak az említett Kuncz-sorozatról, már abból is valószínűsíthető, hogy annak létrehozásában nem utalnak; kétségtelenné pedig abból válik, hogy bár a *Fekete kolostor* e sorozatban megjelent kiadását használták és idézik is, bibliográfiai hivatkozásokban nem szerepeltetik a sorozatcímet, mint ahogy ebben az összefüggésben a sajtó alá rendező és az előszót jegyző Jeney Éva nevét sem írják le. Minthogy ez az előszó és a jegyzetanyag több ponton is egybecseng az általuk mondottakkal, gyanítom, a hallgatás okaként számításba veendő, hogy több állításuk így tüntethető föl előzménytelenként. A szándékos távollágtartás tényét alátámasztó harmadik elem annak elhallgatása, hogy az írásukban tárgyalt két, Kuncz által tehát az internálásból hazaküldött kézirat történetét – az ismeretek akkori szintjén – a sorozat munkálataiban szintén részt vevő Juhász Andrea tíz éve földolgozta már.² Az ugyan elképzelhető, hogy erről a kiadványról ők nem tudtak, az viszont aligha, hogy a 2015-ben megjelent *Egy márványdarab* (KAÖM II.) ismeretlen előttük – a sorozat mindegyik darabjában szerepel egy tájékoztató a besorolt kötetekről, a

megjelenés tervezett évszámával együtt –, annak előszavában pedig éppen az utalt két kézirat kapcsán hivatkoztam az említett tanulmányra. A sorozat társkiadója az OSZK, ahol Nemeskéri és Kosztolánczy a kutatásaikat végezték (előbbi a könyvtár nyugalmazott munkatársaként), s az általuk közreadott leleteket megtalálták. Maguk a könyvek az épületben több helyütt kézbe vehetők, s a könyvtár honlapján is lehet olvasni róluk. A sorozat eddigi köteteinek bemutatójára értelemszerűen szintén a könyvtárban került sor, mint ahogy annak a tematikus Ex Symposion lapszámnak a bemutatójára is, amelyre egyébként hivatkoznak a szerzők – tehát ismerik –, s amely nem mellesleg közölte a két sorozatszerkesztő terveit és koncepcióját, a kötetek címét és ütemezését. Az *Egy márványdarab* kapcsán különös sorscsapásként ott van a honlapon a címadó novellára és a hazacsempészett kéziratokra való utalás is. Talán annak említése sem megy szentségtörésszámba, hogy a tanulmány írói személyes kapcsolatokat ápolnak nem egy, a sorozat munkálataiban részt vevő kutatóval.

Nemeskéri és Kosztolánczy cikkének két fontos állítása van, amit egy-egy korábban publikálatlan Laczkó-, illetve Kuncz-levéllel támasztanak alá (mindkettő a részben feltáratlan Laczkó-hagyatékából került elő). Az első, hogy a két, Franciaországból 1917-ben – pontosabban, ahogy ez az általuk közölt Kuncz-levél dátumozásából kiderül: 1916 végén – hazaküldött kézirat egyike nem novella, ahogy azt a *Fekete kolostor* eddig tudni véltük (az *Egy márványdarab* előszavában én is így utaltam rá, éppen a Nemeskéri és Kosztolánczy által hivatkozott Kuncz-passzus alapján), hanem regényrészlet. A második, hogy az *Egy márványdarab* Nyugat-beli változata Laczkó beavatkozása révén – erre utal az általuk most közreadott Laczkó-levél – politikai jellegű csonkításokat szenvedett el, tehát a novella későbbi, az Erdélyi Helikon-beli változata tekinthető hitelesnek.

Ami az első kérdést illeti, Kuncz leveléből egyértelművé válik, hogy az eltűnt szöveg egy regény második részéből való, amelyen Kuncz az internálása idején dolgozott, s amelyből – 1916. december 29-i levele szerint – már 350-400 oldalt megírt. „Nem tudjuk, mi lehetett a regény témája, címe. Laczkó sem említi máshol; az eddig ismert Kuncz-hagyatékban semmi nyoma” – olvassuk a Nemeskéri–Kosztolánczy-tanulmányban. Ennél a cikk megjelenésének idején már többet lehetett tudni. Az, hogy Kuncz regényt írt a fogságban, ott áll a *Fekete kolostor* általuk is hi-

vatkozott kiadásának 257. oldalán, de más idevágó információ tényleg nem szerepel a könyvben. Tavaly derült ki, hogy ez a regény annak a trilógiának az eredeti kézírata, kéziratvázlata volt, amelynek első része végül *Felleg a város felett* címmel az Erdélyi Helikonban 1929–1930-ban, könyv alakban pedig 1931-ben jelent meg. Bár a kortársak azt feltételezték – és ezt eddig senki sem kérdőjelezte meg –, hogy ez a mű az 1920-as években keletkezett, a regény szövegének mostani sajtó alá rendezése során Juhász Andrea Jancsó Elemérnek az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékában azonosította a regény első és harmadik részének néhány kéziratot oldalát és a második rész töredékeinek vaskos paksamétáját, mely utóbbi utolsó, 225. oldalán Kuncz kézírásával ott áll: „vége a második résznek”; továbbá, és szempontunkból most ez a fontosabb: „1917. január 10.” E megtalált kézirat töredékről, igaz, 2016. július végéig csak szóban hangzott el információ (pl. a sorozat első két darabjának tavaly decemberi, éppen OSZK-beli bemutatóján, majd ezt követően több ízben Erdélyben is), de idén nyáron a sorozat harmadik darabjaként Juhász Andrea sajtó alá rendezésében és előszavával az eredeti regénnyel közös kötetben, annak függelékeként megjelent, azaz olvasható. Az augusztus 15-i kolozsvári könyvbemutatóról s ennek kapcsán az előkerült kézirat töredékről a nyomtatott és az elektronikus sajtóban található híradás.

A második kérdés bonyolultabb. Az *Egy márványdarab* című novelláról köztudott – például Juhász Andrea utalt tanulmányából –, hogy kétszer került közlésre, először a Nyugat 1917-es évfolyamában, másodszor 1932-ben – tehát szerzője halála után – az Erdélyi Helikonban. Mindkét alkalommal Laczkó Gézától jutott el az adott folyóirathoz; Kuncz úgy tudta, illetve azt állítja a *Fekete kolostorban*, hogy a két szöveg örökre elveszett. Nemeskéri és Kosztolánczy „nehezen hihetőnek” tartják, hogy az internáltságból hazatérve az író nem szerzett volna tudomást a Nyugat-beli közlésről. Én nem tartom annak. A Tanácsköztársaság, a megszállás és az eszmebacchanáliák idején bizonyára nem ért rá korábbi folyóirat-évfolyamokat lapozgatni. Meglepőbb az, hogy Laczkó 1932-ben másodszor is elővette a kéziratot, s mint publikálatlan szöveget adta át közlésre az Erdélyi Helikonnak. A Nyugat-beli változat vált antológiadarabbá, hivatkozási alappá, elemzés tárgyává. Mi is ezt a szöveget soroltuk be a 2015-ös kötetbe, mint ahogy a többi írás esetében is az eredeti vagy a nyilvánvalóan teljesebb, a

Kuncz által feltételezhetően ellenőrzött publikált változat lett az itteni közlés alapja. Kétségtelen viszont, hogy a Nyugatban megjelent Kuncz-írásközül éppen ez az egyetlen, amelynek nyomdai levonatát ő *bizonyosan* nem láthatta; elég könnyű kikövetkeztetni, hogy a folyóirat nem küldte el a korrektúrát a franciaországi internálótáborba.

Kosztolánczyék éppen ennek a novellának a kéziratát találták meg Laczkó Géza hagyatékában. A közreadott Laczkó-levél a Nyugat-beli közlést megelőző időkből, 1917 júniusából származik; ebben Laczkó visszakéri Osváttól a kéziratot és a korrektúrát azzal, hogy Kuncz érdekében ki kell húznia a szövegből bizonyos részeket, amelyekből internáltságban sínylődő barátjának hátránya származhatna. Minthogy a második, 1932-es közlés a Laczkó birtokába visszakérült kézirat alapján történt, a közreadók úgy vélik, hogy ez a hiteles szöveg, a korábbi pedig „pontatlan”. Gondolom, a Helikon-beli változatot egybevetették az eredeti kézirattal; nem feltételezhetem, hogy nem merült föl bennük: 1932-ben Romániában szintén szükség lehetett politikai szempontokból történő szövegcsönkítésre. Mint ahogy ez más, Kuncz által eredetileg a Nyugatban, majd Erdélyben is közreadott szöveg esetében megtörtént.

Így tehát – bár Nemeskéri és Kosztolánczy ezt nem teszik szóvá, minthogy láthatóan tudomást sem hajlandók venni a Kuncz-életműkiadás munkálatairól – vélelmezhető, hogy rosszul döntöttünk, amikor írott és íratlan szövegközlési szabályoknak megfelelően, a Laczkó-levélben foglalt információk hiányában az 1917-es Nyugat-beli szöveget vettük be a 2015-ös kötetbe.

Azonban a Nyugatban és az Erdélyi Helikonban közölt két szövegváltozatban e szempontból lényeges különbség nincs. Erről a tanulmány szerzői is meggyőződhetnek volna, ha a kéziratot a Nyugatban megjelent változattal is összeolvassák. Mi három változat – a két folyóiratközlés és az általunk közölt szöveg – egybevetésével arra jutottunk, hogy a Nyugat-beli változat őrzi a szerkesztő – nyilván Osvát – számos apró, nemegyszer indokolatlannak vagy erőszakoltnak látszó nyelvi beavatkozását (pl. lak-lakás, szügyébe-véknyába), ám politikai indítékú törlésnek semmi nyoma.

Amennyiben a sorozat befejezéséig előkerülnek olyan Kuncz-írásközül – például egy eddig feldolgozatlan hagyatékból –, amelyekről még nem tudunk azon kötetek sajtó alá rendezése idején, amelybe tematikai vagy műfaji jellegzetességei okán az

adott szöveg illetet volna, ezeket a zárókötetbe fogjuk fölvenni. Itt lesz módunk reflektálni azokra a kérdésekre is, amelyek időközben fölmerülnek.

Nem tépelődöm azon, hogy mindazok a hiányosságok, tisztázatlanságok, amelyeket e jegyzetben szóvá tettem, a kollegialitás vagy az aprólékos filológiai munka hiányából származnak-e. Egy biztos: fékezik, illetve nehezítik azt a munkát, amely meggyőződésem szerint jó és közös ügyért folyik.

JEGYZETEK

¹ KOSZTOLÁNCZY Tibor–NEMESKÉRI Erika, *Egy márványdarab*, Kortárs, 2016/7–8, 108–115.

² JUHÁSZ Andrea, *Kuncz Aladár írói törekvései az Egy márványdarab című novella tükrében = A hajnal frissessége. Esszék, tanulmányok, versek Láng Gusztáv tiszteletére – Életmű-bibliográfia*, szerk. FÜZFA Balázs, a szerk. mtsai BARTÁK Balázs, SCIACOVELLI, Antonio, bibl. KÖBÖLKUTI Katalin, km. KOVÁCS Katalin, Savaria University Press, Szombathely, 2006, 170–181.

NOVOTNY TIHAMÉR

„Közös hadgyakorlat »Falábú Janival«”

Gondolatok Nádasy János '56-os képsorozatáról

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

Nádasy János Németországban élő képzőművészt 1998 körül ismertem meg, amikor az Ernst Múzeumban megrendezett, nagy figyelmet keltő, immáron harmadik „hazatérő” kiállítása után Somogyi György és barátai meghívták őt a Patak Csoportba. 2005-ben *Decimus – X.* jelöléssel nagyszabású tárlatot rendezhettem a tizenkét főt számláló alkotóközösség tagjaival a szentendrei MűvészetMalomban, majd 2006-ban egy összegző kiadványt is szerkesztettem-írtam számukra *Tízéves (múlt) a Patak Csoport (1994–2006)* címmel, amelyben egy-egy művészportrén keresztül részletesen bemutatam az alkotókat is. Ezt követően Nádasy János munkásságát a Zempléni Múzsza folyóirat 2008/Tél(i) számában ugyan még körültekintőbben taglaltam (a tanulmány címe *Felforgató esztétizmus, avagy „flört az antimúzsával”* volt), de az '56-os képeire csak egy mondatban utalhattam. Ennek az volt a legfőbb oka – bár e művek mind 2002 és 2006 között keletkeztek –, hogy az alkotó csak 2010-ben, majd 2011-ben rukkolt elő a 30 képet számláló „teljes” sorozattal: először a Magyar Köztársaság Berlini Nagykövetségén a berlini Fal lerombolásának 21., majd 2011 októberében, a szigetszentmiklósi Városi Galériában, a magyar forradalom és szabadságharc 55. évfordulóján megrendezett kiállításán.

A berlini tárlat katalógusában – amelynek „hívószavát”, vezérmotívumát *Lenin dadogni* [vagy más fordításban: *magyarázzkodni*] *kényszerül*, a *Díszszemle – Budapest '56* sorozat egyik darabjának címkimelésével adta-választotta a művész, s amelyen szerepelt még a *Falvirágok – Berlini képeslapok* jeles ciklusa (1980–1990) és a *Bunkerképek* néhány példánya is – így összegzett dr. Rab Irén:

„Ez a kiállítás 34 képet mutat be a Szigetszentmiklóson született Nádasy János munkáiból. Nádasy életét a 20. század írta. Háború, osztályidegenség, forradalom, emigráció. 54 éve él távol hazájától, mégis minden porcikájában, gondolkodásmódjában, érzékenységében, emberi habitusában magyar maradt. Élete meghatározó élménye az 1956-os forradalom volt, mindaz, amit a forradalom jelentett: a megalázott ember, meggyötört közösség lázadása az erőszak ellen. Ez az élmény kísérté életét és befolyásolta alkotói munkásságát. Megtanulta, hogy az emberi szellemiséget fenyegető terrort, az álszent buzgósággal hirdetett hamis ígéreteket és képviselőiket egy pillanatra sem szabad túrni, [mert] az individuum és a közösség szabadsága a totalitárius hatalmi játékokban elvész.”

Nádasy tehát három képciklusából adott ízelítőt ezen a kiállításon. A három ciklust ugyanazon gondolkör fonta egybe: az egyén lázadása az elnyomás, a béklyó, a rabság, a szabadságelvonás, az igazságtalanság, a skatulyába kényszerítettség, az uniformis és az erőszak ellen. Alkalmasabb időpontot nem is találhattak volna e kiállítás megnyitásának napjára. Ugyanis 2010. november 9-én volt 21 éve, „hogy a hatalom kisserűség táplálta gyűlöletből emelt falát a berlini nép lerombolta. Az első rést ezen a falon Budapest bátorsága ütötte. Budapest–Berlin, 1956 és 1989, két forradalom a szabadságért, az emberhez méltó életért. Nádasy János mindkét helyen és mindkét időben szemtanú volt. Az átéltek mélyen beivódtak a tudatába, hogy élményből emlék, emlékből műalkotás, örök mementó legyen.” (dr. Rab Irén)

Ugyancsak ebben a katalógusban olvashatjuk Ludolf Baucke műgyűjtőnek a *Kényszerállapot képei* című hozzászólását, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy Nádasy János nemcsak a művészetben, hanem a valóságban is (s talán éppen ettől olyan hitelesek a képei!) „gyakran átlépte a határokat. A határokat, melyekkel az életben és a művészetben, mint egy vasfüggönnyel, állandó konfliktusanyagként találkozott. Az elválasztást – falak, sorompók, veszélyzónák formájában – rendkívüli állapotként kellett megélnie. Ezek olyan erővel hatottak rá, hogy életének művészi szakaszait a mai napig inspirálják, és alkotásainak állandó elemeivé váltak.”

Nádasy János tehát, aki egész életében különös viszonyban állt a valósággal – hiszen ez művészet alapállásának, elkötelezett, tabudöntőgető, szókimondó realizmusának a lényege, mert „neki csak a nyers valóság számít, s a szépség számára a dolog valószerűségében rejlik”, jegyzi

NÁDASY JÁNOS (1939) Hannover

meg róla egyik kiváló ismerője, Heinz Thiel művészettörténész –, soha nem mondott le a rajzolás útján megszerezhető (úti) élmények, benyomások, tapasztalatok begyűjtési lehetőségéről, a táji-környezeti-emberi-technikai világ szociológiai, élettani vagy antropológiai jellegű, jegyzetelő, adatgyűjtő, sőt dokumentáló vizsgálatáról.

Már régóta kereste-kutatta, gyűjtötte a magyar forradalom dokumentumfelvételeit is.

Nehezen tudott nekilátni a téma feldolgozásának, hiszen egyrészt túl közeliek, túl személyesek voltak az emlékei, másrészt úgy érezte, a kiválasztott dokumentumfotók annyira önmagukért beszélnek, annyira súlyosak, szikárok és szókimondóak, hogy már nem lehet se túl sokat hozzájuk adni, se elvenni belőlük. Ugyanakkor csak illusztrálni sem kívánta az eseményeket, de félt a túlcserdülő, giccses érzelmektől, a megszokott képi kliséktől is. Végül két, a világsajtót is megjárt dokumentumfelvételt választott ki magának a munkákhoz. A két egymással szembeállított fénykép mint két visszatérő vezérmotívum átszövi az egész sorozatot. Az egyik fotón szovjet tisztok és kiszolgálóik egy csoportja látható, valahol Budapesten, a november 4-i invázió napján. A főparancsnok előrelépve altisztjeinek fedezékéből fenyegetően a pisztolytáskájához nyúl, hogy elővegye fegyverét, amellyel elriasztani kívánja hivatlan „fotóriporterét”. Látszik, az ajkát valami kemény és könyörtelen, leszámolásra kész szitokféle is elhagyja az exponálás pillanatában. A másik fényképen egy Csepel teherautón elhelyezkedő fegyveres forradalmárok tettere kész, a győzelem reményétől megittasuló, önfeledten bizakodó, lelkes csapatát látni. Az egyikük már nem fért fel a platóra, ő a motorház tetejére ült, hogy le ne maradjon a hősiességéről. A művész szándéka szerint a két ellentétes „leit-motívum” állandóan visszatérő, más-más összefüggésben megjelenő változata a párbeszédre már képtelen felek és nézetek, ideák és ideológiák kibékíthetetlen szembenállását, hajthatatlan elszántságát és elsimíthatatlan tragédiáját hangsúlyozza.

Ugyanakkor Nádasy János az 1956-os forradalom és szabadságharc témáját igyekezett nem pusztán magyar, de egyetemes problémaként is kezelni, ahol az egyik oldalon a hatalmaskodás, az ember meggyalázása, megalázása, a másik oldalon pedig az ellenállás, az emberi méltóság forradalma és a testvériség szabadsága áll. Ezért a képeken tudatosan nem használt olyan „magyaros” motívumokat, mint a piros-fehér-zöld vagy a lyukas zászló és a Kossuth-címer. De a szovjet-kommunista vörös csillag is csak ritkán jelenik meg egy-egy képen, s ha igen, akkor is csak a náci horogkereszt mellett, ezzel is nyomatékosítva, hogy a két elnyomó hatalom között nincs lényegi különbség. A ciklus darabjain túlnyomórészt csizmás, feszes uniformisos, masírozó katonák állnak szemben a civilek teherautókra kapaszkodó szabadságharcosaival egy romos városban, ahol persze a harci cselekmények és események képi, valamint szöveges „idézetei” nagyon is konkrétak: a ledöntött Sztálin-szobor bronzcsizmái, valamint teherautóval elvontatott gigantikus feje, felismerhető budapesti helyszínek, terek és épületek, az eseményeket hitelesítő tárgyak, felirattörödékek, újságrészletek és személyek.

Csak néhány példát említenék:

A *Szellemidézés...* jelölésű mű a berlini kiállítás katalógusában „!WANTED!” címmel jelent meg, tudniillik ezt a feliratot a körözött, keresett bűnözők arcképes falragaszain szokás használni, s Nádasy vegyes technikás szitanyomatán történetesen Kádár és Brezsnyev látható.

A „*Lógni fogsz Budapest legnagyobb fáján!*”... feliratú, preparált merített kartonra szitanyomással „kollázsolt” mű idézete Alekszandrovics Szerov szovjet hadseregtábornoktól származik, aki ezekkel a szavakkal fenyegette meg Kopácsi Sándort, amikor letartóztatta.

A *Fedőneve „Forgószél!”*... elnevezésű, ezüstfelületű kartonra szintén szitanyomással „kollázsolt” alkotás címében az idézett szó a november 4-i szovjet katonai hadműveletre utal, amelyet Kádár János „kérésére” hajtott végre a brutális elnyomó hatalom.

A *Közös hadgyakorlat „Falábú Janival!”*... jelölésű, vegyes technikás alapon egyedi szitatechnikával „kollázsolt” munka előterében a forradalmár Mész János látható, aki a Pártház ostrománál vált híressé. A beceneve Falábú Jankó vagy Falábú Jani volt, mert az egyik valóban abból készült. „A forradalom forгатagában börtönből szökött bűnözőből vált hőssé. A munka felső részén a Körútnak az Üllői út és a Nemzeti közötti szakasza. Ennek a képnek az emlékezetével mentem el annak idején. A Rákóczi tér temető volt sírhantokkal borítva” – fűzi megjegyzését művéhez az alkotó.

Az előzőhöz hasonló technikával készített *Mona Lisa megerősökölése...* című kép idézetei viszont – Leonardo két embermotívuma, Mona Lisa kivágott arca és egy önarckép rajza – egyértelmű

kapcsolódások a művészeti tradíciókhoz, a kulturáltsághoz, valamint az emberiséghez a vad erőszakkal szemben.

A néhány kiemelt példa közül azonban van még egy feltétlenül említendő kép – talán a sorozat záró darabja, *Őnarckép Hannával és Leonardóval a front közé szorulva – Budapest 2006* –, ahol a két „leit-motívum” közé satuzódva a három egyenlő nagyságú portré látható. Ez a mű egy annyira megdöbbentően bizarr tér- és időutazás, hogy idéznem kell az alkotó művéhez fűzött kommentárját: „Igen, Budapest – 2006! Hazamentem ünnepelni az 50. évfordulót. Feleségemmel vonultunk a Bajcsy-Zsilinszky úton, teljesen békésen a többi emberrel, amikor hirtelen rendőrök jelentek meg, és könnygázt dobáltak a vonulókra. Gyorsan egy mellékcába rohantunk, de mégis későn, mert a szemünket már elérte a könnygáz. Hanna szemlencsét visel, s a gáz annyira megsértette a szemét, hogy orvoshoz kellett fordulnunk.”

Nem beszéltünk még a sorozat technikájáról, kompozíciós szempontjairól és színeiről. Ezekkel kapcsolatban célszerű a művész gondolatait idéznem a már említett berlini katalógusából: „hosszú ideje szinte kizárólag szitanyomással dolgoztam, melyhez egy új nyomási technikát fejlesztettem ki. Ez lehetővé tette a dokumentumfelvételek hitelességének visszaadását. Rajzoláskor és festésnél köztudottan látszódnak a nagyon egyéni vonalvezetések. Ezt a művészeknél egyébként sokra tartják, mégis ennél a feladatnál túlságosan szubjektívnek éreztem. A képfelületet az emlékfotók nézőpontjához hasonlóan alá-, mellé-, föléhelyezett képekkel raktam teli, úgy, hogy ne mesterkélten komponálnak hassanak, hanem mint a filmkockák, fussanak, néha megakadva, néha túl gyorsan, egyszerre és egymás fölött peregjenek. A művek erős színezése nem pusztán a komor téma vagy a fekete-fehér felvételek rideg hatásának ellentételezése, inkább rájátszás a *Fal* graffitire, és hozzájárul a képszerűség esztétikai hatásához. Ezért a képfelületet a szitanyomás előtt különböző anyagokkal

és eljárásokkal nagyon színesre preparáltam, és különböző képhordozókat, például lenvásznat, chromolux [ezüstfelületű] kartont, merített papírt vagy fóliát alkalmaztam.”

Nádasdy János képzőművész térben és időben – Szigetszentmiklóstól Budapestig, a forradalom fővárosából Bécsen át a dél-amerikai Montevideóig, Buenos Airesből Nyugat-Németországig, Hannovertól a magyarországi Telekiig – nagyon nagy utat járt be, és egy egészen rendkívüli, szokatlan technikai újításokban, „harmadikutas” megoldásokban, szociális érzékenységben gazdag, „naprakész” életművet hozott létre, amelynek „csupán” egy kis szelete a *Díszszemle – Budapest '56-os ciklusa*. Ennek a sorozatnak a bemutatását mégis fontosnak éreztük, hiszen még nincs eléggé rögzülve, bevésődve a magyar vizuális köztudatba.

A Nádasdy-féle '56-os történet azonban számomra nem itt ér véget, hanem annak a kérdésnek a tolmácsolásában, amelyet most idézek tőle: „a Török Pál utcában, a gimiben volt nekem egy csinos osztálytársnőm, Magyar Katalin. Mindig irigyeltem, mert nagyon tudott rajzolni, én meg nem. Őstehetség lehetett, nekem meg azt meg kellett tanulni. Kati, ahogy neveztük, a forradalom alatt önkéntes ápolónő volt, és mentőautóban járta a frontszakaszokat. Később tudtam meg, hogy egy ilyen járat közben az oroszok rálöttek a mentőautóra, és Katit eltalálták. Dokumentumokban van lejegyezve: Kati feljajdult, és csak annyit mondott: »Gyerekek, engem eltaláltak. Én most meg fogok halni. Szevasztok!« 16 éves volt. Egy fotója ki van téve a Képzőművészeti Gimnázium folyosóján, csak úgy elég mellékesen, kissé ridegen. Kérlek, ha te is úgy gondolsz, állíts neki egy »emléktáblát« a Kortársban.”

Kedves János! Kérésednek ezzel a végszóval – az elhunyt iránti tiszteletből és neked örömmel – ezennel eleget teszek.

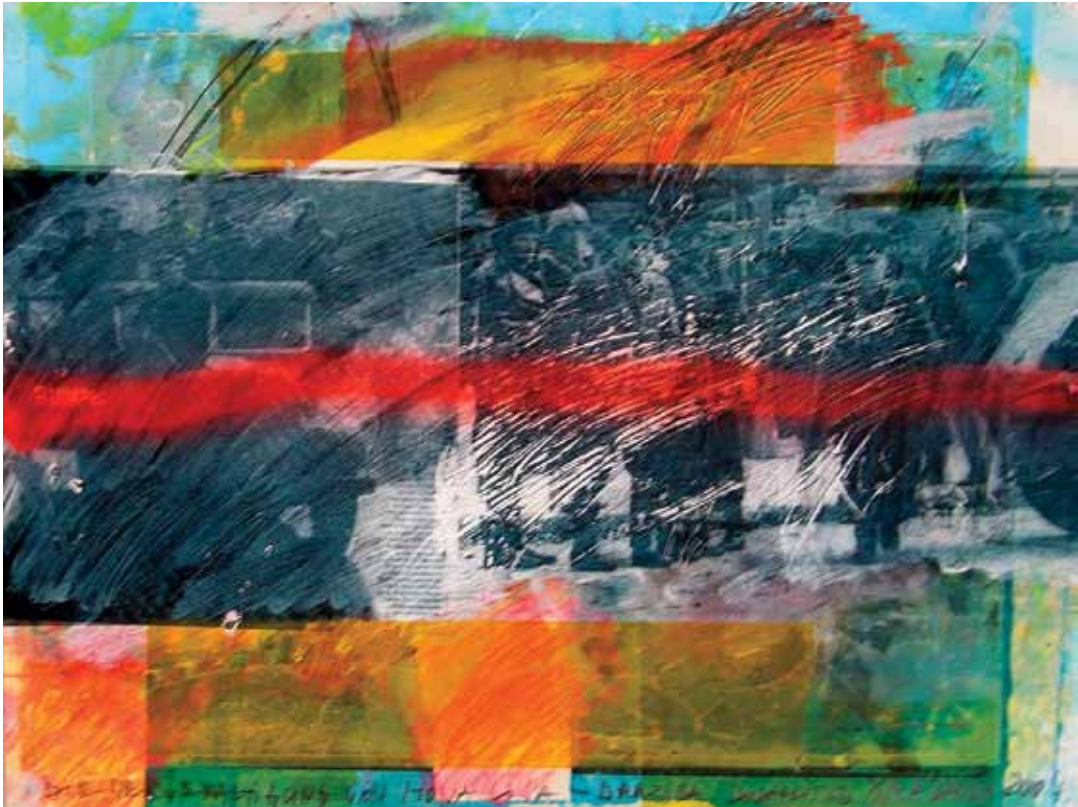

Határmenti őrzéret (Zsenny), 1987

Mona Lisa megerőszkolása – Budapest '56, 2002

Az ellenség keze betette a lábát – Budapest '56, 2004

VASY GÉZA (1942) Budapest

VASY GÉZA

Szerelmes szülőföld

Szülőhelye csak egy lehet az embernek, a szülőföld határai viszont aligha jelölhetők ki pontosan. Eleinte még egyetlen lakás is túlságosan tágasnak bizonyulhat, ha kissé eltávolodunk az édesanyánktól; később viszont már egyre messzibb elkalandozunk. Felnőttként én a legszívesebben egész Magyarországot nevezném a szülőföldemnek, beleértve a korábbi évszázadok történelem által kijelölt határait is. Most csupán azokat sorolom, akiket megőriztek a családi emlékezetnek a feledésben rejtőző feljegyzései. Pest és Buda mellett és előtt tudok székesfehérvári, győri, veszprémi, miskolci, iglói, eperjesi, svedléri, mezőszentgyörgyi, felcsúti, nagymarosi, kotorcsi, csányi, tanyi, zámolyi őseimről. A még távolabbi századokban stíriai, bajorföldi családok települtek le nálunk. De éltek rokonok Székelyföldön, Horvátországban, Bécs városában is. S nemcsak jöttek, hanem el is távoztak közülünk. Többen az Egyesült Államokba költöztek még a századfordulón. Mások 1956 végén Németországba, Svájcba, sőt Ausztráliába. Felvidéki dédapám gyermekeinek egy része idővel a trianoni hazába költözött vissza, mások horváltá vagy németté kezdtek válni.

Szülőföldnek tehát Magyarországot vallom. Budapesten születtem, 1942 csikorgóan fagyos januárjának végén, a Vízöntő jegyében, 28-án. De máris pontatlan vagyok, mert az én szülőföldem Buda. Nemcsak azért, mert a Királyhágó utcai kórház volt világra jövetelem helyszíne, hanem azért is, mert huszonöt éves koromig a Műegyetem szomszédságában laktunk, a számomra eleinte kimondhatatlan Kruspér utcában. Édesanyám jegyezte fel 1944 őszén bölcsességemet: „Most még nem tudom azt mondani, hogy Tuplér utca, de majd ha nagy leszek, tudom azt mondani, hogy Tuplér utca.” Ez akkor még sokáig ismeretlen nevű kis utcácska volt. Ha a lakcímemet kérdezték, mindig betűznöm kellett. Aztán vagy negyven éve egyetemistáknak épültek ott kollégiumok, s azóta ismertté vált ez az utcanév. Tábla hiányában én is csak felnőtté válva tudtam meg, hogy Kruspér Istvánról van elnevezve, a 19. század jeles matematikusáról, geodétájáról és műegyetemi tanárról, akinek mellszobrát az egyetem aulájában fedeztem fel. Azért egy emléktáblát állítottak az utcában még gyerekkoromban. A velünk szemben lévő házban lakott ugyanis 1920 és 1937 között a költő Somlyó Zoltán.

Az egyik közeli utcát Stoczek Józsefről nevezték el, de elhagyva a keresztnevét. Ez a híres professzor a természettudományos oktatást fejlesztette. Egy másik névadó Bertalan Lajos volt, aki a század utolsó évtizedeiben irányította a Tisza szabályozásának befejezését. Alig távolabb ott állt a később állami áruházzá lefokozott Hadik kávéház, előtte pedig Gárdonyi Géza szobra. Az *Egri csillagokat* én már tízévesen elolvastam, s két oldalra sűrítve írtam meg a regény történetét. Ez volt legelső írásos „munkám”. A Körtéren Szent Imre herceg szobra rejtélyes módon megmaradhatott 1948 után is.

A Kruspér utca azonban nem önmagában volt érdekes és emlékezetes, hanem a környezete miatt. Hegy és víz között éltem, tehát Budán, azaz a Dunántúlon. Eleinte ösztönösen vált fontossá számomra a hegy és víz, no meg az utcánk végében a grundok, utánuk a MAFC-pálya. A Bertalan Lajos utca déli oldalán egyetlen épület állt 1956 előtt, meg a sporttelep, s onnantól le egészen a vasúti hídig szabad térség volt, kalandozások beláthatatlan színte-

re. A vasúti töltés északi oldalán még sokáig létezett egy tó, a déli oldalon pedig a téli kikötő öblében nyaranta nyugodtan, vagyis a víz erős sodra és a fertőzés veszélye nélkül lehetett fürdeni. A Dunán még ott ringatóztak azok a kicsinyke halászbárkák, amelyeknek parányi házikójában akár lakni is lehetett.

A vízpartról láttam Pestet, amely kissé idegen világ maradt sokáig számomra. Szinte csak akkor jártam ott, ha rokonlátogatóba mentünk nagynénéimhez. Az egyikük ugyan szinte velünk szemben lakott a Közraktár utcában. Szó szerint, sokáig láthatóan is szemben, amíg meg nem épültek az újabb egyetemi épületek, amelyek elzárták a kilátást. Budapest ostroma után, amikor még nem voltak hidak, s a csónakos közlekedés is veszedelmes próbálkozásnak bizonyult, nagyapám próbálkozott azzal, hogy legalább egy levelet át küld a túlpartra, ugyanis magát az ostromot mi Pesten vészeltük át. A megmaradt levélben azt kérte, hogy ha mindannyian megvagyunk, a jó hírt azzal közöljék, hogy egy lepedőt lógnak ki negyedik emeleti lakásuk ablakán.

Pár éve, néhány évvel idősebb barátommal beszélgetve említettem életem legrégebbi emlékképét. Erre ő is mondta a magáét: a szárszói kertet a nyári ragyogásban. Hasonló élményem sok évvel később nekem is lehetett, de az én első emlékem ennek az ellentettje. Azóta már azt is tudom, hogy a kép 1945 januárjának első napjaiban rögződött bennem. Sötét volt már, de lehetséges, hogy még csak délután. Ilyen időben gyerekeket már nem visznek ki az utcára, főként háború idején. Engem s öcsémet mégis kivittek, s beraktak egy dzsipszerű autóba. Közben láttam a sötétséget is meg az égő várost, hallottam a robbanásokat. Félelmetes volt és rendkívüli, bizonyosan ezért emlékszem erre, meg néhány nem sokkal későbbi helyzetre. Egy gépkocsi vitt bennünket Pestre, az utolsó napok egyikében, amikor még lehetett közlekedni. Minderre azért kerülhetett sor, mert édesapám egy repülőgép-javító műszaki század parancsnoka volt, s a század utolsó körletét a Trefort-kertben rendezték be. Apám oda vitte a családját, mert eldöntötte, hogy a Pestről Budára való áttelepülési parancsot a végsőkig halogatja, ha lehetséges, nem hajtja végre. Mivel a század viszonylagos függetlenséggel működött, terve sikerült. Természetesen hadifogoly lett, ám amint lehetett, jelentkezett frontszolgálatra, s így a 2. magyar vasútépítő dandárnak lett a műszaki parancsnoka, s közvetlenül a harcoló csapatok mögött haladva építettek vasúti pályákat Ausztriában, Csehországban. Így 1951 végéig hivatásos tiszt lehetett, Veres Péter nevezte ki idővel alezredessé.

A Trefort-kerttről még annyit, hogy a szállásunk a 4/A épület pincéjében volt, s egyszer a lépcsőház találatot kapott, de ki tudtak ásní bennünket. Erről a pincéről is van emlékképem: katona bácsik ülnek a padokon. Ám az épületek és az emberek kapcsolata meglepetéseket is tartogat. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarja az ötvenes évek elejéig a Trefort-kerti épületekben volt elhelyezve. Ekkor átköltöztették a Pesti Barnabás utcába, majd az ezredforduló legszűkebb esztendeiben vissza az eredeti épületekbe. Mint bölcsészkar tanár így kerültem én is a 4/A épület egyik harmadik emeleti szobájába, amelyből a Kálvin teret s egy sávnnyira a Gellért-hegyet is látni lehetett, s ahová reggeltől estig besütött a nap. Akkor még nem is tudtam, családi emlékek között lapozgatva fedeztem fel, hogy ugyanennek az épületnek a pincéjében töltöttem hosszú heteket 1945 kezdetén, itt lettem hároméves.

1944 utolsó hónapjaiban a Kruspér utcában is sokat tartózkodtunk a pincében. Erre nem emlékszem, 1956 őszére viszont feledhetetlenül. A szovjet hadsereg lövegeket állított fel a Gellért-hegyen. Elsősorban Pestet akarhatták lőni, miként 1849-ben a dicső osztrák elődök. Alighanem nagyon elnézték az első lövést, mert az a velünk szomszédos ház harmadik emeletének folyosóján csapódott be, megölve két embert. Ez a mi lakásunktól hat-nyolc méterre történt, tehát óriási szerencsénk volt. A ház lakói jól emlékeztek még az ost-

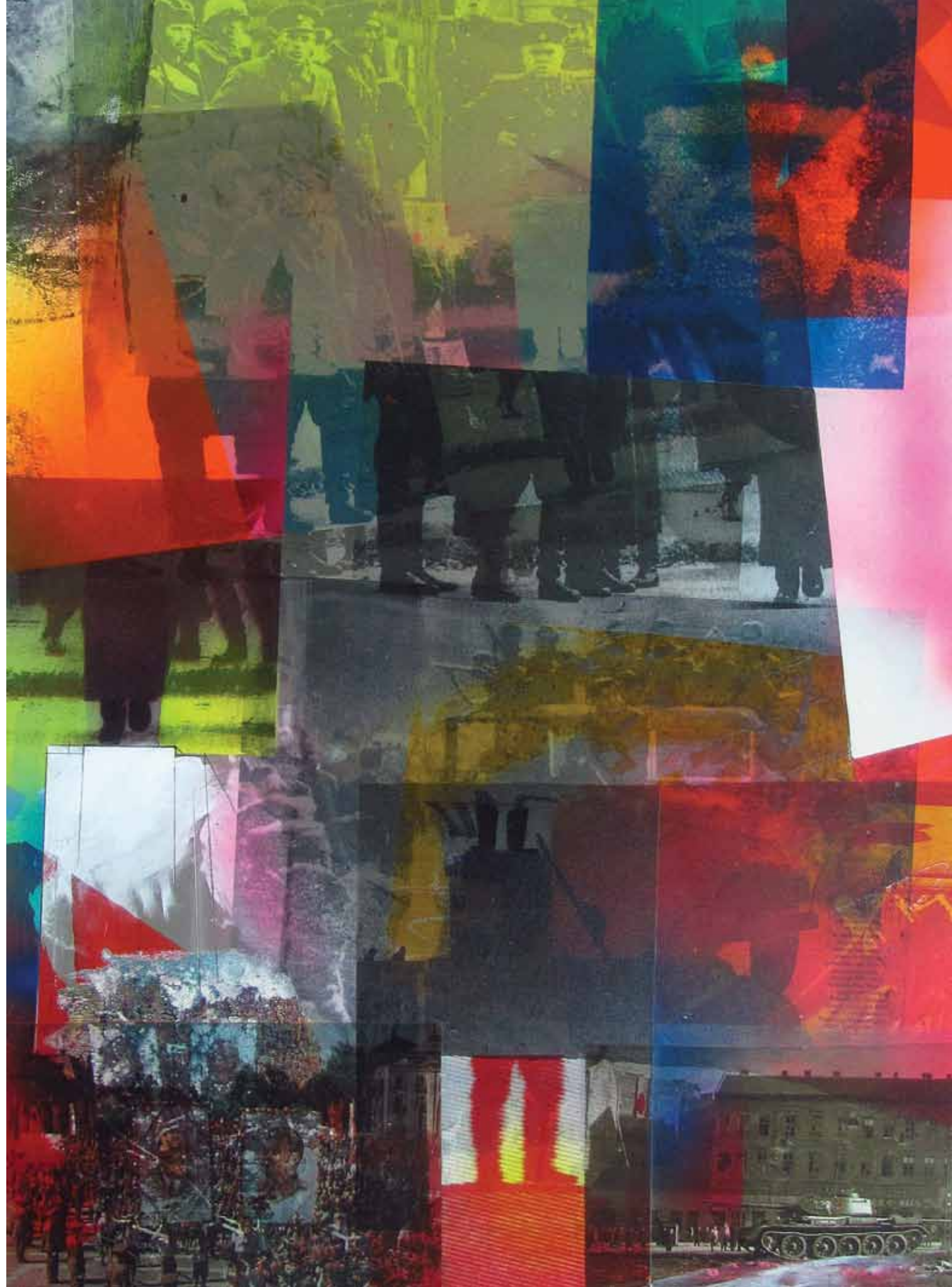
Ne higgy felebarátodnak – Budapest '56, 2005

Emlékmű – Budapest '56, 2003

Fedőneve „Forgószél” – Budapest '56, 2004

romra, így két vagy három napig a nagy többség ismét a pincében lakott, mi is, mint legfelső emeletiek. A lakásunk tényleg nagyon különös helyen épült fel, ugyanis tőle pár méterre korábban is becsapott egy lövedék. 1942. szeptember 4-én indult az első szovjet légitámadás a város ellen. S eltalálták a mi házunkat is. Az egyik udvari lakásban keletkeztek komolyabb károk, nálunk csak az udvari szoba ablakai sérültek meg. S ezen az éjszakán még egy szomorú dolog történt: meghalt Móricz Zsigmond. Móricz, aki később jelképesen a nagyapám lett. Történt ugyanis, hogy a hetvenes évek végén, amikor néhány évig lakótelepen éltünk, az előszobában egy fotó függött róla, Móricz idősebb korából való, amelyen egy fatörzs előtt áll, derűsen szemlélődve. Egyszer a postás rátekintve megkérdezte: a kedves nagyapa? Talán ismert a történet, hogy Vas István íróasztalán ott volt Arany János arcképe, s egyszer a takarítónő érdeklődött: a nagyapja? Én dédapámnak nevezném szívesen Arany Jánost, aki alig volt idősebb annál a Vas János dédapámnál, aki 1821-ben Székesfehérvárott született, akkor még Johannes Eisenbarth néven, s számomra rokonszenves szakmát tanult: könyvkötő és díszműáru-készítő lett.

Voltaképpen tehát én székesfehérvári volnék valamennyire. Ám nem csupán fehérvári dédapám révén kötődöm e városhoz. Gépészmérnök végzettségű édesapám szakterülete az akkor még új aerodinamika, ő volt a műegyetemen az első, akinek a szakdolgozata egy repülőgép megtervezése volt. Az akkori gépek műszaki fejlettsége még lehetővé tette az egyéni munkát, ehhez ma már több tucat szakember szükséges. Polgári repülés a harmincas években még csupán nyomokban létezett, de az évtized vége felé fejleszteni kezdték a honvédségnél a légierőt. Így lett ő előbb polgári alkalmazott, majd hivatásos tiszt, s első munkahelye a Székesfehérvár-sóstói repülőtér, ahol a javítóműhely szerkesztési irodáját vezette 1939 februárjában, s itt dolgozott 1941 novemberéig, amikor Budapestre vezényelték, s a honvéd légierők műszerészműhelyét irányította. 1940-ben apám még Fehérvárott dolgozott, amikor novemberben feleségül vette édesanyámat. Tudtommal a Széchenyi utca 2. sz. épületbe utazott hozzá rendszeresen édesanyám is diplomamunkájának készítése közben. Nem lehetetlen tehát, hogy fogantatásom is e városhoz köt.

Édesanyám apámhoz hasonlóan ugyancsak a főváros szülötte, ám az ő édesanyja veszprémi, apja pedig a Fiume melletti Castuában született. Mint jogász embert 1918 elején helyezték át a fővárosba. Ezzel végül is nagy szerencséje volt, hiszen az ő testvéreit és szüleit kettészakította Trianon.

Nagyanyám énektanárnak tanult, Kodály Zoltán is biztatta őt, ám a férjhezmenetel, anyám születése, a nyomorúságos trianoni évek elfeledtették vele álmait. Anyám a fővárosi bölcsészkaron végzett latin–német szakon, de neki is gyözködnie kellett a szüleit, hogy egyetemre járhasson. 1948 után elvégezte az orosz szakot is, így biztos lett az állása.

Nem tudom, miért is van az, hogy az apró gyermek emlékezete letörli róla azt, amit addig átélt, megtapasztalt. Azért is meglepő, mert a személyisége folyamatosan formálódik. Én már javában kamasz voltam, amikor szüleim ismerősei rendre úgy nyilatkoztak rólam, hogy teljesen az apámra hasonlítok, míg mások anyámat említették. Persze ez akár ideális összhangnak is mondható lenne, pedig ők jelentősen különböztek egymástól. Apám igazi mérnök volt, anyám pedig született bölcsész.

Azt, hogy a szülőföldjébe szinte szerelmes lehet az ember, igazán 1956 őszén értettem meg. Verőfényes gyönyörű őszi nap volt október 23-án. Az Arany János Gimnáziumban tanultam. Édesanyám akkor ott tanított, s bár jeles tanuló voltam, lehetségesnek mutatkozott, hogy az általános iskola igazgatója nem fog továbbtanulásra javasolni szüleim káderlapja miatt. A szülői aggodalom

indokolt is volt, hiszen a tanév végén én nem szerepeltem a gimnáziumba felvett gyerekek listáján.

Ezen az októberi napon a tanítás végén lehetett jelentkezni az irodalmi szakkörbe. Ketten voltunk ott: én és egy negyedikes. Ő mondta el, hogy délután magyar–lengyel barátsági felvonulás lesz. Ebéd után rohantam a műegyetemhez. Vonultam az egyetemistákkal, az egyre nagyobb tömeggel a Bem-szoborhoz. Hallgattam Veres Pétert, színészeket, másokat is. A téren lévő laktanya ablakából lelkesen integettek a kiskatonák. Láttam az első magyarrá varázsolt zászlókat. Aztán mentünk Pestre, a Parlamenthez. Vártuk Nagy Imrét. Addig is harsogtak a jelszavak, követelések. Mire késő este hazáértem, már megszólaltak a lövések. Szemtanúja lehettem a magyar forradalomnak, majd a szovjet válasznak. Egy év alatt – Vízkeresztől Szilveszterig – szinte felnőtté váltam.

A magyar szabadságharc leverése után a szüleim gondolkoztak az emigráción. Velünk ezt nem beszélték meg, s azt hiszem, hamar elvetették a gondolatot. Három gyereküknek és a hazaszeretnek is szerepe lehetett abban, hogy itthon maradtak, pedig biztosan kaptak volna állást külföldön. Apám számára már egyetemista korában, majd a végzése után is megítéltek egy magyar–amerikai ösztöndíjat, de túl kevés volt a pénztámogatás. Az ő szépen megindult szakmai karrierjét azonban a Rákosi-kor derékba törte. A Kádár-rezsim elején osztályidegennek bélyegezték, s mire semlegesebbé vált a rendszer, nagyjából már a keserűség határozta meg a sorsát.

És vajon mi válhatott volna belőlem, ha alig tizenöt évesen világgá szaladok egyedül? Gondoltam erre is. Gyorsan megvettem Petőfi Sándor összes verseit, s egy kis táskába raktam ezt-azt. Végül szerencsére maradtam. Benem már korábban is munkált valamennyire az igazi nemzeti érzés, de a forradalom hatására hazafi lettem, Petőfi lelkes rajongója, olvasni szerető kamaszból elkötelezett irodalmár. Akkor már tudtam, hogy nekem bölcsészé kellene válnom. Verselgettem persze, s még 1957 tavaszán írtam egy „szabályos” négyfelvonásos drámát, amely Néró császár korában játszódott, s a zsarnok diktátor és a szabadságukért harcoló provinciák konfliktusával foglalkozott. Végérvényesen beleszerettem szülőföldembe és az anyanyelvembe. Még mindig 1957-ben, késő tavasszal a gimnáziumi szavalóversenyen Illyés Gyula *Hunyadi keze* című költeményét választottam előadásra, amelyben szerepelt az is, hogy „mélyre bukott a magyar, de dicső ügy bátyafaláról”. A tanár bölcsen félbeszakított, hiszen Illyésnek is volt oka félni. De ugyanebben az időben tanította nekünk az énekórákon Domokos Pál Péter Kodály Zoltán *Zrínyi szózata* című alkotását, a „Ne bánts a magyart” elfeledhetetlen igazságát.

Engem a nagyszüleim, a szüleim, a családom igazi hazaszeretetre neveltek, s tanárain többségére is így emlékezhetek. A családom által nagyra becsült budai József Attila Gimnáziumban – ahová 1957 januárjától jártam – számos kiváló szakember dolgozott, s nem csupán a bölcsészek voltak igazi pedagógusok, emberségre, magyarságra nevelők. Például a kémiantanárnőnk tudatosította bennünk, hogy az ország talán legszebb gimnáziumi épületében lehetünk diákok. Itt, az idősebbek szóhasználata szerinti „rég” ciszter iskolában érettségizett édesanyám öccse 1948-ban az utolsó nyolcosztályos gimnáziumban. Hatévesen elvittek az egyházi zászlók alatti ballagásra. Tizenkét évvel később aztán én mondhattam el a négy végzős osztály búcsúzó beszédét. Még később érettségi elnök is lehettem ugyanitt.

1948-tól 2007-ig életutam a különböző oktatási intézményekhez kapcsolódott. Én is elmondhatom azt, ami Beöthy Zsolt irodalomtörténész jelmondata volt 1900 táján: „Az istenek szerettek, mert tanítóvá tettek.” A régi iskola a néptanítótól az egyetemi tanárig a nemzeti szellemet közvetítette kicsiknek és nagyoknak, s ennek volt kiiktathatatlan eleme a magyar költészet.

Valamikor 2000 táján egy telefonbeszélgetésben megdicsértem a forradalom után emigrált idős, már özvegy svájci nagynénémet: milyen szépen beszél magyarul. Azt válaszolta: „tudod, én rendszeresen olvasok magyar verseket, hangosan”. Így őrizte magyarságát.

Én pedig egy asszonytól tanultam meg 1956 végén, sorban állás közben a költő szavait: „Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én.”

Enyém lett a magyar forradalom, enyém a magyar költészet, és enyém a magyar tenger is.

Ha manapság valaki azt emlegeti, hogy hároméves korában nyaralt először a Balatonon, s erre emlékszik is, senki sem csodálkozik. Ha azonban hozzáteszi, amiként én is, hogy mindez 1945 nyarán történt, várható a hitetlenkedés. Közvetlenül a második világháború után? A lerombolt, kifosztott, nélkülöző országban? Bizony akkor s éppen azért. A budapestiek voltak – a fehérvári frontvonal lakosai mellett – a legnehezebb helyzetben az élelmi-szerhiány, majd az iszonyatos infláció miatt. Nyilván ezért döntöttek úgy a szüleim, hogy anyám velem, öcsémmel a nyár nagy részét az ingyen használatba kapott lellei házban tölti.

Édesapám, akinek ifjabb korában nemigen volt módja a Balatonra járni, a tó örök rajongójaként később is majdnem minden évben biztosította háromgyerekesre növekedett családjának a balatoni nyaralást, legalább egy hétre. Sorolom a helyeket, ahol időztünk: Boglár, Györök, Kenese, Keszthely, Széplak, Szárszó, aztán 1958-tól harminckét éven át újra és újra Szárszó. Egy vízparti telken volt picinyke házikónk. Kezdetben isten háta mögötti helynek számított. Eleinte villany és víz nélkül, csupa por vagy csupa sár földúton megközelíthetően, de ott volt a tó, s egy hatalmas platánfa alól Badacsonytól Tihanyig lehetett szemlélődni, eget, hegyet, vizet, élt és élettelen csodálva. Szárszón szinte egybe lehetett olvadni a természettel. Úzás közben vízi lénygé, déli hőben napemberré válni, naplementekor az aranyhídon sétálni, éjjel a csillagok távolságán merengeni.

S mindeközben a természeti kultúra mellett tanulni az ember által alkotottat is. Olvasni, magától értetődően József Attilát is. Nem Szárszó miatt. A József Attila-költészet nekem 1958 táján vált bibliás könyvemmé, feledhetetlenné. De már kisgyermekként hallottam róla. Először 1949-ben nyaraltunk Szárszón, s egyszer, emlékszem, az esti sötétben, elalvásunk előtt édesanyám a költőről mesélt, a három félárva gyerekről, álmvilágukról, a püngrücokről. Akkortájt olvashatta József Jolán könyvét, az eredetit.

A Balaton nekem elsősorban mégsem a gyerekkort, hanem az ifjúságot jelenti. A világ varázslatosságát, megismerhetőségét. „A véges végtelent.” Egy kissé a szabadság birodalmát is, azaz a boldogság ígézetét. Amikor többéves kényszerű kitérő után végre bölcsészhallgató lehettem, arról ábrándoztam, hogy tanárként majd egy itteni gimnáziumban, Balatonfüreden szeretnék dolgozni. Akkor minden évszakban, minden nap érezhetem, láthatom a tavat. S talán lesz majd bátorságom meg indokom is, hogy fölkeressem Tihanyban Illyés Gyulát, Sajkódon Németh Lászlót, Füreden Déry Tibort s másokat is. Korábban is terveztem ezt, hiszen tizenöt-tizenhat évesen már olvasójuk voltam, s irodalmárnak készültem. Csak az tartott vissza, hogy bizonyára zavarnám őket. Sokkal később, naplóikat, leveleiket olvasgatva szembesültem azzal, hogy alighanem így lett volna: sok volt a hivatlan vendég, bár tény, hogy 1960 táján még nem.

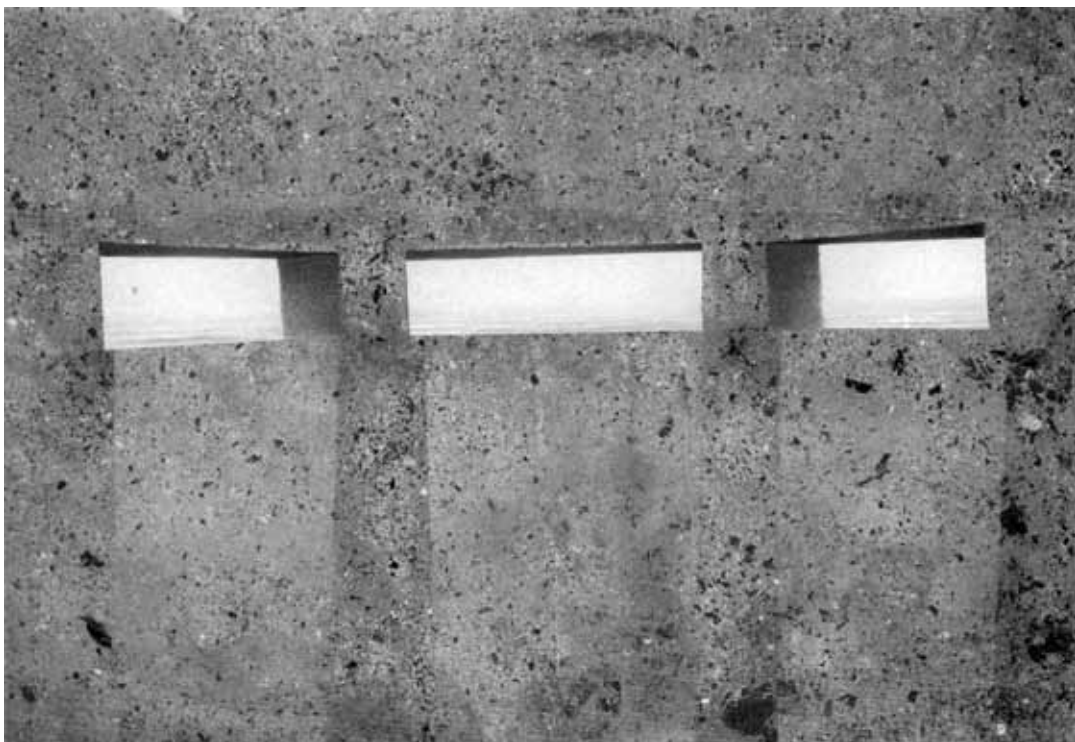
Sorsom úgy alakult, hogy elvégezve a fővárosi, akkor még egyetlen bölcsészkart, ott lehettem tanár. Füred jelkép maradt, aztán édesanyám halála után Szárszó is azzá vált. S jelkép a vendégül látó Szigliget, Csopak, Fonyód, Akarattya. S ha éppen nem gondolok rá, akkor is érzem magam körül e táj

szellemiségét, s azt kifejező íróit, az említettek mellett Csokonai Vitéz Mihályt, Berzsenyi Dánielt, Jókai Mór, Eötvös Károlyt, Kodolányi Jánost, Szabó Lőrincet, Rónay Györgyöt, Nagy Lászlót, Simon Istvánt, Fodor Andrást, Szabó Istvánt s az egész szigligeti íróseregletet. Ott állok József Attilával a szárszói álmóban, Illyéssel a tihanyi révnél, Szabó Lőrincsel a földvári mólón, s tudom, hogy az ember halandó, de a mű halhatatlan, a nemzet összetartó kovásza, mint az anyanyelv, az édes, a legédesebb.

Testvéreimmel mi Budához és a Balatonhoz kötődünk. Feleségem családja alföldi származású. A háború miatt ő Kunszentmártonban született. Amikor összeházasodtunk, Balatonszárszóra utaztunk le, szerény pénztárcánkból erre tellett. De azért jártunk Keszthelyen, Sümegen, Tapolcán, Nagyvázsonyban. Aztán hamarosan megszülettek a gyerekek. Pestszentlőrincen éltünk, de mind balatonivá is váltunk. Apám már csak legelső unokája születését érthette meg, de édesanyám végül is a mi három gyerekünk mellett öcsém három lányának, húgunk kisleányának is örülhetett a hosszú nyári vakáció idején. 1980 után már egy használt öreg autóra is tellett, így a gyerekek is egyre többet megismerhettek az országból.

Végül be kell vallanom azt is, hogy a mi három gyerekünk idővel a nagyvilág polgára lett, bár mindannyian hazajárnak. András, az elsőszülöttünk elméleti matematikus, a stanfordi egyetem professzora. Édesanyja ágán kínai származású lánygyermekéke ugyancsak várja a balatoni nyaralásokat. Bence fiunk felesége spanyol–ír házasság szülötte, a malagai tengerpart a család lakóhelye, így ők inkább tengerparti lények. Fiaink gyermekei sajnos nem tanultak magyarul. Lányunk három gyermekének viszont magyar az anyanyelve. Apjuk pedig marokkói arab, ő franciául beszél velük, a két nagyobb is francia iskolába jár Brüsszelben. Ami nekünk háromgyerekes, immár hatunokás nagyszülőknek szülőföld, az az unokáknak már a vendégség, a vakáció színhelye. Bár a tízéves Ádám azt mondta a múlt nyáron: itt, Magyarországon a legjobb. Itt nyáron mindig jó idő, meleg van, télen hideg és hóesés. Ez a normális időjárás. A hétéves Öcsike pedig – amikor édesanyja tanítgatta, miben különbözik a magyar és a francia ábécé és helyesírás – felsóhajtott: „Milyen könnyű ez magyarul!”

Amikor vagy tizenkét éve megjelent a családjunkban az arab fiú, s Lázár Ervin megtudta ezt, somolyogva szól: „Barátom, te nagyon ravasz ember vagy! Bármilyen világalom lesz, protekciód van!” Akkor ezen mulattunk, most aggódva szemlélődünk, s bizonyára ő is az égi vadászmezőkön: Mi várhat ránk és utódainkra?

TÓBIÁS ÁRON

A Rádió ostroma

Beszélgetés az esemény résztvevőivel

▼ **TÓBIÁS ÁRON:** A Rádió éjszakai ostroma egy hosszú-hosszú nap után következett. Már a délelőtti órákban érlelődött valami. Erről beszél most, a történelmi korszakváltás után néhány szemtanú. Legtöbben bíróság előtt is álltunk. A legsúlyosabb büntetést a régi rádiós, Földes Péter kapta. Kilencc esztendőtt ült a kádári időszak börtöneiben. Őt kérdezem: Amikor október 23-án bejöttél ide, a Rádióba, tapasztaltál valami szokatlant?

▼ **FÖLDES PÉTER:** Mindenki mondta a magáét. Várakozás volt, aggodalom, félelem és reménykedés. Mindenki érezte: az események központjában a délutánra meghirdetett diákfelvonulás lesz, amely meg fogja mutatni, hogy egész Budapest, az egész ország úgy érzi, eljött a cselekvés ideje. Fenn is, lenn is. A kormány, amely azokban az órákban teljesen a régi módon működött, ahhoz a nagyon primitív eszközhöz nyúlt, amihez minden elnyomó hatalom nyúlni szokott: betiltotta a felvonulást. Ezzel lehetett egyetérteni vagy egyet nem érteni, de mindenképpen a népakarat elnyomásának tűnt.

▼ **T. Á.:** Kuczka Péter költő, az 1956-os Írószövetség egyik vezető egyénisége.

▼ **KUCZKA PÉTER:** Mentünk a pártközpontba, ahol már ott volt az írószövetségi delegáció: Erdei Sándor, Zelk, Benjámín meg mások is. Ott volt Gerő Ernő, Apró Antal, Orbán László. Elmondtuk a mondókánkat. Kis vita után azzal küldtek el bennünket, hogy nem engedélyezik a tüntetést. Kint, a folyosón ott volt – egy kis csoport közepén – Marosán, aki a tőle megszokott demagóg módon kiabálta, hogy nem szabad engedni a tüntetést. Lövetni kell! Meglepve mentünk lefelé a lépcsőn, ekkor Orbán utánunk szaladt a lépcsőfordulónál, azt mondta: „Engedélyezzük a tüntetést. Álljatok az élére!”

▼ **F. P.:** Az események úgy hozták, hogy lehetőségem nyílt a cselekvésre. Telefonon Vásárhelyi Miklós jelentkezett: fontos lenne bemondani a rádióban a tüntetés betiltására vonatkozó belügyminisztériumi parancs visszavonását. Azt tudtam, hogy Nagy Imre és a legközvetlenebb munkatársai Vásárhelyi közelében vannak, így kívánságát haladéktalanul megpróbáltam megvalósítani. Egy nagyon rövid kommunikációban sikerült bemondatni a hírek elején.

▼ **T. Á.:** Ez huszárcsíny volt!

▼ **F. P.:** Igen. Nagyon rövid közleményt fogalmaztunk. Aláírtattuk a Rádió alelnökével, az azóta elhunyt Hartai Lászlóval, és beadtuk a bemondónak. Azután a központi szerkesztőségben körülbelül egy óra múlva értekezlet kezdődött, amelyen Benke és a Rádió néhány vezető munkatársa vett részt. Megszólalt a K-telefon, Benke Valéria vette fel, s olyasmit mondott: „Nem, kérem, ez lehetetlen, de meg fogom nézni.” Én rögtön tudtam, hogy miről lehet szó. Benke idegesen kiment a szobából. Néhány perc múlva visszatért. Halottsápadt volt. Újra megszólalt az a bizonyos K-telefon. „Igen, sajnós lement” – hallottam Benkét. A szobában síri csend volt. Én fölálltam és azt mondtam: „Kérem, én adtam le...” Benke rám nézett, és csak annyit mondott: „Hogy tehetett ilyet?” Én úgy emlékszem ma, harmincöt év távlatából, hogy ezt mondtam: „Akkor nincs értelme itt tovább tárgyalni.” Amikor kimentem a szobából, bizony jól körülnéztem, hogy mellém lép-e valaki civilben vagy egyenruhában, hogy elvigyen.

▼ **T. Á.:** Horváth Győző rádióriporter volt 1945 és '48 között, a koalíciós idők egyik rádiós sztárja, aki hosszú idő után került vissza újra a Rádióba.

▼ **HORVÁTH GYŐZŐ:** Ennek az volt az előzménye, hogy több, úgynevezett vándormunkahelyem egyikén főnököm volt Benke Valéria. Én 23-án véletlenül kerültem be a Rádióba, hogy megvágjam egy másorra tűzött riportomat. Dél körül indultam a Rádió felé. A Bajcsy-Zsilinszky út sarkán kiszálltam a földalattiból. Megláttam azt az óriási embertömeget, amely a Bajcsy-Zsilinszky úton a Margit híd irányába vonult. Derűsen, kedvesen, messze sugárzó boldogsággal. Amikor beértem a Rádióba, hátramentem a vágószobába, elkezdtem dolgozni a riporton. Nem sokkal később jöttek mondogatni, hogy emberek gyülekeznek a Bródy Sándor utcában, a Rádió épülete előtt. Aztán, amikor már úgy mondták, hogy tömegek, többen előrementünk. Bementem az elnöki szobába, ahol érdekes embe-

reket találtam. Engem is ott marasztalt Benke Valéria. Tehetetlenül várták az újabb jelentéseket, hogy mit látnak a Bródy Sándor utcai oldalról. A tömeg követeli, hogy a rádióban bemondhassák a tizenkét pontot. Zárójelben jegyzem meg, hogy esetenként tizennégy-tizenhat pontról is szó volt. És már akkor folyt a vita magunk között is, hogy mit lehet itt csinálni. Mindenesetre szólni kell az egybegyűltekhöz. Nyolcan-tizen kimentünk a nem túl nagy erkélyre. Föltettem a kezem, hogy szót kérek. Hangosan azt kiáltottam, hogy „elvtársak!”. Egyöntetű hangorkán tört föl felé. Én még egyszer mondtam, amikor csönd lett: „Eltársak!” Visszhangzott a válasz: „Nem vagyunk elvtársak...” Mire én: „Akkor mik vagyunk?” A válasz: „Magyarok!” „Hát akkor, magyarok!” Óriási taps. Bejelentettem, hogy Benke Valéria kíván az itt lévőkhez szólni. Benke Valéria el is kezdte, mondott néhány politikusi mondatot. Hurrogás, füttykoncert fogadta, és a követelés: „Mikrofont az utcára, mikrofont az utcára...” Ezek után természetesen nem tehetett mást az erkélyen álló kis csoport, mint hogy visszavonult az elnökségi szobába. Azt mondtam: „Akkor menjünk le, és vegyünk föl, amit mondani akarnak.” A Múzeum utcai garázsépületekben voltak a hangoskocsik. Az egyikbe beültünk, és előrementünk. Ezt a bejáratot bárki, bármikor az egész éjszaka folyamán elfoglalhatta volna, és nem lett volna harc. A tömeg már hatalmas volt, a hangoskocsi csak úgy tudott bemenni a Rádió Bródy Sándor utcai főbejárata elé, hogy a tömeg egy része odaszorult a falhoz. A műszaki kollégák elkezdték előkészíteni a felvételt, és a körben állók elkezdték megbeszélni követeléseiket. Piros svájcisapkás, nagyon csinos, fiatal, feltehetőleg egyetemista lány olvasta fel a szöveget. Valaki elkiáltotta magát: „Mit jelent az, hogy egyenes adás? Kikapcsolják a mikrofonokat, kiteszik az ablakba a rádiót?” Mire mi összenéztünk, és azt mondtuk: „Nem, ez felvétel lesz, majd utána fogjuk megfelelő időpontban sugározni.” „Nem ezt akarjuk!” „Adást megszakítani, adást megszakítani, rádiót az ablakba!” Nem tudtunk mit csinálni. Azt mondtuk, hogy erre ez a berendezés alkalmatlan, visszamegyünk. Otthagytuk a kocsi.

► **T. Á.: És ezzel a vágókocsival törték be azután a felkelők a Rádió nagy kapuját.**

✓ **VÁSÁRHELYI MIKLÓS:** A parlamenti tüntetés után Losonczy Gézával és Pethó Tiborral együtt bemertünk a Magyar Nemzet szerkesztőségébe megnézni a különböző MTI- és külföldi rádiójelentéseket, amiből már kibontakozott a kép, hogy Pesten más is történik. Megjöttek a hírek a Sztálin-szobor előtti készülődésről. Csengett a telefon, Benke Valéria hívta Losonczyt. Elmondta, hogy a Rádió előtt egyre fenyegetőbben viselkedő tömeg gyűlt össze. Nagyon nehéz helyzetben vannak. Kért, hogy jöjjünk át, és segítsünk neki. Mi ennek minden további nélkül eleget tettünk. Már nem tudtunk a Bródy Sándor utca felőli kapun bemenni. Valaki várt bennünket a sarkon, és a Múzeum utca felől vitt be bennünket, és kísért föl Benke Valéria szobájába. Különös kép fogadott. Ott volt már Szántó Zoltán és a Rádió összes vezető beosztottja, irtózatosan megijedve. Már törtek be az ablakok. Kinéztünk, és azt láttuk, hogy a Bródy Sándor utca jobbra-balra feketéllik az emberektől. Benke Valéria elmondta, az a tömeg követelése, hogy kívánságaikat olvassák be a rádióba. Úgy gondoltuk, ezt a rendkívüli és állandóan növekvő feszültséget csak a követelés teljesítésével lehet leszerelni. Benke Valéria egyetértett velünk. Volt ott két-három, polgári ruhába öltözött magas rangú belügyi tiszt. Nagyon idegesek, nyugtalanok voltak. Ők is várták a parancsokat, amit ők egészen más vonalon kaptak. Benke betelefonált a pártközpontba, előadta elképzelését, amit a legridegebben elutasítottak: Gerő elvtárs fog beszédet mondani, az lesz a válasz... Nem sok jót vártunk a beszédetől.

► **T. Á.: Gerő Ernő dolgozószobájából ment egyenes adásban.**

✓ **V. M.:** Amikor ez a beszéd elhangzott, mi fölálltunk, és azt mondtuk, hogy nekünk itt már semmi tennivalónk nincs. Ez a párt hivatalos álláspontja, és ez az a politika, amit mi nem tudunk képviselni. Benke szemmel láthatóan kétségbe volt esve, mert ez lehetetlenné tette mindenfajta politikai megoldás lehetőségét a fasiszta, ellenforradalmi csőcseléknek nevezett tömeggel szemben. A hátsó kapun át távoztunk.

► **T. Á.: A hátsó kapun át békésen ki lehetett még jutni a Rádióból...**

✓ **V. M.:** Ez arra is jellemző, hogy mennyire nem volt szervezett ez a tüntetés, az emberek nem tudták, hogy kár a főkaput ostromolni, és ezt az óriási tüntetést rendezni, hiszen a Rádió területére rengeteg helyről, mindenfajta ellenállás nélkül tömegesen be lehetett volna jutni. Ha lettek volna ott tudatosan vezető szervezők, akkor mondhatták volna, hogy „ne vacakoljatok itt tovább, hátulról az egész épületet el lehet foglalni...”

✓ **F. P.:** Én azt gondoltam, hogy az estét a Rádióban kell töltenem. A legjelentékenyebb, meghatározó munkatársak ismét az elnöki szobában gyűltek össze. Ott volt Benke Valéria, emlékezetem sze-

rint Vásárhelyi Miklós, Losonczy Géza, Pethő Tibor és egy furcsa, úgynevezett moszkvai magyar vezető, Szántó Zoltán. Az emberek egyre nagyobb számban gyülekeztek a Rádió előtt, elhangzott a hírhedt Gerő-beszéd, amelyre még a konzervatívok is a fejüket fogják.

▼ T. Á.: És akkor következett az az éjszaka, ami nagyon hosszúnak tűnt a Rádióban bennrekedtek számára.

▼ F. P.: Olyan hosszú éjszaka volt, hogy mint minden viharos eseményre, ahányan vannak, annyiféleképpen emlékeznek. Amikor nagyon sokan voltak már az utcán, de viszonylag még békés volt a levegő, többen azt tanácsoltuk Losonczy Gézának, hívja föl Nagy Imrét, kérje meg, jöjjön ide, és csendesítse le az embereket. Losonczy föl is hívta, beszélt vele. Nagy Imre abban a felzaklatott helyzetben nem kívánt a Rádióhoz jönni, mert nem tartotta helyesnek az ottani megjelenését.

▼ T. Á.: Most párhuzamosan elmondom Nagy Imre jelenlétét a Parlamentben. Késő este volt, amikor Nagy Imre odaérkezett. A tömeg már várta. A Parlament előtti téren eloltották a lámpákat, hát ha hazamennek az emberek, megunják a várakozást, de a tömeg nem engedett. Kétszázezer ember változatlanul követelte Nagy Imrét. Táskájukból, a zsebükből előhúzták az aznapi újságot, a Szabad Népet, az Esti Budapestet, meggyújtották, és tíz- meg tízezernyi kis fáklya várta, hogy történjék valami. Nagy Imre megérkezett. Ott voltam a Parlamentben, közvetlenül mellette, éreztem, hogy közvetíteni kellene a beszédét, amit majd az erkélyről el fog mondani. De sem mikrofon, sem rádiós felszerelés nem volt. Felhívtam Benke Valériát, aki utasított, hogy álljak Nagy Imre mögött, és próbáljam közvetíteni a beszédet, a Rádióban pedig egy gyorsíró nő fölveszi. Így is történt. Nem részletezem a beszéd hangulatát. „Eltársak!” „Nem vagyunk mi elvtársak...” Csak erre emlékeztek. A beszédet azután legépelték, s ezzel ment ki Szepesi György a Bródy Sándor utcai erkélyre, hogy felolvassa a tömegnek. A tömeg lehurrogtá. Nem volt kíváncsi a beszédre, ők akartak a rádión keresztül megszólalni.

▼ F. P.: Ez tipikus forradalmi pillanat volt, az emberek nem a vezetők beszédeire, hanem a saját szenvedélyük diktálta szavakra voltak szomjasak.

▼ H. Gy.: Engem kértek meg, hogy mutassam meg a hátsó kijáratot Losonczy Gézának, Pethő Tibornak és Szepesi Györgynek. Hozzá tartozik a tényekhez: engem is hívtak, hogy menjek velük vagy a pártközpontba, vagy a Parlamentbe. Úgy gondoltam, ha a sors engem ide vetett, akkor nekem itt a helyem. Azt nem tudom, hogy ha akkor elém vetítik, milyen lesz ez az éjszaka, és milyen lesz a hajnal, ott maradok-e. Egy idő múlva az őrség parancsnoka már jelentette Benke Valériának, hogy kívülről lőnek az embereire. Harmincnégy év óta ez is mindig vitatéma. Számtalanszor elmondtam, nem tudok arra válaszolni, hogy ki lőtt először. És szerintem senki sem tud válaszolni. Ezt követően már nemcsak egyre több ablaküveg tört be, hanem lövéseket is lehetett hallani. Először csak innen-onnan, aztán egyre többet, szinte sortűzszerűen. A szemben lévő tetőkön emberi alakokat lehetett látni. A legborzalmasabb fél óra az volt, amikor a folyosóról szabályos tűzharc hangjait lehetett hallani. Géppisztolysorozat, revolverlövéseket sorozatban, kiabálásokat: „Ide lőj, gyere te, gazember...” És mi csak ültünk a sötét szobában. Egyszer csak berúgták az ajtót. Mindenre el voltunk készülve. Két géppisztolyos férfi állt meg az ajtóban, és ránk szegezett pisztollyal azt kérdezték: „Kik vagytok?” Szinte egyszerre szólaltunk meg: „Újságírók.” „Igen? Újságírók? Hazudtatok eleget, ezentúl mondjatok, írjatok igazat!”

▼ F. P.: Egyszerre fölcsapódott a kis szoba ajtaja, ahol összezsúfolva álltunk. Fegyveresek léptek be. Az első egy alacsony termetű fiatalember volt, nagy puskával a hátán, s csak ennyit mondott: „Itt én vagyok a kapitány. A bátyámat megöltétek, Vízly vagyok.” Én pontosan emlékeztem rá, hogy valamelyik egyházi per egyik vádlottja egy Vízly nevű, pesterzsébeti fiatalember volt, akit kivégeztek. „Kik vagytok?” – kérdezte. „Rádiósok.” Egyikünk hivatkozott a Nagy Imre-csoporttal való szoros kapcsolatra. A felkelő azt mondta, hogy most akkor igazolatlan bennünket. Valaki, aki már nem él, igen bravúrosan, a saját igazolványával mentette meg a közöttünk meghúzódó egyik ávos törzstisztet. Ezután Vízly azt mondta: „Ha ti valóban Nagy Imre köréhez tartoztok, akkor vigyetek el hozzám, hogy elmondjuk a felkelők követeléseit.” Az erősen megsérült épületben hátulról előrejöttünk a szétrombolt telefonos részlegen át, kimentünk a Bródy Sándor utcába, és elindultunk Nagy Imre vélt tartózkodási helye felé.

EPILÓGUS

➤ T. Á.: Itt álltunk a Rádió bejárata előtt, amikor megérkezett Földes Péterhez régi cellatársa, Tabódy István katolikus lelképásztor, akinek életsorsa kicsit hasonlít Márton Áronéhoz, a híres-neves püspökéhez. Márton Áron az első világháborúban huszártiszt volt, utána lett pap s Erdély püspöke. Tabódy István is huszártiszt volt a második világháborúban, azután recski rab, végül lelképásztor. Szeminarista volt, katolikus papnövendék '56-ban, amikor értesült a Rádió ostromáról. És most találkozott Földes Péterrel.

➤ TABÓDY ISTVÁN: Amikor a Rádión ezt a márványtáblát látom, az jut eszembe, hogy minden áldozat nemes, bármelyik oldalon állt is az illető. Az *Evangéliumban* is az áll, hogy senki sem adhat többet, mint aki életét adja. Tisztelni kell a másikat még akkor is, ha a barikád másik oldalán állt. De még sokkal értékesebb volna, ha nemcsak a halottak békélnének meg egymással az egymás melletti sírban, hanem mi, élők is. Ha tisztelnénk egymásban a másféleséget, a más fölfogást is, és nem gondolnánk azt, hogy az eleve gonosz, akinek más a felfogása, mint az enyém. És ha mi a hazánkat szeretve egy közös célért teszünk erőfeszítéseket, mindenki azon a helyen, ahová sorsa állította, akkor azt gondolom, hogy ezek a halottak, akiknek a neve itt föl van jegyezve erre a táblára, és azok is, akiké nincs, mind nagy áldozatot hoztak egy olyan célért, amelyet nekünk kellene megvalósítanunk a jövőben.

➤ T. Á.: ...amelyben mi, még élők is benne foglaltatunk...

CSEKE PÉTER (1945) Kolozsvár

CSEKE PÉTER

Erdélyi szépírók és képírók,
akik Budapesten élték át
a forradalmat

1. Pomogáts Béla erdélyi irodalomtörténetében az egyik alfejezet ezt a címet viseli: *Az ötvenhatos magyar forradalom hatása*.¹ Tömör összefoglalása ez mindazoknak a közleményeknek, feljegyzéseknek és visszaemlékezéseknek, amelyeket a forradalom eseménytörténetét Budapesten átélt erdélyi alkotók hagytak az utókorra. Hogy kik is? Magam is személyesen ismertem még Kós Károlyt, Jancsó Elemér professzorom volt az egyetemen, Lászlóffy Aladár pedig már elsőéves egyetemista koromban kitüntetett figyelmével – de az ezredfordulóig egyikükről sem tudtam, hogy ők is „ötvenhatosok”. Miként az ’56-ért börtönt viselt Páskándi Géza, Dávid Gyula, Páll Lajos, Balázs Imre festőművész és megannyi társuk. Páskándiról többször írtam, Dávid Gyulát irodalomtörténeti pályám egyengetőjeként tiszteltem, Balázs Imre baráti közreműködése nélkül sosem tudtam volna beindítani a nagyzerindi és a humoródszentmártoni művésztelepet... Mindezt azért említem, mert magánbeszélgetéseinkben sosem került szóba ’56. Mi több: szűkebb családjunkban sem. Holott a ’45-ös román–magyar határon átszökött Cseke Mózes nagybátyám – golyók fűtyültek mellette! – egyike volt azoknak a tehergépkocsi-vezetőknek, akik az október 23-án ledöntött Sztálin-szobrot a Rákóczi út és a Nagykörút kereszteződéséhez hurcolták. Minek következtében később belülről ismerhettem meg az Andrássy úti terrorviszonyokat. Az akasztás az ő esetében elmaradt, a kocskísérőé nem – állítják Budapesten élő unokatestvéreim. Akik ma sem tudják pontosan, miként sikerült onnan élve kikerülnie.

Minél többet olvastam (újra meg újra) ’56 eseménytörténetét, tudatomban annál inkább „egymásra vetítve” jelentek meg a szépírói és a képírói életművek. Valahányszor az *Emelkedő nemzetet* író Németh Lászlóról beszélek vagy írok, mindig megjelenik előttem a csíkzsögödi festő, Nagy Imre ’56-os Németh László-portréja; amikor Kós október 23-i feljegyzéseit olvasom, Kusztoz Endre helyszínrajzait látom magam előtt. És hálás vagyok Sümegi Györgynek, hogy olyan bensőségesen és lelkiismeretes szakszerűséggel foglalkozott Nagy Imre és Kusztoz Endre ’56-os élményeivel.

A Kós Károly levelezését 2003-ban közreadó Sas Péternek köszönhetően tudjuk, hogy Kós két hónapi várakozás után kapott útlevelet Magyarországra; 1956. szeptember 10-én indult Pestre, és november 11-én érkezett vissza Kolozsvárra.² A budapesti tanulmányútról október 5-én hazatért Dávid Gyula negyven év múltán úgy emlékezett a Korunkban, hogy távolléte idején Jancsó Elemér mellé neveztek ki tanársegédnek. De minthogy Jancsó professzor a forradalom kitörése után Magyarországon rekedt, nemcsak szemináriumokat tartott a 19. század klasszikusairól – a felvilágosodás magyar irodalmát is neki kellett előadnia.³ Széles Klára 2007-ben azt írja Lászlóffy-monográfiájában, hogy a tizenkilenc éves költő „éppen a kritikus 1956-os októberi napokban érkezik Pestre [...], s közvetlen szem- és fültanúja lesz a kirobbanó forradalomnak”.⁴ Kántor Lajos úgy tudja – el is mondta 2012. október 23-án délután a Kolozsvár Társaságnál –, hogy december közepe táján indult haza, többek között a budapesti események hatására írt verseinek kézírataival, de a vámi ellenőrzésen a Securitate „hálójába” került.⁵

Csapody Miklós kutatásai és Sümegi György publikációi jóvoltából Kós 1956-os feljegyzéseit is megismerhettük.⁶ Lászlóffy Aladárról nemcsak Széles Klára kötetei láttak napvilágot, Kántor Lajos is könyvben örökítette meg egykori évfolyamtársa és barátja portréját.⁷ Egyik kiadványból sem hiányzik ’56 élménye, illetve annak szerepe az életműben. Hetek teltek el, de Jancsó Elemérről semmi érdemleges dokumentumot nem leltem. Azon persze nem csodálkoztam, hogy testvérével, Jancsó Béla levelezésében ’56 „szerény” esztendőként mutatkozik. Kutatói ösztönöm azonban azt súgta, hogy újabb források után kutassak. És az Erdélyi Múzeum-Egyesület Lakatos utcai gyűjteményében értékes leltre bukkantam. A Jancsó fivérek sógorának, Rohonyi Vilmosnak (Rohonyi Zoltán irodalomtörténész édesapjának) a hagyatékában megtaláltam Jancsó Béla 1955 és 1959 közötti naplóját.

Az árnyékok sajátossága – Budapest '56, 2004

Csillagporos város – Budapest '56, 2004

Az 1956. december 19-i bejegyzésben ezt olvastam: „Reggel 8 óra 1 perckor Elemér megjelenik az üvegajtóban fekete kucsmában, új drapp télikabátban... Hála Istennek, hogy itthon van. Kímondhatatlan lelki nyomás alól szabadultunk fel. Okt. 24-én Pécsről már fel akart menni Pestre, amikor Valy⁸ megjelent, és arról lebeszélte. 8 napra magukhoz falura kivitte. »Ha késik, visszaindulok Pestre – mondja Elemér. – Holott vonat már nem járt. És visszamegyek a Royal szállóba, ahová a felkelők bevették magukat, és amit harc közben felgyújtottak. 12 megszenesedett, felismerhetetlen holttestet húztak ki a romokból.« Elemér négy kofferjéből egyet megmentett szobaasszonya, a ruhái, a tudományos jegyzetei 90%-ban elpusztultak, de hála Istennek őt nem érte baj. – Nov. 25-én ment fel Pestre újra. A Magyar Tudományos Akadémia kártalanítást fizetett a ruháiért. Ebből csináltatott magának télikabátot és ruhát.”⁹

A román határátlépéskor tehát nem volt mit elkobozni Jancsó Elemérettől. Az Árpád úti belügyesek utóbb mégis kifaggatták: milyen „veszedelmes” kiadványokat hozott Pestről? Kós Károly a Magyar Építészeti Múzeumban hagyta „az eseményekkel szinkronban lejegyzett, kronologikusan rendezett naplóját”,¹⁰ a Lászlóffyé viszont ’89 után sem szabadult ki Big Brother átkeresztelt intézményéből.¹¹ Az ön- és közösségvédelmi reflex a Securitate pincéiben még inkább működött. Ahogy Dávid Gyula írja: „tudatosan töröltem ki agyam tekervényeiből sok olyan konkrétumot, amelyekkel másokat is beránthattam volna. Mert amire az ember nem emlékszik, azt álmában vagy kényszer hatása alatt sem tudja »bevallani«.”¹² Lászlóffy Aladár fél kötetnyi verset írt Pesten. Ezek jórészt megmaradtak, de az irodalom világa csak négy évtized múltán szerzett tudomást erről. A költő első kötetének a megjelenésekor, 1962-ben „természetes, hogy nyoma sem lehetett azoknak a verseknek, amelyeket a tizenkilenc éves egyetemista írt 1956-ban Budapesten. Negyven évig még bizalmas barátainak sem beszélt a költő ezekről a kéziratokról. [...] Alapos oka volt annak, hogy Lászlóffy Aladár teljesen titokban tartsa nemcsak az akkor született verseket (különösen 1956. november 4-e után), de a többi személyes emlékét is.”¹³ Kusztoz Endre ’56-os helyszínrajzait felesége, Szabó Piroska zene-tanár mentette át az utókor számára, szerencsés hazajövetelük után. Páskándinál a nyolcvanas évek végén is a „túlírtságban” jelentkezik a rejtekezés, gondoljunk csak *A sírrablókra*.¹⁴ A „regényesítésnek” szerencsére már nem érezte szükségét, amikor „észjárásának emlékiratait”, a *Begyűjtött vallomásaim* hátrahagyott feljegyzéseit írta.¹⁵ Hogy Nagy Imre *Vihar* című festménye jóval több, mint megszokott természeti jelenség, arra Sütő András figyelt fel először. Mire a mester így szólt: „Tudod, mi ennek az igazi címe? Ha tartani tudod a szádat, megmondom: 1956. Csak meg ne tudják ezek a banditák.” Félteni, takargatni és tagadni kellett az ilyen művek létezését – fűzte hozzá Sümegi György –, nehogy Ceaușescu Romániájának hivatalosai ezt az összefüggést fölfedezhessék. „A rejtezkedésnek és a sokféleség mögé bújásnak igen sajátos kompozíció típusaként alakult ki s gazdagodott az erdélyi magyar képzőművészetben a maszkos önarckép, vagy a több maszk egy kompozícióban történő együttes megjelenítése. E műveken a maszkok kifejezésbeli sokfélesége, az álarc mögé rejtőzés belső kényszere, a szerepjátszásra utaló allúzió egyszerre jut kifejezésre.”¹⁶

A rejtekezés „álarcai”, illetve „maszkjai” jó ideig enigmatikussá tették ugyan az írói/képzőművészeti művek ábrázolástechnikáját, ugyanakkor növelték is azok esztétikai értékelhetőségét.

2. Jancsó Béla eddig ismeretlen naplófeljegyzéseiből kiderül, hogy testvéröccsének nem ez volt az első magyarországi útja 1956-ban. Május elején már járt a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Bolyai Egyetem hallgatóinak debreceni bemutatkozása alkalmával.

Hruscsov „titkos beszéde” 1956. február 25-én hangzott el. Március 1-jén Kós Károly már ezt írja Czine Mihálynak: „Legnagyobb élményem mostanában az orosz kommunisták 20. kongresszusa volt [...]. Hinni akarom, hogy ennek a kongresszusnak és a párt új szemléletének meglesz a hatása nálunk is, s szóhoz jutnak az arravalók a mai nem arravalók helyett. Hinni kell, erősen hinni, és várni türelmesen. A józan ész és a természet törvényét nem lehet megszegni senkinek és semmi- nek. És a kilódított ingának vissza kell térnie egyensúlyi helyzetébe – a maga idejében. És »az a fa, mely jó gyümölcsöt nem terem: kivágattatik.«” Ugyanebben a levélben olvasható: „ha megvalósul az, amiről általában mindenfelé hallunk, hogy állítólag már e hóban Romániából Magyarországra egyszerű 2 hetes határátlépési igazolvánnyal lehetne utazni, akkor én is átmennék a feleségemmel (ezt neki megígértem) egy hétre bár”. A hosszúra nyúlt episztolát Kós március 6-án fejezte be, ennek utóiratából már az is megtudható, hogy szobrászművész fia (Kós András) hazaérkezett Pestről, „ahol egy hétig voltak innen piktorok és szobrászok” a Kultúrkapcsolatok Intézeténél.

Az „olvadás” hónapjaiban – emlékezik vissza Dávid Gyula 1996-ban – „Igen sokan reménykedtek (reménykedtünk) abban, hogy a XX. szovjet pártkongresszus szellemében sok minden békés úton is kijavítható lesz”.¹⁷ Kántor Lajos „jeget lazító cseppekről” ír a maga Lászlóffy-kötetében. Találón, szemléletesen. Hiszen február végén szoktak „megcseppenni” a jégcsapok.

Jancsó Béla április 23-i naplóbejegyzésében olvasom: „Este Évával és Zoltival a debreceni Kosuth Egyetem diákvendégeinek ének-, tánc- és szavalóestélyén vagyok (Diákház). [...] Kodály *Öregekje* a fénypont, egyike Kodály legnagyobb alkotásainak. Megrendítően emberi.” Éva a Jancsó fivérek húga, Zolti pedig Rohonyi Zoltán. Kodály *Öregek* című kórusműve Weöres Sándor verse alapján született 1933-ban. Bartók ikerpárja azért figyelt fel e költeményre, mert ráértett arra: Weöres egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejti, hogy a magyar versnek nem szabad elszakítani a szárait, ami a magyar muzsikához köti. Kányádi Sándor ugyanezt vallja a 21. század 2. évtizedében is. Ferenczes István a látvány, a vizualitás és a lírai dallam szervesülését emeli ki – a Páskándival, Balázs Imrével '56-ért börtönt viselt – Páll Lajos életművében: „Tessék megállni Páll Lajos *Passió* című festménye előtt, és bekapcsolni a magnót az *E se tánc?* című versére. Bizony, Egy a Kettő, s így ez az Egy több, mint a Kettő. Páll Lajos immár lezárult életművében a festészet és a költészet a színiiker-szindróma megtestesüléseként működik, éppoly csodásan, akár az Úr. Mögöttük ott érezzük a megszenvedettséget, amelyet a nagy előd, a szigorú tekintetű mester, Zsögödi Nagy Imre imperatívusként állított a kortárs alkotók, tanítványok elé, legyenek azok festők, költők, szobrászok, zenészek, a műsák áldott-átkozottjai.”¹⁸

Páskándi is megírja a *Begyűjtött vallomásaimban*, hogy milyen nagy hatással volt rá és a Bolyai Egyetem diákságára a debreceniek vendégszolgálatára.

Április 24.: „Elemér reggel Miklóskával elkíséri a debrecenieket a Tordai-hasadékhoz... [...] Este beszél a búcsú-banketten a debreceni haladó hagyományokról (Csokonai, Fazekas stb.), akiket az egykori haladó románok is értékelték.” Miklóska: Jancsó Elemér fia, az ismert kolozsvári színművész.

Április 28.: „Este Éva elmegy a Debrecenbe menő Bolyai tánc- és énekcsoport bemutató előadására.”

Kántor Lajos is tagja volt a Bolyai énekkarának. Lászlóffy-kötete kolozsvári bemutatásakor szívesen idézte fel a májusi kiruccanás emlékét – a *Székely keserves*, az *Öregek*, az *Esti dal* előadását. „Az a három tavaszi debreceni nap indította el igazán az összetartozás érzetét-tudatát, sőt, valamelyik diákokthoz ablakok alatt zajlott éjszakai éneklésünk is hitelesként hatott, az ilyen alkalmakkor természetesen sorra kerülő Székely himnusszal kiteljesítve. Ingyen bérletünk a járművekre (polgármesteri aláírással) ugyanúgy nem törlődött ki az emlékezetből, mint az egyetemi csarnokban az ünnepi nyitó tánc, a palotás eleganciája (először láttam élőben), és még inkább a mi felszabadult keringőzésünk a lányokkal, a hatalmasnak érzett térben.”¹⁹

Május 14.: „Elemér megjön Debrecenből, ill. Pestről, ahol a vasárnapot töltötte. Nagy irodalmi sikere volt, régi barátai és az irodalomtörténészek nagy szeretettel és ünnepléssel fogadták...”

Május 25.: „Olvasom az Elemérék debreceni útjáról szóló cikkeket, nézem a kapott értékes könyveket.”

Június 9.: „Este Jókai: *A kőszívű ember fiai*. [...] A II. felvonás a regény egyik csúcspontján kezdődik, mikor Baradlayné (Orosz Lujza) hazatéríti a forradalmi Bécsset körülzáró huszárokkal Richard fiát. Szépen játszottak. Jenő (Horváth Béla) nagyon megragadott mindenkit, tragédiájánál néma lett a csend. Nagy emberi és magyar mondanivalói lenyűgöztek mindenkit.”

Június 10.: *Anna Kareninát* olvasom Németh László fordításában.

Június 25.: „A Bolyai Egyetemen nagy szakváltások vannak. [...] Önálló öt éves szakok: magyar, magyar-történelem, orosz, román, jog...”

Szeptember 21.: Áprily.

Október 16., 17., 18.: Tamási Áron.

Tamási 15-én érkezett Kolozsvárra, Jordáky Lajos meghívására. Október 11-én a Marosvásárhelyi Kultúrpalota nagytermében rendezett írószövetségi ünnepségen „néhány lelki szóval” köszöntötte a tiszteletére egybegyűlteket. Esményei változatlanágáról és időszerűségéről vallott, ekképpen: „Voltak esztendőök, amikor valóban a magyar irodalom Mikes Kelemenje voltam. Annyi különbséggel mégis, hogy az én fejedelmem nem egy új Rákóczi volt, hanem a lelkiismeret, melyet az emberi gondolkodás, Erdély nemes hagyományai és a mai idők vajdó eszményei tápláltak. Ezekben az ünnepi

Díszszemle – Budapest '56, 2005

A valóság illúziója – Budapest '56, 2006

percekben ez a lelkiismeret két gondolat számára keresi a szót. Egyik gondolat bennem is a becsületes barátságé, melyet a jobb jövő érdekében a román népnek és a magyar népnek, nemcsak formailag, hanem lényegileg is kötnie kell. Az erdélyi magyarságnak nagy szerepe lehet ebben. Mind a két országnak érdeke, hogy szerepének betöltése céljából figyelmesen ápolja és erősítse tehát Erdélyben a magyarságot. A másik gondolatom az itteni magyarok demokratikus egységén szeretne megpihenni...”²⁰

Dávid Gyulától tudjuk: „Tamási Áron érkezése másnapján, október 16-án délelőtt találkozott a kolozsvári írókkal (az Utunk egy rövid híre szerint a Művelődési Házban, ahol mintegy 40-en vettek részt), majd aznap este Jordákyéknál töltött szűkebb körben néhány órát Bartalis János, Jancsó Béla, Balogh Edgár, Demeter János, Asztalos István, Nagy Géza, Nagy Imre, Abodi Nagy Béla és Nemes István (Nagy Imre ügyvéd-barátja) társaságában. Valószínűleg ezen a napon kereste meg őt két – akkor – IV. éves magyar szakos hallgató, Láng Gusztáv és Miess G. (Ritoók) János, akik meghívták a Bolyai Egyetem irodalmi körébe, találkozni a diáksággal.”²¹

Kós is szeretett volna találkozni Tamásival, de a viszontlátást pesti tartózkodásának idejére halasztotta. Nagy Benedek harmadéves történelemhallgató szüleinek írt október 23-i leveléből kiderül: a Debrecenben és Pesten járt ismerőseinek beszámolóit nagy hatással voltak a Bolyai diákságára: „A Bolyai diáksága forrong. [...] Történelmi időkét élünk, és nagy eseményeket érünk meg a közeljövőben. Bolyai – Teológia – Agronómia stb. egy fronton dolgozunk. [...] Megindultak a szabad vitakörök [...]. A Jordáky [Lajos] vezette szabad vitaköröknek maholnap az Aula sem lesz elég nagy, mert nemcsak a bolyaisták vesznek részt rajta.”²² A levélből kiderül, hogy Tamásival utazott Nagy Imre, s a búcsúztatásnál jelen volt Jancsó Béla és Tompa László testvére, Tompa Kálmán budapesti orvos is.

Páll Lajos elevenítette fel Kozma Hubának: „Ötödik vagy hatodik osztályban szobrokat csináltam, s azokkal sok díjat nyertem. [...] Hetedikes koromban [a Marosvásárhelyi Művészeti Középiskolában] alig vártam, hogy hozzákezdhessek a szobrászathoz. Igen ám, de ott meg Sztálin gombjait kellett mintáznom az akkor készülő Sztálin-szoborhoz, s ezt szívemből utáltam. Pedig a diktátor engem akkor még nem bántott.”²³

Kós Károly ezt jegyezte fel a forradalom kitörésekor: „A Sztálin-szobor ledöntése és behurcolása 3 teherautóval a Rákóczi út [és] Nagykörút kereszteződéséhez és széjjelverése ott.” A történetek idején 17 éves Pongráz András az ötvenedik évforduló alkalmával a szemtanú hitelességével idézte fel a nem mindennapi műveletet: „Akadt az egyik teherautón hosszabb vastag drótkötél [...]. Mivel a szobor akkora volt, hogy még a vállára is lehetetlen volt felmászni, lassót kellett a fejére dobni, és azon felkúszni, s a drótkötelet a mi Sztálinunk nyakára hurkolni. Így is történt. Aztán ezeket a kész drótkötelet több teherautó után kötöttük, és megpróbáltuk a szobrot a talapataról lehúzni. Igen ám, de a szobor nem moccant – négy-öt teherautó sem tudta megmozdítani, [...] a drótkötelek egymás után szakadtak el, és mi mérgünkben és tehetetlenségünkben a sírás szélén álltunk. [...] Az egyik gépipari technikumba járó fiú (mint én) azt mondja, iskolája aránylag a közelben van, s van ott gázhegesztő és vágó apparátus is. Na, mindjárt elindul vagy öt fiú, és kis idő múltán megérkeznek a vágóval. A tömeg ujjong, ahogy tovább dolgozunk – de ahelyett, hogy fogyna, egyre csak nő, nő és nő. [...] Most már szinte percek alatt elvágta a térd alatt a szobrot.”²⁴

A szobor ledöntését Kusztoz Endre vázlatfüzete is megörökítette, miként a Székelyföld 1996. októberi számának címlapja is tanúsítja. A Sümegi Györgynek adott interjújában a látvány mögötti érzelmek sistereregnek: „Október 20-án, szombaton érkeztünk Pestre. [...] Október 23-án [...] bementünk a városba. A Keleti pályaudvarnál már óriási tömeg gomolygott, a villamosok nem tudtak továbbmenni. [...] Végül is beálltunk a sorba, és a Sztálin-szoborhoz kerültünk, a Felvonulási térre. Akkor már sötét volt. A szobor leemeléseivel kínlódtak, és hegesztőpisztolyokkal vágták körbe a csizma felső száránál, mert nem tudták kiemelni. [...] Szikráztak az acélkötelek, ahogyan megfeszültek. Aztán kiemelték – és nagyon erős, hangos zajjal, robajjal ledőlt. Az öntvény rettenetes suppanását még később álmomban is hallottam.”²⁵

Jancsó Béla naplójából, 1956. november 1.: „Németh László: *Emelkedő nemzet*, Nagy Imre, Mindszenty [József], Ravasz [László] beszédei.”

Kós feljegyzése ugyanezen a napon: „Hideg, ragyogó idő. Csend. Egyes puskalövések. A vonatok nem járnak: vasutassztrájk. Mindenféle újság az utcán, új lapok. László Gyula, Entz Géza (nálam) voltak, nem voltam itthon. Pigniczky mondja, hogy Tamási a Pilvaxban déli 1-kor. Odamegyünk: nincsen.

Tóth Kálmán (szatmári építész). Ő is hazamenne, de vonat nincs. Putyi telegrafált Kolozsvárról: mi van velünk? Erzsike próbál valamilyen hírt szerezni. Este hív: az oroszok a határokon jönnek befelé... A Varsói Szerződést a kormány felmondja, a semlegességet kinyilvánítja. Mindszenty beszél. A ref. egyház püspökei lemondanak; mind, új püspök és konventi elnök Ravasz László. Az »Út« neve megváltozik, a szerkesztőség is. Nagy Imre szózata: rend, fegyelem és egyetértés legyen most.”

Az 1943-as szárszói magaslatokig ívelő *Emelkedő nemzet* az Irodalmi Újság november 2-i számában jelent meg. Jancsó Béla hagyatékában is megtaláltam. Meglepő lehet, hogy Jancsó már megjelenése előtt ismerte a szöveget. Nyilván azért, mert a Szabad Kossuth Rádió november 1-jén sugározta. Akkor Erdélyben is mindenki a rádiót hallgatta. A forradalom kitörésekor Tóbiás Áront is beválasztották az öttagú szerkesztőbizottságba, és ő a Magvető Kiadó szerkesztőjeként az *Égető Eszter* kiadása kapcsán már ismerte Németh Lászlót. Tóbiásnak is köszönhető tehát, hogy Jancsó Béla megjelenése előtt örülhetett az *Emelkedő nemzet* határokon átsugárzó üzenetének:

„Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlöcszerű elzártágban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifjúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”

Zsögödi Nagy Imre '56-os íróportréit Sümegi György tüzetesen elemezte, így a Németh László-rajzot is. Magam is megerősíthetem az író legkisebb lányának, Németh Ágnesnek a véleményét: autentikusnak tartja a szenvedést, megrendültséget és elbizonytalanodást is kifejező alkotást. Amit a rajzon olvasható Németh László-mondat is tanúsít: „Ki arcom vonásait örökíted, e roncs nemzethez adhatsz-e hitet?” A kérdés aligha volt költői 1956. november derekán, mert azt fürkészte: az *emelkedő nemzet* élménye után miben kapaszkodhatnak a levert, *megalázott nemzet* tagjai.²⁶ Kusztoz Endre gondolkodó embereket meg töprengő katonákat is rajzolt, búslakodó orosz katonákat meg búslakodó honvédeket. „Lekrokiztam ezeket a mozdulatokat, amelyekben kifejeződött az a töprengés, hogy vajon most mi is lesz, hogy lesz tovább...”²⁷

3. Befejezésként – de nem lezárásként – három idézet:

Kós Károly írta 1957. február 14-én Tabéry Géának: „Láttam egy olyan grandiózus drámát, amelyen sem Sofoklesz, sem Shakespeare, sem Madách még álmukban sem tudtak volna elképzelni. [...] Ez volt életemben a harmadik nagy nemzettragédia, melyet megéltem. És ez volt a legszörnyűbb.”

A Páll Lajos szülőföldjéről származó és életművében otthonos Király László jegyezte fel: „Páll Lajos teljes természetességgel őrzi s örökíti utódokra a rá bízott birodalmat: az utcakanyart, a színeket, a szívet-lelket bővülő erdélyi tájat s történelmét, amely nem szép, csak legszebb – s néhány arcot, melyeket vagy ötezer éve ismerünk. És – nyilvánvalóan a művészi tudást, a gondolatokat, érzéseket, ezek vonzó, nyugtató, feledhetetlen gubancát, mindent, ami azzá varázsol, bővöl bennünket, ami vagyunk. Teszi ezt kitartón és hűségesen, dicsekvés és panasz-özön nélkül. Páll Lajost olvasva meg sem fordul a fejünkben, hogy mindez másképpen is lehetne. Vagyis hogy mindezt el is lehetne hagyni, felejteni. A helytálló költője ő, azoké, akik erkölcsstelennek vélik a feledést. Az őrzők költője. Most is (és mindörökké), amikor kissé magasabbra, éghez közelebb költözött a korondi hegyoldalon. Meglehet: onnan még távolabb látni! Több mindent lehet vigyázni. Együtt vagyunk a versben.”²⁸

Az évtizedekkel a forradalom után született Karácsonyi Zsolt költő, a kolozsvári Helikon irodalmi folyóirat főszerkesztője szerint „Lászlóffy Aladár egész életműve voltaképpen 1956, a forradalom emléke”.²⁹

JEGYZETEK

¹ POMOĞÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968)*, Pallas-Akadémia, 2009, 51–55.

² Kós Károly *levelezése*, szerk. SAS Péter, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003.

³ DÁVID Gyula, *1956 Erdélyben és ami utána következett*, Korunk, 1996/10, 30–40.

Szellemidézés; „Lógni fogsz Budapest legnagyobb fáján!” – Budapest '56, 2004

- ⁴ SZÉLES Klára, „Mit látsz egy íróasztalon?” *Lászlóffy Aladár világa*, Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2007, 26–27. Lásd még tőle: *Lelkünkre így ül ez a kor. Szubjektív nemzedéktörténet Lászlóffy Aladárral (1956–2004)*, Polis, Kolozsvár, 2005, 18–25.
- ⁵ ZAY Éva, *Golyószórásban, repülőszőnyegen Lászlóffy Aladárról és 1956-ról*, Szabadság, 2012. október 25.
- ⁶ SÜMEGI György, „Életemnek legnagyobb, legmeggrázóbb élménye”, *Korunk*, 2005/12, 92–98.
- ⁷ KÁNTOR Lajos, *Golyószórásban, repülőszőnyegen*, Kriterion, Kolozsvár, 2012.
- ⁸ Valy kilétét eddig még nem sikerült tisztáznunk.
- ⁹ Jancsó Béla 1956-os feljegyzéseit két – 17 × 11 cm méretű – kockás notesz tartalmazza (jan. 1-től júl. 21-ig, illetve nov. 27-től dec. 31-ig). Szeptemberről, októberről és november elejéről csak emlékeztető szavak maradtak fenn egyetlen kisebb méretű noteszlapon.
- ¹⁰ SÜMEGI, *i. m.*
- ¹¹ LÁSZLÓFFY Aladár, *Legbensőbb titkos lőterek*, *Korunk*, 1996/10, 19–21.
- ¹² DÁVID, *i. m.*
- ¹³ SZÉLES, „Mit látsz egy íróasztalon?"; *i. m.*, 26–27.; 104–107.
- ¹⁴ PÁSKÁNDI Géza, *A sírrablók*, Szabad Tér, Budapest, 1989.
- ¹⁵ UŐ, *Begyűjtött vallomásaim*, Antológia, Lakitelek, 1996.
- ¹⁶ SÜMEGI György, *Zsögödi Nagy Imre íróportréi 1956-ból*, *Magyar Szemle*, új folyam, XXV. 5–6.
- ¹⁷ DÁVID, *i. m.*
- ¹⁸ Idézet Ferenczes István szerkesztői vallomásából a Székely Könyvtár 20. kiadványának, Páll Lajos *Válogatott versek* című kötetének megjelenése alkalmából.
- ¹⁹ ZAY, *i. m.*
- ²⁰ TAMÁSI Áron, *Bevezető = Uő, Jégtörő gondolatok.*, II, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 317–318.
- ²¹ DÁVID, *i. m.*
- ²² Idézi: TÓFALVI Zoltán, *Tamási Áron Kolozsvárott. A Bolyai Tudományegyetem pere*, Szabadság, 2014. november 1.
- ²³ Páll Lajos 70 éves. *Beszélgőtárs Kozma Huba = Páll Lajos 70 éves. „Ti óvtatok meg, társak, elégiaék”*, Csantavér–Pallas-Akadémia, Kiskunmajsa–Csíkszereda, 2008, 5–67.
- ²⁴ PONGRÁTZ András, *A Sztálin-szobor ledöntése*, *Kortárs*, 2006/10.
- ²⁵ SÜMEGI György, *Az öntvény rettenetes suppanása. SümeGI György beszélgetése KusztoS Endre festőművésszel*, Székelyföld, 2006/10, 290–294.
- ²⁶ SÜMEGI, *Zsögödi Nagy Imre... i. m.*
- ²⁷ UŐ, *Az öntvény rettenetes suppanása*, *i. m.*
- ²⁸ KIRÁLY László, *Páll Lajos Válogatott versek című kötetének ajánlása*, Székelyföld, 2013/12, 194.
- ²⁹ ZAY, *i. m.*

Erdei békeség II., 1990–91

SZÁSZ LÁSZLÓ

Az erkölcsstanok kudarca

1. rész

S eladtalak, én fejedelmem,
Mert az Élet az én szerelmem,
Mert én is álmodok nagyot:
KÖLTŐ vagyok.

Galád vagyok? Galád az Élet,
Bűve miért nincs az Igének?
Vággyal, kínnal mért gyötör
Pénzes gyönyör?

(Ady Endre: *Júdás és Jézus*)

Székelly János kihívóan „afféle pogány” gondolkodónak nevezte önmagát, mégis aligha van „materialista” szemléletű 20. századi alkotónk, aki többet és nagyobb bölcséleti apparátussal foglalkozott volna a *Biblia* szelleméből kiáramló egzisztenciális, úgymond, végső kérdésekkel.

Az alábbi gondolatmenet most egyáltalán nem róla, a költőről-drámaíróról szól, ám lassan feladásba merülő művei indító lendületet adhatnak az emberiség egyik legnagyobb botrányának, a jézusi nagytörténet naponta megújuló dilemmájának mindig aktualizáló, a gyarló hétköznapi ember kételyeit firtató megértéséhez. Jelesül arra a darabjára gondolok, amelyet még az általános mellőzöttségét tekintve is legkevésbé idéznek, a *Profán passióra*, s amelyet 1954-ben, alig huszonöt évesen, „a proletkult mocsarának legbűzödtebb virágzása idején” írt... (A korszak ellentmondásos viszonyairól annyi személyes emlékem van, hogy ebben az esztendőben, negyedik életévemben több hónapig feküdtem kórházban élet-halál mezsgyéjén, a különlegesen ritka és drága gyógyszereket abban a nagy szegénységben a szüleim nem tudták volna megvásárolni vagy megszerezni. Az életem – a sorsom – egyszerűen az orvosok tudásán s főként erkölcsi hozzáállásán múlt. Egy jelentéktelen proligyerek megmentéséért vállalták sorozatosan az éjszakai ügyeletet, a többletmunkát különjuttatás, a gyakorlatilag ismeretlen hálapénz híján is. Magyarán: úgy viselkedtek, ahogyan az őskommunizmus marxi egyenlőségelve, ahogyan az őskereszténység jézusi szeretetparancsa belülről vezérelte az eszmében hívó, a Magyar Autonóm Tartományban még lelkesedő emberek egy csoportját. A szocializmus „konszolidációja”, erősödése/durvulása nyomán aztán ugyanezek a keresztény-kommunista elkötelezettek fokozatosan anyagiasabb, kapitalista attitűdöt öltöttek fel.) Műfaját tekintve színmű, pontosabban passió, de dramaturgiailag nem sikerültek a jellemrajzok, a feszültség gócpontjai nem szervülnek a történet ívébe; nem lehet véletlen, hogy ez után a – minden értelemben drámai – próbálkozás után a szerző jó húsz évig alig merészel a színpadi formával kísérletezni. Hiszen a lét egy ehhez hasonló parabolájának megteremtéséhez legalábbis madáchi életkörülmények (anyagi és szellemi függetlenség), inspiráló társadalmi közeg és élettapasztalat szükséges, csupa olyan feltétel, amelyre 1954-ben egy romániai magyar, párton kívüli, a hatalomnak egyáltalán nem, de a szellem szabadsága iránt mélységesen elkötelezett ifjú filozofusnak még reménye sem lehetett. Megvalósít viszont valamit, egy akkoriban különleges gondolati teljesítményt, ami később majd valamennyi történelmi (avagy egzisztenciálfilozófiai?) drámájára jellemző

lesz: Székely János a *Profán passió*ban oly módon reflektál a keresztény történelem első nagy tragikus eseményére (Jézus szenvedéstörténetére, halálára és feltámadására, de még inkább az általa teremtett új kollektivitás megkövetelte, szolgálattevő feladatokra és szerepkörökre), hogy azzal egy időben a maga jelenkorának, az ötvenes éveknek — a kereszténység hajnalához mérhető — kihívását is modellálja: miként ismétlődnek kétezer éve kisebbségi közösségekben, nemzeti vagy vallási, avagy egyszerre mindkétféle elnyomatásban egy zárt, egymás kölcsönös elfogadására utalt közösség kereteiben a lehetséges viselkedésminták.

A mű önértelmező alcíme: *Jézus Krisztus elárultatása és elfogatása – egy Tamás apostolnak tulajdonítható fiktív evangélium nyomán*. Ami tehát egyszerre provokálhatta a totális hatalomra törő marxista-ateista ideológusokat és az ellenséges környezetben hitelvi kérdésekkel küszködő teológusokat. A mélyen alulképzett (új) pártfunkcionáriusokat a pusztán bibliai téma is kellőképpen ingerelhette (minthogy témája nem eleve a vallás és a *Biblia* napirenden lévő nevelésessé tétele, elutasítása), a teológusokat meg az, hogy íme, újfajta támadás éri a csaknem két évezred alatt kanonizált dogmarendszert: az elvetett, szándékosan elfelejtett apokrifok felől érkezik egy másfajta, se nem marxista, se nem ateista, még csak nem is hamisítatlanul gnosztikus értelmezés.

Tamás evangéliuma akkoriban már – hallomásból legalább – ismert lehetett egy igen szűk körben, Székely János felfogásának azonban ehhez sincs köze. Ma már ugyanis tudható, hogy ez a negyvenes években felfedezett szöveg szinte kizárólag Jézus bölcsességeit és tanításait tartalmazza, és legfeljebb abban különbözik a kanonizált evangéliumoktól, hogy egyetlen csokorba gyűjti és néhány – korábban ismeretlen – mondással gazdagítja azok sorát. A drámaszerző provokációja abban rejlik, hogy a közismerten kiemelt szerepet játszó tanítványok, Péter, Tamás és Júdás közül az utóbbit ruhazza fel megkülönböztetett történelmi jelentőséggel. Abból a vitathatatlan bibliai alaptételből von le messzemenő (mondhatni, a kereszténység kétezer éves üzenetét emberibb mintázatok felé hajlító) következtetéseket, miszerint Jézus minden cselekedete, az *Újszövetség* minden eseménye valamely ótestamentumi prófécia beteljesülése. A hagyománynak megfelelően Péterre bízta a majdani hatalmi formák megalapozását: „Reá építem az én egyházamat, mint erős kősziklára. Engem pedig tagadjatok meg Jeruzsálemben. Szóval és tettel mostantól mind ellenem forduljatok, nehogy egyet is elveszejtsenek közületek, mert egy-egy téglá hull ki veletek az én templomomból.” Mindez csaknem híven követi bármely konvencionális katekézis gondolatmenetét; hanem Júdás szerepét tekintve váratlanul megfordul a teljes keresztény történelem ismert folyamata, és megkérdőjelezhetővé válik a Júdás cselekedetével példázott, kétezer éves erkölcsi fogalomtár, az áruló és a bűnbak rögzített, kanonizált és leegyszerűsített alakja. „Mennyi erő és tehetség! Milyen törhetetlen hit és akarat! Kirostálta őt a sors, és áldozattá tette, pedig én szívemből szerettem... Meg kell hoznia néha az embernek azt az áldozatot, hogy elfogadja mások áldozatát... Fontosabb a fánál a gyümölcs; fontosabb az embernél a műve.” Vagyis az akkori fiatal író szerint minden, ami Jézussal és tanítványaival történt, egyetlen, következetes demiurgoszi elv alapján esett meg: „Hogy a próféciaik beteljesedjenek.”

És ez a felfogás már szembemegy nemcsak a kanonizált bibliai értelmezésekkel, de az onnan átszármaztatott, valláson túli szokásjoggal is: Júdás (akivel kétezer éve a legnagyobb bűnt – az Emberfiának és a legmagasztosabb eszmének elárulását – példázzák) ebben a helyzetben Jézus leg-hívebb és legönfeláldozóbb tanítványává válik. Ily módon az első számú kiválasztott, Péter (az egyenlők között és Júdás mögött) mindössze a második leegyenlőbb tanítvány pozíciójába hátrál, és ez végzetes megrázkódtatást okoz rögzített értelmezésekhez szokott tudatunknak.

(MINDEN MEG VAN ÍRVA?)

Pedig a *Biblia* szövege ad támpontokat egy ilyen felfogás számára is; csak hát a folyamatosan erősödő keresztény egyháznak valami okból már a kezdet kezdetén az állt érdekében, hogy Péter szerepét szilárdítsa, mondhatni véglegessé formálja, Júdásét viszont örök bűnbakként állítsa példaként az emberiségnek. Mindenféle kormányzás számára a legkézenfekvőbb egyszerűsített allegóriákkal, lebutított ellentétekkel szemléltetni az igazság és hamisság, törvény és törvénytelenység népszerű fogalmait. Székely János egy olyan tényre figyel fel, és állítja azt a sztoikusán értelmezett események középpontjába, amely valóban végigkíséri a Jézussal kapcsolatos történeteket, a bibliai

exegéták azonban csak a legkényszerítőbb helyzetekben hivatkoznak rá, miszerint: Jézus sorsa azért messiási, mert minden *meg van írva* a próféciákban, az Emberfiának az a feladata, *küldetése*, hogy beteljesítse a ráruházott szerepet, nincs kibúvó, s nemcsak a Messiás, de azok számára sem, akik önként sorsközösséget vállaltak vele. Hogy ez nem világias bölcsekedés, hanem magából a *Biblia* szellemiségéből elvonatkoztatott eszkatológiai, végső igazság, mi sem bizonyítja jobban, mint maga legdörgelemesebb hitújítónk, Kálvin. Ez a mi legnagyobb reformátorunk, aki elszánt ellensége volt a Péter által alapított és a megszilárdult kereszténység által félreértelmezett pápai mindenhatóságnak, gyakorlatilag egész életét a predesztináció-tan kidolgozásának áldozta, de végső formájában, több száz oldalas fejtegetés után is csupán ennyire futja Möbius-szalagszerű eszmeifuttatása konklúziójaként: „...amikor Krisztus kijelenti, hogy tudja, kiket választott, akkor az emberiség egy különleges fajtájára (*speciem aliquam*) mutat, *melyet nem erényeinek minősége, hanem mennyei rendelés különböztet meg*. Ebből arra következtethetünk, hogy *senki sem tűnik ki a saját erejéből vagy szorgalmából*, mivel Krisztus önmagát teszi meg az elválasztás szerzőjének... Az egésznek a lényege tehát az, hogy *Isten a maga ingyenes örökbefogadása által teszi fiaivá azokat, akiket akar*. A belső oka ennek önmagában van, mert Ő elégedett a maga jótetszésével.” Ami annyit jelent, hogy a gyarló ember ne zúgolódjék, bármilyen igazságtalanság éri, hiszen Isten eleve eldöntötte a sorsát (függetlenül a jóságától, hűségétől, szorgalmas munkálkodásától), azt pedig, hogy az Úr miként döntött valamely halandó sorsa felől, a mindenkori egyház felkentjei, hivatásos vezetői képesek interpretálni; következésképpen az egyházi vezető mégiscsak kiválasztott, még a pápai vezetésű hierarchikus katolikus egyházzal szembeszegülő, több egyenlőséget hirdető reformátor is, s kiválasztott minőségében közvetítő az isteni szándék és a halandók esélyei között.

Jézus épületes cselekedetei, példázatos beszédei oly mértékű szemantikai gazdagsággal ömlenek a mindenkori olvasóra, hogy abból némi intellektuális erőfeszítéssel és pedagógiai elszánt-sággal – képesek bármire, s annak ellenkezőjére is szelektív üzenetet előállítani. Klasszikus példa arra, miként lehet a *Szentírás* betű szerinti szövegével visszaélni, eme egymással felelő két (felületesen ismert) idézet: „*Aki velem nincsen, ellenem van*; és aki velem nem gyűjt, tékozol” (Mt 12:30); illetve: „*És monda Jézus: Ne tiltsátok el, mert aki nincs ellenünk, mellettünk van*” (Lk 9:50; Mk 9:39–40). A két – ellentétes tartalmú – kijelentés elhangzása pillanatában igencsak hasonló dramaturgiai helyzetben látható Jézus: a farizeusok szigorú szokásrendjétől eltérő – emberibb! – tudást közvetít tanítványainak, de az egymással szembeszegülő (ki)jelentéseket csakis a maguk szövegykörnyezetében, a tanítványokra irányuló gesztusok fényében lehetséges helyesen értelmezni. Mégis, mind a mai napig, jellemző módon sokkal sűrűbben hivatkoznak az „aki velem nincs, az ellenem van” feddő-büntető jelentésű üzenetére, mint a befogadóbb tartalomra. (Elég csak rákattintani az internet keresőjében a két idézetre: nagyjából 100:1 az arány.) Az utolsó vacsora idején és azután bekövetkezett események nyomán tehát roppant könnyű Pétert és Júdást az ismert ellentétes szerepkörökbe merevíteni, annál is inkább, mivel Jézus sorsának beteljesedését követően Péter azonnal a számára kijelölt státusban tűnik fel: átveszi a vezetést, korábbi gyáva megfutamodásához képest túlságosan is jó szervezőként és Júdásnak igencsak szigorú bírójaként lép fel – miközben kétszer is hangoztatja, hogy tulajdonképpen semmi más nem történt, mint amit az Emberfia jó előre kijelentett. „*Atyámfiai, férfiak – szól Péter a tanítványokhoz Jézus halála után, a Mesterétől máris eltérő hangfekvésben, a görög–római retorika modorában –, szükség volt betelni annak az írásnak, melyet megjövendölt a Szent Lélek Dávid szája által Júdás felől, ki vezetőjük lön azoknak, akik megfogták Jézust. [...] Mert meg van írva a Zsoltárok könyvében: legyen az ő lakóhelye pusztá és ne legyen lakó abban. És: az ő püspökségét más vegye el*” (1 ApCsel 1:16,20).

Hogy valóban minden esemény egy magasabb rendű sztoikus megfontolás, *megírt és vállalt* demiurgoszi utasítás eredményeként következett be, azt a végső események Máté-féle változatában maga Jézus teszi nyilvánvalóvá: tudniillik saját bevallása szerint is hatalmában állna változtatni a bekövetkezendőkön. A Júdás közreműködésével megérkező fegyveresek és főpapok ellen az egyik tanítvány (mintegy igazolván, hogy a történet logikai szerkezetében az ő hűsége és szolgálatkészsége az árulóéval ellentétes), szóval, ez a tanítvány kardot ránt, az Emberfia azonban előbb – a Rá jellemző sajátos bölcsességgel, példázat által – kioktatja, „*Tedd helyére szabályadat; mert akik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök*”, majd a maga végtelen, Istentől eredő hatalmát bizonyítja, olyképpen, miszerint azt is megengedheti magának, hogy az *emberiség érdekében akár ne éljen ezzel a hatalommal*: „*Avagy azt gondolod-é, nem kérhetném most az én Atyámat, hogy adjon ide mellém*

többet tizenkét sereg angyalnál? De mi módon teljesednének be az írások, hogy így kell lenni?” (Mt 26:52–54) Másutt derül ki, hogy ez a hűséges, de túlbuzgó tanítvány éppenséggel Péter. János (aki a történet végső aktusait narratológiaiilag a legrészletezőbben és – azoktól az exegétáktól eltérően, akik János evangéliumát a legelrugaszkodottabbnak tartják, meglátásom szerint – talán a legkonzekvensebben dolgozta ki) nevesíti is őt mint a Mester legelszántabb védelmezőjét, s ezzel együtt Jézus elkerülhetetlen áldozatát: „Monda azért Jézus Péternek: Tedd hüvelyébe a te szablyádat; avagy nem kell-é kiinnom a pohárt, amelyet az Atya adott nékem?” (Jn 18:11) A legkifejezőbb azonban az a tömör leírás, melyben Lukács bizonyosságát adja: Jézusnak a végzetes kimenetelű helyzetben is hatalmában állna bármilyen szintű csodatevés, (a többi evangéliummal összeolvasva:) akár a farizeusok rosszindulatától és a rómaiak fegyvereitől a győzedelmes megmenekedés: „És közülök valaki megvágá a főpap szolgáját, és levágá annak jobb fülét. Feelvén pedig Jézus, monda: Elég eddig. És illelvén annak fülét, meggyógyítá azt” (Lk 22:50,51).

Akkor hát Székely János valami olyan felismerésre tett szert a *Biblia* olvasása közben, amivel a teológusok akkoriban nem (sem) mertek szembenézni. Halála után egykori hadapródiskolai társa, a sebészorvos és barátjától eltérően mélyen istenhívő Vass-Eysen Ervin mesélte, hogy a bibliaórák után nagy vitákba bonyolódtak a világ isteni teremtségeinek kérdéskörében, s a jövőndő író, folyton kételyekkel küszködve és a ráció felől közelítve, már akkoriban felvetette annak lehetőségét, miszerint Júdást az utókor, vagyis az egyház példastatuáló érdeke alázta az áruló örök allegóriájává, esetleg éppen Jézus (gyanítható?) szándéka ellenére. Aztán a fiatal (szinte még gyerek) katonák folyamatos visszavonulása, menekülése a háborús Európán keresztül, a végső vereség, az új román hatalom és az újabb kisebbségi helyzet Romániában – mindez megérlelhette azt a Jézus körüli események példájából is adódó következtetést, hogy a hatalomgyakorlásnak egyetlen – emberileg elfogadható – módja van/volna: *a nem cselekvő hatalom*. A világtörténelemben tehát, Székely János dramaturgiája szerint, ezt példázza Jézus sorsa: „Cselekedném, és nincs mit. Szörnyű annak, barátaim, akinek eldőlt már a sorsa.” Későbbi drámáiban és elbeszéléseiben ennek a viselkedésmintának a legkülönbözőbb emberi változatai jelennek meg, s mind kiúttalan, abszurd helyzetbe vagy tragédiába torkollnak.

A *Profán passió* szerzője még nem ismerhetett egy sor apokrif iratot, legkevésbé a *Júdás evangéliumát*, márpedig ezek az iratok szokatlan gondolatokat ébreszthetnek az olvasókban – nem, nem Jézus világtörténelmi szerepével kapcsolatban, hiszen, sajátos módon, az ő jelentőségét kétezer év alatt jószerint semmiféle szemléletváltás nem ingatta meg, hanem: a tanítványok, különösen Júdás és Péter egymáshoz, a Mesterhez és az utókorhoz viszonyított viselkedésmintáit tekintve. De ha nem is tudnánk semmit másfajta evangéliumok, Jézus munkásságával kapcsolatos egyéb iratok létezéséről, a kanonizált *Szentírás* egymaga is színesebb, mondhatni, emberibb jellemeket mutat be Jézus környezetében, mint azt a szóbeli és vizuális sémák kimerevítették. Aki tanított már valaha, végzett csoportfoglalkozást, évtizedek alatt eljuthatott a felismerésre: tíztagúnál kisebb csoport nem elég ütőképes, alacsony létszám mellett az együttműködő kreativitás nehezebben mozdul meg, húszt fölött pedig azért nem működik kifogástalanul egy közösség, mert általában megkezdődik a „klikkesedés”, egymás ellen áskálódó kis érdekszövetségek alakulnak ki, és elindul a bomlás. Következésképpen eszményi, Jézus esetében zseniális a tizenhárom létszám: minden egyes tanítvány őrizheti szuverén egyéniségét, tekintetét zavartalanul és tökéletes bizalommal a Mesterre függesztve, aki a feladatokat csaknem mindig arányosan, háromtagú kis csoportok (ritkábban a kor templomi szolgálatának megfelelően két küldönc) részére osztja ki, ezáltal biztosítva az ekvivalencia elvét. Ahogyan a közösségi kohézió fokozatosan megbízhatóbbá válik, bizonyos rituális alkalmak lehetőségeivel élve, tapintatosan – az egyének érzékenységének megbántása nélkül – kezdi el a szelekció műveletét, kijelöli az utókor számára a példázatos szerepköröket; elsőként pozitív világtörténelmi töltéssel a Péterét, később, a drámai feszültség katartikus pillanataiban s negatív jelzéssel a Júdását. Létezik ugyan, s újabban terjed az az elképzelés, miszerint a Mester által létrehozott, tizenkét tanítványból álló, viszonylag homogén csoport csupán az evangélisták utólagos (re)konstrukciója, elsősorban a Feltámadás után Jézussal történt találkozások hitelesítése céljából (esetleg az ószövetségi tizenkét törzs emlékezetét erősítő misztikus számként). Csakhogy ennek ellentmond a tanítványok mérhetetlen ragaszkodása a Jézus által eszményivé tett csoportlétszámhoz: Júdás kiiktatása után két, emberi mércével tekintve azonos értékű jelöltjük van a helyére, „Állatának elő kettőt, Józsefet, ki hivatik Barabásnak, kinek mellékneve Justus vala, és Mátyást”, és sem-

miféle gondot nem jelentene mindkét kiváló személyt közösségükbe vonni, veszélyes munkájukat is könnyítendő, ők azonban csak aggályoskodnak, végül is sorsot vetnek, „és esék a sors Mátyásra, és a tizenegy apostol közé számláltaték” (ApCsel 1:23–26 – egy tartalmilag pontosabb német fordítás szerint: „und er wurde zugeordnet zu den elf Aposteln”, magyarul: „besoroltatott a tizenegy apostol mellé”).

Közismert, hogy a galileai halász eredeti, természetszerűen viselt neve Simon, és abban minden evangélium megegyezik, hogy maga Jézus jelöli ki a nagy feladatra, mégpedig egy megkülönböztető jelző segítségével, amely a későbbiekben nevének részévé, s ezáltal személyiségének attribútumává válik. A latin fordítások révén Petrusnak, magyarul Péternek hangzik, de Jézus az arámi 'Kéfás' kifejezést használta, és elképzelhető, hogy a sivatagos, homokszemcsés, de lenyűgözően változatos környezetben az egyszerű halászok, fizikai erejükkel dolgozó tanítványok számára a 'Kéfás' valami több, de legalábbis más jelentést hordozott, mint mai tudatunkban a latinból fordított 'kőszikla'. Lehetséges, hogy kiválasztása – amiként predestináció-tanában Kálvin győzködi alattvalóit – a „maga jótetszése”, hogy ne mondjam, isteni szeszélye alapján történt, ha azonban hiszünk Jézus szociálpszichológiai érzékenységében, akkor talán ésszerű a predestináció. Ugyanis Simon Péter az, aki a Mester kérdésére („Engemet... kinek mondanak az emberek?”) a sokféle, de mind történelmi jogfolytonosságot tükröző válaszlehetőséghez képest az egyedül újszerű, eredeti és megértést tanúsító feleletet adja: „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia.” Péter tehát nem ötletszerűen, „jótetszés” alapján, hanem különleges érdeméért, kiemelkedő szellemi képességeiért kapja megbízatását, amely a történet üzenete szerint kevésbé dicsőség, mint amennyire nyomasztó felelősség: „...mondom néked, hogy te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat... És néked adom a mennyek országának kulcsait” (Mt 16:13–19).

Igen ám, de szegény Péter teljesen felkészületlen volt a nyomasztóan súlyos feladatra, és ő is ugyanúgy beteljesíti a jellembeli gyengeségéhez fűzött jóslatot, mint Júdás. Minden teológiai etika, avagy papi igazságérzet arra hivatkozik: az árulásra vonatkozó eleve elrendelés (Júdás esetében) *nem ment fel az árulás bűne alól*. És lehet is Jézus szavaira hivatkozni: „...jaj annak az embernek, aki az embernek fiát elárulja; jobb lenne annak az embernek, ha nem született volna” (Mk 14:21). Néhány gondolatfutamnyi idővel később pedig Péter bűnét is megnevezi, mondhatni, kijelöli a Mester: „...ma, ezen az éjszakán, mielőtt a kakas kétszer szólana, háromszor tagadsz meg engem” (Mk 14:30). És minden az elrendelésnek megfelelően történik, Péter, a kőszikla annak rendje és módja szerint egymás után többször is elárulja, megtagadja az Emberfiát, nem is akármilyen óvatoskodva, hanem annak az embernek az elszántságával, aki a személyes érdekeiért hajlandó gyávaságát bátornak mutatott hazugsággal álcázni: „Ő pedig kezdte átkozódni és esküdni, hogy: Nem ismerem azt az embert, akiről beszéltek” (Mk 14:71).

(AZ ÁRULÓSZEREP ARCHETÍPUSAI)

Ugye, kezd már gyanússá válni a helyzet? Adva van a történetben két áruló, szinte versengenek egymással, melyikük ártson többet a Mesternek, akinek néhány órával korábban örök hűséget fogadtak; a lényeg tehát, hogy mindketten nagyon gyorsan elárulják őt. Csakhogy egyikük, Júdás, akinek a Mester tudtával „az ördög belesugallta már... a szívébe, hogy árulja el őt” (Jn 13:2,3), nyomban (legalábbis az evangéliumok többségében) meg is bánja tettét, levonja a konzekvenciákat, „eldobván az ezüstpénzeket a templomban, eltávozik, és elmenvén felakasztá magát” (Mt 26:5); s fennmaradt mint az árulás allegóriája. A másik, Kéfás, a kőszikla Jézus feltámadása után valamiféle új identitást vett fel, láthatóan nem kevés lavírozás után sikerült beilleszkednie a korábban felajánlott szerepkörbe, s mi tagadás, szimbolikus mivoltában a keresztény egyháztörténet egyik legnagyobb földi karrierjét futotta be. Csupán azért az egyik, s nem nyilvánvalóan a legnagyobb karrier ez, mert az egyház – evilági érdekeltsegei szerint – hol Szűz Máriát, hol Pált vagy egyik-másik szentet magasztatja fennebb. Maga a *János evangéliuma* is olyasmiről tanúskodik, hogy a szent történéseket, bizony, emberek jegyezték le, a tanítványok emberként viselkedtek, és már a Mester földi életében elkezdődött a burkolt rivalizálás az elsőbbségért, valamiféle kiszorítósi-játék is fel-fellobbanhatott, mert az a látszat, mintha többen összefogtak volna Júdás ellen. Miután a történetmondó szerint Jézus bejelenti az elkerülhetetlen prófétai jóslatot, „bizony mondom néktek, hogy egy ti közül-

letek elárul engem”, a tanítványok gyanakodva kezdik egymást vizslatni, de ketten közülük mintha erősebb érdekszövetségre lépnének: az egyik „a Jézus kebelén nyugszik vala, akit szeret vala Jézus” (ugyanaz, aki majd az evangélium utolsó soraiban, a Feltámadás után Jézus nyomdokát követve, Péternek elébe vág haladtában [Jn 21:21–25], akárha maga az elbeszélő, János evangélista), Simon Péter ezért vele együttműködve igyekszik megtudakolni, kit jelölt meg Ő az árulás feladatára. Az érdeklődő pedig igencsak bizalmas helyzetben van, „Jézus kebelére hajolván”, s ebben a meghitt pózban ül Mester és egyik tanítványa, miközben „bemártván a falatot, adá Iskáriótes Júdásnak... És a falat után akkor beméne abba a Sátán” (Jn 13:21–27). Ha a *Biblia* történéseit világias nyelvre merném lefordítani, azt mondanám: néhány kiváltságos tanítvány részéről ugyancsak összeesküvés-íze van ennek a furcsa beavatási jelenetnek. Egyszóval, Júdásnak a kanonizált evangéliumokban is legalább olyannyira penetráns áldozat-, mint amennyire árulószaga van.

Akad tehát itt néhány apró, de nehezen feloldható ellentmondás. A Sátán elég gyakran keresztbe tesz az Úr kedvenceinek, s így közvetve magának az Úrnak is, ami arra enged következtetni, hogy az Úr nem abszolút mindenható. A teológia többféleképpen magyarázza ezt a némiképp szembeötlő ténytet, sok ezer oldal íródott ennek érdekében, racionálisan azonban nem lehetett a kérdést megoldani: ez az a pont, ahol a vallás azt mondja: ha hiszel, ezt nem firtatod, ha mégis firtatod, akkor tehát nem hiszel, s csupán vallásos tradicionalista vagy, esetleg kultúrprotestáns. Van olyan *Újszövetség*-exegézis, amely Júdás öngyilkosságát nem pusztán a döbbenet megbánás gesztusaként értelmezi, de olyan hatalmas egyháztörténeti összefüggésbe helyezi, miszerint ezáltal (és a jutalomként kapott pénz elhajításával) mintegy visszavonja a szanhedrinhez eljuttatott vádjait, és bizonyos értelemben önmaga áldozatának értékét növeli; árulásával és Jézus törvény elé állításával ugyanis éppenséggel arra a messiási cselekvésre akarta kényszeríteni a Mestert (életét áldozni az emberiségért), amit minden tanítvány és a csodálók tömege (valamilyen ki nem mondott, megfogalmazatlan módon) elvárt Tőle. Arra is érdemes utalni, hogy pusztán gyakorlatias szempontból, a történelmi helyzet aktualitását tekintve (a zsidók csupán a római hódítók kegyelméből élhetnek) Kajafás érveinek is van logikai alapja: „Ti semmit sem tudtok. Meg sem gondoljátok, hogy jobb nekünk, hogy egy ember haljon meg a népért, és az egész nép el ne vesszen” (Jn 11:49–50).

Magyarán, szegény Júdás mindenképpen törvényszegést követ el: ha nem árulja el a Mestert, a próféták jóslatát/parancsát tagadja meg – ez a nagy bűne; ha elárulja a Mestert, akkor természetesen az új, szeretetelvű parancsolatot, az erkölcsi törvényt szegi meg. Íme, a világ legszerencsétlenebb sorsú embere!

Talán nem véletlen, hogy Júdás árulását a legrezsletesebb látványszerűséggel az a János írja le, akinek szerzősége körül máig tart a vita, és aki szinte az irodalomra jellemző játékszerűséggel önmagát (az elbeszélőt) sejtelmesen Jézus kedvezményezett tanítványaként tünteti fel; aki hihetetlenül modern narratológiai fordulattal, fikció és valóság határán lebegve zárja a Nagy Történetet: „Ez az a tanítvány, aki bizonyosságot tesz ezekről, és aki megírta ezeket, és tudjuk, hogy az ő bizonyosságtétele igaz” (Jn 21:24). Ám ugyancsak ő az, aki leghatározottabban állítja: Jézus tudta „mindazt, ami reá következő vala” (Jn 18:4). Jánossal ellentétben azonban Pál – Jézus elfogatása kapcsán – sehol nem említi Júdást mint árulót. (Márpedig ha Krisztus követői közül valakinek volt tapasztalata bűnök és bűnösök utáni nyomozásban, leleplezésben és büntetés-végrehajtásban, az Saul.) Mindenesetre a bűnös előzetes kijelölése, megnevezése, majd ennek következményeként örök bűnhődésre ítéltése: csaknem olyan nagyságrendű paradoxon a *Bibliában*, mint a fentebb említettek vagy mint Jézus Dávidtól való származtatása. Máté nagyon tudatosan megkomponált genealógiai táblázattal indítja evangéliumát, a jézusi történetet remek logikával kapcsolja az ószövetségi előzményekhez azáltal, hogy Józsefet Dávidtól, az eljövendő Megváltó ősatyjától eredezteti. Dávid 41. zsoltára utal utódjának, a Megváltónak árulás által beteljesülendő sorsára: „Még az én jóakaróm is, kiben bíztam, aki kenyeremet ette, fölemelte sarkát ellenem. / De te Uram, [...] kedvelsz engem, ha ellenségem nem ujjong felettem. / Engem pedig feddhetetlenségemben támogatsz, és színed elé állatsz mindenha.” Máté pedig ehhez a végzetes sorshoz, magához a VÉGhez komponál lenyűgöző kezdetet. Mária, még mielőtt fent nevezett Józsefnek hites feleségévé lett volna, „viselőnek találtaték a Szent Lélektől”, és minden további esemény az új, keresztény erkölcs szellemében következik be, a férj tisztességes, ezért titokban távolítaná el magától feleségét, az Úr azonban idejében figyelmezteti – egyszerre prófétai származására, az ebből következő felelősségére és az üdvösségtörténet általa (is) bekövetkezendő katartikus fordulata: „József, Dávidnak fia, ne félj

magadhoz venni Máriát, a te feleségedet, mert ami benne fogantatott, a Szent Lélektől van az. [...] és nevezd annak nevét Jézusnak, mert ő szabadítja meg az ő népét annak bűneiből” (Mt 1:17–25). Máté ily módon egyetlen, kifogástalan logikai levezetéssel megvalósítja az üdvösségtörténet legmegrázóbb logikai paradoxonát: a Megváltót Mária szülte, apja, testi-lelki-szellemi lényének életre lehelője a Szentlélek, mégis – a születésében semmiféle szerepet nem játszó – József ősapjának, Dávidnak a prófétai küldetését teljesíti be. Az emberi történelem mindmáig *legcsodálatosabb* eseménye, üdvtörténeti fordulata egy monumentális (*mentális*) paradoxon eredménye, ami épp ezért azóta is folyamatosan, szakadatlanul generálja az emberi lét abszurd ismérveit.

Jézus elfogásakor többé-kevésbé minden tanítvány gyáván viselkedik, tehát mindannyian érezhetnek bűntudatot. Azáltal azonban, hogy Júdás teljes egészében magára veszi az árulás bűnét, s megteremti a történelem első nagy bűnbak szerepét: felszabadítja a többi tanítványt a bevallandó bűntudat nyomása alól, a tudat alatt mégiscsak pangó önvád viszont – most már a Megváltó személyes, kohézióteremtő energiáinak hiányában – valamely új típusú közösségi erőteret hoz létre, a közös szégyen delejező körét, és intenzív cselekvésre készíteti az agilisabb követőket, akik mindedig jobbára csak hallgatták, szívták magukba az újfajta tudást. És pillanatok alatt megszervezik önmagukat, útnak erednek, és elkezdődik a szeretet vallásának példátlanul agresszív terjesztése, újabb ellentmondást generálván: a „szeresd a te Istenedet teljes szívedből” és „szeresd felebarátodat, mint magadat” filantrópiája expanzív világhódító erőfitogtatással is társul.

Nem tudom, mi játszódott le a tanítványok zárt körében és az egyének lelkében a Feltámadás bizonyosága után, földi ember bizonyára nem is tudhatja, de a szövegek tanúsága szerint egyszerre mozdul meg a méltánylandó közös cselekvés, és kezdődik el annak a csodálatos kohézióknak az átváltozása, amelyet egyedül Jézus teremthetett meg. Péter és Jakab, vagyis a valódi, autentikus tanítványok levelei nem sziporkázó elmésségükkel, nem újszerű hitelesítő módszerek alkalmazásával tűnnek ki, hanem a krisztusi tanítások hű és meggyőződéses közvetítésével. Péternél még szó sincs abszurditásig feszített predesztinációról, hanem megszolgált érdemeikről és a kölcsönös szeretet elvéről: „...*Atyának hívjátok őt, aki személyválogatás nélkül ítél, kinek-kinek cselekedete szerint*”; „Lelketeket az igazság iránt való engedelmisségben képmutatás nélkül való atyafiúi szeretetre tisztítván meg Lélek által, egymást tiszta szívből és buzgón szeressétek” (I. Péter 1:17; 22) – visszhangozza őszintén a Mester gondolatait, és ez az egyszerűség mégis lenyűgözőbb, mint a „szere-tethimnusz”, amelyet Pál majd oly pompázatos pátosszal, kiemelkedő retorikai és szofisztikai képességekkel nyújt át az utókornak. Ez a Péter (nem a későbbi, középkori egyházé) egyszerű, tiszta lélekkel a jézusi viselkedést és morált közvetíti: szavait őszinte példázatként, jó szándékú útmutatásként, nem büntetési eszközökkel erősített törvényként kell érteni. Persze, akarnokok a legtisztább szentségből, Péter idézett mondataiból is tudnak cikkelyt faragni és tüzet csiholni az eretnek maglyáihoz. Az én egyháznak nevet is adó alapító atyja, Kálvin nálam ezerszer jobban ismerte a *Bibliát* és kommentárjait (hiszen csak azokkal foglalkozott egész életében), de úgy olvasott, ahogyan neki tetszett, és neki úgy tetszett, hogy abból, amit a maga esze szerint megértett, szíve szerint leginkább Pál apostol levelei és utasításai nyomán, mindjárt törvénycikkelyt is alkosson. Jézusnak Péter által a fentebbi módon interpretált szavaiból Kálvinnál az *Institutio* a XIX/1. fejezetének III.22.7 cikkelye támad: „Amikor Krisztus kijelenti, hogy tudja, kiket választott, akkor az emberiség egy különös fajtájára gondol (*speciem aliquam*), melyet nem erényeinek minősége, hanem a menynei rendelés különböztet meg” – követi, bár sajátos logikával, a jézusi mintát. Saját, vitát nem tűrő konklúziója már lehet akár ellentéte is a *Biblia* szellemének, mert azt az apostolok reá, Kálvinra vetülő tekintélye megszilárdítja: „Ebből arra következtethetünk, hogy senki sem tűnik ki saját erejéből vagy szorgalmából, mivel Krisztus önmagát teszi meg az elválasztás szerzőjének”, mégpedig esetünkben Kálvint használva eszközként vagy épp végrehajtóként...

Mert ahhoz, hogy a jézusi-emberi példaadás majd tanítható szabály- és dogmarendszerrel váljon, szükség van egy más típusú személyiségre, aki erőt, tudatosságot, újszerű gondolatokat, de akarnokságot is visz a közösségbe, s ezzel gyorsabban élesztő gyógyírrá, hatékonyabbá teszi a Mester hagyatékát, és ugyanakkor megkezdi a bomlasztást is. Magyarán, szükség van a neofitára, aki bizonyítási kényszere miatt mindenben különb akar lenni a valódi tanítványoknál. „És elismer-vén a nékem adatott kegyelmet, Jakab és Kéfás, meg János... bajtársi jobbukat nyújták nékem és Barabásnak” – hangzik az öngazolás (Gal 2:9), de mindeközben nem tudja elfojtani szakadatlan fanyalgását a többség, különösen Péter iránt, s ha netán valaki utalni merészelne Pál korábbi felada-

tára (miszerint teljes elszántsággal üldözte Jézust), annak számára a legváltozatosabb ellensúlyozó és nagyon indulatós retorikai műveleteket mutatja be: „Nem vagyok-é apostol? Nem vagyok-é szabad? Nem láttam-é Jézus Krisztust, a mi Urunkat? [...] de bizony néktek az vagyok, mert az én apostolságomnak pecsétje az Úrban ti vagytok. Ez az én védelmem azok ellenében, akik vádolnak engem. [...] Nincsen-é arra jogunk, hogy keresztyén feleségünket magunkkal hordozzuk, mint a többi apostolok is és az Úrnak atyjafiai és Kéfás?” (1Kor 9:1–5). A levél (ha az nem fiktív, tehát konkrét megszólítottja van) stílusával sokat elárul szerzője jellem típusáról, témájának főcsapása mellett a hátsó szándékáról. Pál valakikkel vitatkozik, valakiknek visszatámad, vagyis valamiféle vádak ellen védekezik. Emiatt sok benne az indulat, és ezért akar mindenáron az igazi apostoloknál látványosabb teljesítményt felmutatni. Származásánál fogva műveltebb, okosabb náluk, íráskultúrája fölényes, és a görög retorikában szerzett jártasságát teljes hevületével egy radikálisan új kultúra megteremtésének szolgálatába állítja; csakhogy a kulturális rend (szokásjog, viselkedés, emberek közötti viszonyok, szellemi és anyagi értékek stb.) mindig hatalmi játszma is. Pál tehát a kor egyik legfőbb tudásanyagát, a retorikát és a szofisztikát – talán akaratlanul – a kereszténység eszméjéhez csatlakozó hívek tudati manipulációjára használja fel. Az Isten-eszme iránti alázat, az engedelmisség Jézus tanításainak – mint a keresztényekre jellemző, domináns magatartásforma – az ő formális (de hamis) logikai levezetése szerint áthelyezhető a hétköznapi világi színterére. Főtétele: *„Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől.”* Alttétel: *„És amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.”* Következtetés: *„Azért aki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene, akik pedig ellene támadnak, önmagoknak ítéletet szereznek”* (Róm 13:1,2). Vagyis mindaz, ami Jézus környezetében a gyakorlatiasságtól elszakadó áhítat, megvalósult csoda, transzcendenciaélmény és önkéntes szolgálat volt, Pál praktikus munkásságában az Égből a földre hajított, lapos szolgálatelv lesz.

És ezzel bizony elkezdődik valami, amit az egyházban is, a világban is hatalmi harcnak nevezünk.

Törödékek I., 1993

Közös hadgyakorlat „Falábú Janival” – Budapest '56, 2006

A nagy parádé – Budapest '56, 2006

Önarckép Hannával és Leonardóval a front közé szorítva – Budapest 2006, 2006

KABÁN ANNAMÁRIA (1953) | Miskolc

KABÁN ANNAMÁRIA

„Sosem-látott kék egek emelik”

Reményik Sándor életmegújulásáról

1934 kora őszén napvilágot látott cikkek és ugyanabban az időszakban írt levelek tanúsága szerint Reményik Sándort több hétig tartó súlyos betegséggel kezelték a kolozsvári református kórházban. Dsida Jenő az Erdélyi Lapok 1934. szeptember 13-i számában számol be Reményik állapotáról:

„A súlyos betegség heteken keresztül tartotta rettegésben a költő barátait s egész Erdély magyarságát. A hosszú heteken át tartó, rendkívül magas láz alaposan megviselte a Reményik Sándor amúgy sem erős szervezetét, és voltak napok – most már nyugodtan meg lehet írni –, amikor a leg-súlyosabb katasztrófától lehetett tartani [...] Hála a Gondviselés jóságának és dr. Filep Gyula professzornak: ma már úgy látszik, hogy elvonult a veszély a költő betegágya felől. [...] Három ország magyarsága várja nagy örömmel, hogy hosszas és veszedelmes betegségéből felépüljön Reményik Sándor, akinek még sok-sok szép, új költeményében akar gyönyörködni, igen sokáig.”¹

Áprily Lajos Budapestről írja szeptember 15-én Reményiknek szorongással és mégis reménységgel teli sorait: „Most, hogy növekedő erőd és életed naponként növekedő híreit hallom, megszólalok, és megölellek a gyöttrő betegágyon, ahova annyiszor szálltak szorongással és reménykedéssel a gondolataink. [...] Fontos, hogy Te talpra állj. Én megpróbáltam minden erőm kisugárzó szuggerációjával befolyásolni a végzetet, beléd kapaszkodtam kétségbeesett tiltakozással. [...] Új életet fogsz kezdeni, megújul a szervezeted, s talán az étellel szemben való magatartásod is felrészül ek-kora testi újrateregetés után. Engem se hagyj ki átértékelt új életedből, vigyél magaddal a győzelmes megújulásba.”²

Áprily Lajosnak küldött szeptemberi levelében Reményik Sándor maga írja: „Isten kegyelméből úgyszólván gyógyultam, de még nagyon gyengén, még mindig a ref. kórházból Irén néni tollával és kezével írom Neked ezeket a sorokat. Talán tudod, hogy négy hét óta teljesen láztalan vagyok, egyre erősödöm, és most tanulok életemben másodszorra járni [...] Nagy és keserves út vezetett idáig, de az utolsó hetek lábadozására mindég úgy fogok visszatekinteni, mint életem egyik legszebb és legáldottabb fejezetére. E hetek alatt vált teljesen öntudatossá bennem a halálos veszedelem, amelyben forogtam, de ugyanakkor a szeretet végtelen tengerárja is, mely körülöttem hullámozott. – E szeretet soha meg nem érdemelt és soha meg nem hálálható szuggeratív ereje húzott vissza a sír széléről, orvosaim tudásán és odaadásán kívül. Ez bizonyos. [...] Magam itt a kórházban, a lábadozás csodálatos hetei alatt sok verset diktáltam, egyik a másik után alakult ki szinte roham-tem-póban, sokszor álmatlan éjszakákon is. De akkor már nem bántam, hogy álmatlan az éjszaka.”³

Reményik kórrajzi irataiból, amelyeket Mózes Huba tett közzé, kitűnik, hogy a lábadozó költő alkotókedve mintegy csodaszzerűen a kezelés során alkalmazott egyik gyógyszer hatására tér vissza.⁴

Spectator a Pásztortűz hasábjain, miután a szörnyű betegség napjait ecseteli, a költő felépülésébe és alkotóereje újjászületésébe vetett bizalmának ad hangot: „Azt mondják az orvosok és javasasszonyok ősidőktől fogva, hogy a hagymáz gyújtóványos tisztítótüzből szabadult ember testben s szellemben is egész újjászületik: élettani tevékenysége pompás lesz, és a lélek nagyszerű erejében leveti a fölösleges gátlások szövedékét. Jólesik ezt hinnünk és remélnünk. Egy még jelentősebb, még hatályosabb Reményik Sándort várunk. A régi ember és régi költő frissebb, gazdagabb, erősebb folytatását.”⁵

És valóban, ha fellapozzuk az 1934 kora őszén, szeptember végén, október elején írt verseit: ezekben a költő megújult életéről, visszatért munkakedvéről és alkotóerejéről vall. A megújulás megszenvedett élménye szólal meg 1934. szeptember 24-én született *Láz* című versében. A 19 soros szakozatlan verset soralapú negatív aranymetszése 7/12 arányban tagolja.⁶ A vers első része a lázas önkívületi állapot kínjait jeleníti meg, egyben pedig a lírai én lelki tusáját, mintegy purgatóriumban való megtisztulását szemlélteti:

*Piros köd szemem előtt – semmi más,
És égés, égés – kínpadi parázs,
Csontigtható hő – s egy vigasztalás:
Hogy ez talán már a tisztítóűz,
S belőlem minden rosszlelket kiűz.
Most ég ki belőlem a sok salak,
S mi megmarad: a lélek érce csak.*

A második rész a megtisztult, újjáéledt lélek szárnyalásának az örömeinek:

*S ez égésből ha újjáéledek,
Aki lenni szeretnék: az leszek.
Leszek tűzlátta phönixmadár,
Ki célja felé nyílegyenest száll.
Gúzs nem köti és nem bántja bilincs,
Röpte: ajándék, akadálya nincs.
Sosem-látott kék egek emelik,
Hálákat ad, ahogy emelkedik.
Önnön hamvaiból győztes szárnyra kel,
És a földnek a mennyről énekel.*

Egy töről fakad az előbbivel a súlyos betegségéből felépült lírai én életének megújulásáról elmélkedő, 1934. október 10-i, *Fekete vasárnap* című vers is, amely ellentétek sorára épül, az ellentéteket pedig arany metszés és tükörszimmetria erősíti. A vers bevezető részét is ellentétek alakítják:

*Ez nagy küzdelem volt.
És végveszedelem.
De mégis,
De mégis
Ünnep volt, ha sötét is.
Nagy, fekete vasárnap.
Mert tudtam: vagy győzök, vagy meghalok.*

Ellentétek természetesen nemcsak a szójelentések szintjén találhatók (*végveszedelem-ünnep, sötét-ünnep, fekete-vasárnap*). Ellentétes az ismétléssel nyomatékosított, külön sorba tördelt kettős kötőszó („De mégis, De mégis”) alakította mondatszerkezet is, és ellentét feszül a bevezető részt záró mondatban is: „vagy győzök, vagy meghalok”. Ez a győzelem természetesen nemcsak a betegség legyőzését, hanem a régi, megszokott „szürke, tövises hétköznapi” helyett valami egészen másnak az eljövételét is jelenti.

A 21 soros, szakozatlan vers soralapú negatív (8/13) és pozitív (13/8) arany metszése közötti, szimmetriatengelyként funkcionáló 11. – „Pedig ha most nem fordul” – sor után kétszer is megismételt *fordul* ige az áhított változás fontosságát jelzi:

*Jaj, a régi napok,
A szürke, tövises hétköznapi.
Pedig ha most nem fordul,
Most nem fordul a szél
S meg nem fordul vele az életem*

A soralapú pozitív arany metszés szintjén a 13. és 14. sor ugyancsak a lírai én életének fordulatára irányítja a figyelmet: arra, hogy ez a fordulat a gyökeres és tökéletes életmegújulás elengedhetetlen feltétele:

*S meg nem fordul vele az életem
Gyökeresen és tökéletesen,*

Közönséges falikép a berlini Fallal, 1993

Erő-mű, 1993

Állás (Díptichon), 1991

A fordulat természetét a záró sorok foglalják össze a változás be nem következteként eshetőségét felvillantva, de egyúttal határozottan el is utasítja:

*Ha jóság, tisztaság,
Békesség és erő
Új, szent forrása szivemből nem fakad:
Ó, akkor jobb lett volna,
Ha ezt a rózsaeerdőt
Ágyam helyett síromra szórták volna,
S pihennék föld alatt.*

A fentiek mellett említhetném például a szenvedés kelyhét kétszer elhárító, majd öntudatosan fenékiig ürítő gesztusát megjelenítő *A keserű pohár*; a betegséget szintén komoly fordulatként bemutató *Vízválasztó*, a soha el nem apadó szenvedés és a soha el nem fogyó szeretet nagy titkára tanító *Zsolozsmázik a kórházi szoba*, a mások szenvedését a saját áldozatnál többre tartó *Hát ők?* vagy a Krisztus fegyverzetében járó szociális testvéreket az irgalmasság önkénteseiként megidéző *Diakonisszák* című Reményik-verseket is. És említhetem végül Reményiknek az életben maradási és a munkakedv visszatérését a természetben megtapasztalt másodvirágzás mirákulumaként bemutató, alkotóereje megújulásáért hálájának hangot adó *Őszi csodák* című költeményét is:

*Rügyet bont minden ág
S belőlem is szinte nap nap után
Kihajt egy vers-virág.
S ki tudja még, mi lesz?
Lehet, hogy a közelgő karácsonnyal
Zúgni fogok erdővel egyetemben
Lombkoronás, orgonás áhitattal.*

„S belőlem is szinte nap nap után / Kihajt egy vers-virág” – életmegújulásról, visszatért munkakedvről és alkotóerőről ennél tömörebben, kifejezőbben vallani aligha lehet.

JEGYZETEK

¹ DSIDA Jenő, *Reményik Sándor betegágyánál... = Lehet, mert kell. Reményik Sándor emlékezete*, szerk. DÁVID Gyula, Nap, Budapest, 2007, 162–163.

² *Rokon álmok álmodója. Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése (1920–1941)*, szerk. LIKTOR Katalin, Polis, Kolozsvár – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 314.

³ *Uo.*, 315.

⁴ Az 1941. májusi–júliusi kórrajzi iratok kórtörténeti részében olvasható: „1924 óta kezelik a legkülönbözőbb gyógymódokkal (villanyozás, fürdők, injekciók). Ezek közül a leghatásosabbnak a Dilaudid és az utóbbi időben a Corhormon bizonyult. – A Dilauidot a tifusz alatt szokta meg, mikor is valami epehólyag-fájdalmakat csillapítottak vele. Ekkor, habár súlyos beteg volt, a Dilaudid hatása alatt (naponta egy ampulla) életének legboldogabb korszakát élte át, és egy éjjel sokszor három verset is megírt.” Vö.: MÓZES Huba, *Ez így rendeltetett... = Uő, A fejedelemasszony portréjához*, Balassi, Budapest, 1994, 60.

⁵ SPECTATOR, *Tisztítóűz = Lehet, mert kell, i. m.*, 165–166.

⁶ Az aranymetszés fogalmáról vö.: MÓZES Huba, *Aranymetszés = Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, szerk. SZATHMÁRI István, Tinta, 2008, 126–127.

TARJÁNYI ESZTER

Egy személyességgel átszótt biográfia

T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János

TARJÁNYI ESZTER (1962) Budapest

Oly sok szövegkiadás, résztanulmány után végre elérkezett az idő, hogy kirukkoljon T. Erdélyi Ilona a szakma által már évtizedek óta várt Erdélyi-monográfiájával. A reformkor kutatója, kitüntetett irodalomtörténész és egyben Erdélyi János unokája, ahogy a bevezetésben leírja, hosszú hezitálás és nekirugaszkodás után szánta rá magát, hogy – a sorstól kirótt feladat gyanánt – elmondjon mindent nagyapjáról és az általa őrzött, sértetlen Erdélyi-hagyatékról.

A monográfiát a Kalligram Kiadó *Magyarok emlékezete* című sorozata jó szemmel illesztette – remélhetően nem utolsó – kötetei közé. Bár a kiadó vezetője egy 2010-es interjúban a sorozat „becsődöléséről” nyilatkozott,* úgy látszik, mégis képes újra előállni egy-egy újabb kötetrel. Ez az új összefoglalás is bizonyítja az ilyen jellegű feldolgozások életképességét. A megjelenés ideje sem lehet véletlen, sőt talán érdekes is, hiszen a monografikus, az életrajziságra koncentráló irodalomtudományi feldolgozások számára mintha ismét teoretikus alapot nyitott volna a történetiség újra tapasztalható térnyerése. Egyre több olyan könyv jelenik meg, amely a korábbi, a műközpontúság jelentőségét hangsúlyozó trenddel szemben éppen a szerzői életrajzot igyekszik újra visszahelyezni az irodalomtudomány érvényes beszédmódjainak körébe. Ferencz Győző Radnóti- (*Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*, Osiris, 2005) és Kerényi Ferenc Petőfi-monográfiája (*Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Osiris, 2008), majd legutóbb Szilágyi Márton Csokonai-könyve (*A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, 2014) egyaránt jelezheti az életrajzi kutatások fellendülését, ami a magyar irodalomtudományban szinte már sajátos műfajt is teremtett. A kritikai életrajz még a maga bizonytalan körvonalával is jelzi, hogy szükség van egy újabb elméleti támasztékre, amely által az újabb monografikus biográfia le tud válni a régiről. Az angolszász irodalomtudományban sem teljesen áttetsző kategória szinte önlegitimációs jelleggel hangsúlyozódik és nagyítódik fel a hazai gyakorlatban.

Az életrajzra tehát újra igény van, és az igény már nemcsak ama még Karinthy Frigyes által 1933-ban kárhóztatott divatszerű értelmében jelentkezik. A Karinthy által az életrajzi regényekből annyira hiányolt „múlt lehelete” (Karinthy Frigyes: *Életek regénye, regények élete. Biográfiák divatja*) ezekben már tudományos igényességgel, történeti megfontolások által alátámasztva hoz létre termékeny légkört.

Mindezeket azért fontos előljáróban tisztázni, mert érthetővé teszi az újfajta beszédmódnak azt a vetületét, amely miatt a monografikus feltárás önreflektálással, önmaga érvényességének rákérdezésével társul. Azt a sebezhetőséget magyarázhatja, ami abból adódik, hogy egy hagyományosabb irodalomtörténeti elv leváltásának hangsúlyozása és az újabb szemlélet vindikálása öngazoló módon hatja át a történeti beszédmódot.

A sorozatban a 2011-es, Szabó G. Zoltán Kölcseyről írt monográfiája után most újabb életrajzi összefoglalás T. Erdélyi Ilonáé, amely talán meglepően a sorozat kötetében tárgyalt többi szerző (Faludi Ferenc, Madách Imre, Széchenyi István, Eötvös József, Balassi Bálint, Jókai Mór és Kölcsey Ferenc) kanonizáltságának mértékéhez képest a legaprólékosabb és a leginkább gazdag részletekben: 564 oldal terjedelemben fogja át a 19. századi magyar kulturális élet egyik meghatározó és több területen is maradandót alkotó személyiségének életútját. A terjedelmet azonban magyarázhatja, hogy itt többnyire kiadatlan forrásokra épül a bemutatás, nem pusztán egy újfajta összefüggésbe rendezés szolgál újdonságként.

* <http://ekultura.hu/olvasnivalo/egyeb/cikk/2010-10-08+00%3A00%3A00/interju-szigeti-laszloval-kalligram-kiado-igazgatojaval-2010-szeptember>

Természetesen a sorozat egyes darabjaiban változó mértékű az életrajz jelentősége, hiszen van olyan szerző, akinek az esetében ez valóban érvényes megközelítés, de van olyan is, akinek az életrajza inkább csak a történeti kutatás szempontjából kaphat jelentőséget. Erdélyi János életrajza jó és átfogó szempontot kínál sokrétű tevékenységének a bemutatásához.

A legújabban megjelent monográfia azért is érdekes, mert új színnel gazdagítja a biográfiaírás gyakorlatát. Tudományos jellegű, vagyis pontos és tételes hivatkozásokat alkalmaz, ugyanakkor nagyon személyes is. Mivel a szerző Erdélyi János unokája, az életrajz családtörténeté lényegül át. A tudományosság kritériumainak megfelelő távolságtartás és egy finom, de vállalt elfogultság egyébből képződő beszédmód egyszerre tényszerűséget, de ugyanakkor olvasmányos jelleget is biztosít. Sikeresen alakul át a száraz adatsor életűtá, fejlődésregénnyé, és kel belőle életre Erdélyi János alakja. Az átértett szöveg diszkrét pátosza például olyan stílusfordulatokban is megnyilvánul, amelyek egy száraz történeti kutatáshoz képest jóval érzékletesebben tudnak érzelmeket bemutatni. Erdélyi első feleségének, majd a még a második életét sem betöltő kislányának halála utáni fájalmát például egy hasonlattal mutatja be a monográfia: „Olyan lett, mint a szedett fa.”

A személyes érintettség, a biográfiai újszerűségét megalapozó családtörténeti jelleg megfelel az újabb történetiség kívánalmainak, amely már nem egy megmozdíthatatlan, monolitikus egységként, hanem folyamatosan újraértelmezendő, újraértelmezhető konstrukcióként fogja fel a múltat. Az *oral history*nak a történeti módszertan által történő befogadása érvényre juttatja az ilyen személyesebb nézőpontból látó és láttató bemutatást. Az elfogultság – különösen, ha az önreflexióval társul – e nézőpontból már nem számít elutasítandó hangvételnek, hanem éppen segít feltárni azokat az összefüggéseket is, amelyek korábban láthatatlanok voltak, hiszen egyre nyilvánvalóbb, hogy nem adatok és hivatkozott források összessége képezi a történetmondás alapját, hanem az azokat átíró – az adatokat értelmező, közülük szelektáló és kiemelő, bizonyos dolgokat elhallgató – látószög teremt belőlük kohéziót. Vagyis már maga az elfogultság is értelmezésre érdemes történeti tény léphet elő.

Az, hogy különböző narrációs fogások teszik elmondhatóvá, összefüggővé az eseményeket, Hayden White *Metahistory*-ja (*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*, 1973) óta egyáltalán nem számít eretnek nézetnek, hanem éppen a történetiség újraszületésének egyik fő mozgatórugójává vált. Nemcsak ennek az újabb történeti nézetnek a tanulságai, hanem a mikrohistoria *Alltagsgeschichte* néven elhíresült irányzata, sőt a francia *Annales*-iskola hatása is érződik a gazdasági életre és a mindennapi megélhetésre kitékintő lapokon. Sőt, az 1980-as évektől indítható amerikai irodalomszemlélet – a *New Historicism* – sem hagyta érintetlenül a monográfia beszédmódját. Az Erdélyi Jánosról készült életrajz módszerének hátterében tehát lényegében felhasználódnak az utóbbi harminc-negyven évben a történettudományos szemléletet megreformáló nézetek. Ezek azonban nem radikális és önkinyilvánító összefüggésbe kerülnek, hanem elrejtőznek a téma hátterébe. Nem a módszertani modernség demonstrálása a cél, hanem közérthetően és szerényen a bemutatandó tárgy – jelen esetben az életút – kerül a középpontba.

A vállalt személyességnek azonban nemcsak a történeti-életrajzi beszédmód átalakítása szempontjából van jelentősége, hanem még másfajta nyereséggel is szolgálhat. T. Erdélyi Ilona kötetének az is nívója, hogy egy olyan hagyatékra – kéziratokra és tárgyra – épül, amely a magyar 19. századból egyedül maradt fenn egészében és sértetlenül. Nemcsak Erdélyi János figurája, hanem az *Erdélyi Tár* címen hivatkozott kézirat szövegegyes is életre kel tehát, amelynek kalandos, szerencsés kimenetelű eseményekben bővelkedő – szinte kalandregénybe kívánczó – sorsát a könyv bevezető fejezete el is meséli. A világháborúkat, határmódosításokat, szovjet katonákat, dunai hajóutat átélő kézirategységben megőrződtek azok a források, amelyek révén életszerű bepillantást nyerhetünk egy 19. századi tehetséges parasztfiúból, honoráciorból a kulturális élet egyik meghatározó alakjává váló személyiség mindennapjaiba. A korszak társadalmi mobilitására vonatkozóan is beszédes információval szolgálhat ez a karriertörténetként is olvasható összefoglalás, hiszen Erdélyi Jánost már 1839-ben, vagyis huszonöt éves korában az Akadémia (akkori nevén: Magyar Tudós Társaság) levelező tagjává választották, 1858-ban, vagyis negyvennégy éves korában pedig rendes tagjává.

A kézirat hagyaték ilyen mértékű feldolgozása egyedülállóvá teszi a kötetet, és megmagyarázza a beszédmód idézetekkel teli stílusát. Nemcsak Erdélyi János bemutatásáról szól ugyanis a könyv, hanem a publikálatlan feljegyzéseket is tartalmazó *Erdélyi Tár* kortörténeti jelentősége alkal-

mat ad egy tudományos és szépírói pálya nézőpontján keresztül a szélesebb körű történeti kitekintésre is. Az értelmiségi karrier mentén felépített életút így a 19. század mindennapjainak kutatóit is lekötheti, hiszen a gazdasági feljegyzésekből pontos információkat kapunk például arra nézve is, hogy hány forintért készítette el Barabás Miklós Erdélyi János első, gyermekágyi lázban korán elhunyt feleségének arcképét, valamint hogy mennyibe került a temetkezés. A korabeli könyvkiadási viszonyokra vonatkozó gazdasági adatok pedig alkalmasak lehetnek arra, hogy az 1840-es évek irodalmi életébe ilyen szempontból is betekintést kaphassunk. Kiderül például, hogy mennyibe került Erdélyi Jánosnak kiadni az egyetlen, életében megjelent versgyűjteményét, és mennyi jött abból vissza. Az 1844-es kötet lényegében kétszer annyit hozott a konyhára, mint amit elvitt. Ma már csak vágyódhatunk egy olyan világra, amelyben egy elsőkötetes szerző verseskötete 750 példányban meg tudott jelenni, és hasznot hajtva el is tudott fogyni.

A hagyatéék tárgyi része is beszédes dokumentummá válik a lapokon. Erdélyi János úti íróasztalának leírása például a korabeli utazási viszonyokhoz szolgáltathat szemléletes adalékot. Sárospataki házának építési, majd halála utáni eladásának körülményei is kortörténeti jelentőséget nyernek.

Erdélyi János életrajza abból a szempontból is érdekes, hogy a 19. században már ritka, egyszerre több diszciplínában is jelentőset alkotó életmű kapcsolódik hozzá. A sokfelé érdeklődő, európai látkörű, minden értékeset (pl. a népdalok, népmesék kultuszát, Hegel tanait) meghonosítani kívánó reformkori értelmiség jellegzetes típusa rajzolódik ki, aki egyszerre filozófus, költő, kritikus, népdalgyűjtő és kutató, műfordító, színingazgató, drámaíró, szerkesztő – hogy csak a legfontosabbakat emeljem ki. Ennek következtében kapcsolatrendszere is rendkívül szétágazó, lényegében lefedi az 1830-as évektől haláláig (1868 elejéig) tartó időszak hazai kulturális életének egészét. Mindez széles körű kortörténeti áttekintésre ad módot, betekintést engedve a századközép irodalmi, politikai, színházi, publikálási és a tudományos közéletének viszonyaiba. Sőt a társadalomtörténet szempontjából is érdemleges következtetések levonására csábít, hiszen Erdélyi pályája mutathatja a kor társadalmi mobilitását, a kulturális, írástudói presztízis felemelő jelentőségét. A tehetséges, paraszti származású, korán árván maradt fiú az 1830-as években, azaz már kora ifjúkorában be tudott kerülni a kulturális vérkeringés középpontjába úgy, hogy a centrum, Pest csak ritkán – jogi tanulmányai ideje alatt, az 1840-es években 1851-ig, nagy európai körútja és bujdosása miatt csak hosszabb megszakításokkal – adatott meg otthonául.

Erdélyi János a kulturális élet középpontjában álló, ugyanakkor emberi, ellentmondásos vonásokat sem nélkülöző személyiség. Bátor, vitákra hajlamos, a konfrontációktól nem elijedő jellemvonása rajzolódik ki a lapokon. Petőfi Sándor tehetségének első felismerője, de Arany Jánosról, Madách Imréről – jelentőségük elismerése mellett – erős, szinte már bántó kritikát fogalmaz meg. Persze ennek is van előnye, ha Erdélyi nem írta volna meg Arany 1856-ban megjelent kötetéről és *Az ember tragédiájáról* 1862-ben a kritikáit, szegényebbek lennénk a kritikára válaszoló, az önmaga költői eljárásait magyarázó Arany- és a műve értelmezésével a későbbi recepciónak oly fontos támpontokat nyújtó Madách-levéllel, amelyek Erdélyi hagyatékából nyilvánosságra hozva mind az Arany-, mind a Madách-kutatásnak megkerülhetetlenül fontos dokumentumaivá váltak.

A monográfia két, nagyjából egyenlő terjedelmű részre bomlik. Elsősorban történeti szemléletmódját jelzi, hogy a két rész közötti választvonalat 1849 képezi. Persze ez nemcsak a magyar történelem cezúrája, hanem Erdélyinek, mint ahogy a korszak többi jelentősebb magyar érzelmű személyiségének is fontos töréspontot jelentett.

Erdélyi Jánosnak elsősorban az élete, a mindennapi tevékenysége (pl. csatározásai Sárospatakon) rajzolódik ki a kötetben. Közéleti munkáira, irodalmi tevékenységére, a népiesség körül végzett munkáira és a helyi, történeti viszonyok bemutatásra tevődik még nagyobb hangsúly, Erdélyi filozófiai jelentősége kevésbé kerül éles megvilágításba. Láthatólag inkább a történeti érdeklődés irányítja a szerzőt, nem kíván mélyen elmerülni a hegeliánus Erdélyi és a korabeli egyezményes filozófia taglalásában. Azonban ismertetéseivel, a szakirodalom összefoglalásával jelzi, hogy itt nem egy latens kanonizáció munkál, hanem elsősorban a választott történeti szempont és a kiadatlan forrásokra épülő feltárás szegül szembe az értelmező jellegű részletesebb bemutatással.

A száraz teória helyett az életvitel, a mindennapokat nehezítő és megszépítő leírások dominálnak. A korabeli gyermekhalandóság bemutatására szolgálnak azok a sorok, amelyek az Erdélyi második házasságából született gyermekeket sorolják fel, és azok halálát írják meg. Nyolc gyerekből

csak kettő nőtt fel. A sárospataki tanári élet körülményei, az anyagi boldogulás leírása az, ami a történeti kutatás számára megkerülhetlenné válhat.

T. Erdélyi Ilona életének nagy részét, az 1950-es évek elejétől indíthatóan nagyapja munkásságának szentelte. Szöveg- és levelezéskiadások terjedelmes köteteivel tette elérhetővé, jól ismerhetővé Erdélyi János munkásságát. Az *Úti levelek, naplók* 1985-ös és 2012-es kiadásai máig érdekes és életszerű áttekintései az 1840-es évek hazai és nyugat-európai viszonyainak. Már egy korábbi, nagyon rövidke tudósi bemutatás is napvilágot látott tőle *A múlt magyar tudósai* című sorozatban 1981-ben, de ez a részletes biográfia – bízást kijelenthető – hiánypótló, hiszen az életút minden apró elemére kitekint, s így a korábbi kiadások összefüggő keretbe rendeződhetnek. Ez a kötet Erdélyi János munkásságának méltó, a szerző korábbi munkáit is összegző legalaposabb összefoglalása, amelyet – annak ellenére, hogy lemond a pálya filozófusi, folklorista szempontú újraértékeléséről az életrajzság szem előtt tartásának az érdekében – több tudományág kutatója is haszonnal forgathat.

Erdélyi Ilona ugyanis nem nagyapja tudománytörténeti újrapozícionálását tűzte ki céljául, hanem művekből, alkalmi vagy kevésbé alkalmi feljegyzésekből, tárgyakból, családi emlékekből kívánta felhívni a figyelmet egy jelentős életműre, életútra. Mivel Erdélyi János több tudományterületen is alkotott, kanonizációja nem egyértelmű, hiszen az irodalomtörténet, a filozófiatörténet, a kritika- és színháztörténet, a folklór számára egyaránt meghatározó a munkássága. Az életmű sokoldalúsága viszont ellenáll annak, hogy egy tudományág magának tulajdonítva, méltó súlyának megfelelő módon tudja újra meg újra felfedezni. Ez az új monográfia viszont sokat segíthet nemcsak abban, hogy egységben és a maga összefüggésében láthassuk e munkásságot, hanem abban is, hogy Erdélyi János neve még sokáig jelölhesse a 19. századi nemzeti érzelmű, ugyanakkor európai kultúrájú és kulturáltságú személyiség típusát, és ezáltal tevékenysége a 19. századi magyar kultúra el nem homályosuló jelzőfényeként maradjon fenn. (*Kalligram*, 2015)

A RÁCIÓ KIADÓ LEGÚJABB KIADVÁNYAIBÓL

Bednánics Gábor
**MODERN MITOSZOK
ÉS AZ ÚJRAÍRÁS LEHETŐSÉGEI**
A klasszikus esztétika a 21. században

Bengi László
AZ IRODALOM SZÍNTEREI
Irodalom és sajtó összefüggései a 20. század első évtizedében

Székesi Dóra
**„MINDEN ÁTALAKUL
ÉS ELMŰLIK”**
Emberkép Diderot természetfilozófiájában

Szakolczay Lajos
IDŐLÁMPA
Összegyűjtött művészeti íráskönyv
2011 - 2013

2016

MFI

MODERN FILOLOGIAI FÜZETEK 63

A kötetek megrendelhetők vagy kedvezményesen megvásárolhatók a kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757
e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

PÉCSI GYÖRGYI

kritika

Szepesi Attila: Medvecukor;
Varázsfüvek

Tipp Cult, 2014; Nap, 2016

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

„A kis világokat szerettem: / fűszál hegyén a katicabogarak nászát, / a masírozó hangyák menetét, / a bodobácsok bolond menetét. [...] Meg a szélűzte pókhálót, ahogy gazdája elszántan csimpaszkodik rajta, / és nem firtatja, hová sodorja a szél” (*Koldus ősz – Varázsfüvek* kötet) – írja egyik *barbár szonettjében* Szepesi Attila. Persze, nemcsak a természetben szereti a kis világokat, kis történeteket, semmisségeket a költő, hanem az életben, sorsban, történelemben is. Kizárólag azt, ami személyes környezetébe, aurájába beletartozik, amit közvetlenül érzékel, tapasztal. Mindaz, ami azon túl van, egyfajta imaginárius térben létezik csak: igaz is lehet akár, de éppúgy tarthat a mesék, legendák tündérvilágához is.

Mint a *Medvecukor* kötetben a beregszászi cigánylány esete: „*Belépett beregszászi kertünk kapuján / egy meztlábos cigánylány / és csonka seprűjével kotorni kezdte az avart. / Nagyanyám leültette a favágító tönkre, / hozott neki egy csupor kakaót kaláccsal. / Én még ilyen finomat nem ettem, / mondta Cigány Rozi. / Ezután késő őszig / minden délután betoppant hozzánk söprögetni, / de novembertől nem jött. / A kuklyai nyomortelepen lakott / egy hegyoldalba vájt odúban. / Mesélték, egy viharos éjszakán / a rozoga putrira ráomlott a hegy.*” Apró kis emlékmorzsa a gyermekorból, a rövid leírások tökéletesen megjelenítik a szociológiailag hiteles valóságot, a korabeli nyomort, a nagymama tapintatos segítségét, a cigánylány emberismeretről is tanúsodó, számító hűségét a jó házhoz. A vers beszélője rácsodálkozik a jelenségre, személyes élményét rögzíti, de a cigánylány tragédiáját már csak hallomásból ismeri, ezért kommentár nélkül közli. Miért is nem értelmezi Cigány Rozi elképesztő nyomorúságát és torokszorító halálát, miért is nem háborodik föl a vérlázító tényen? Talán mert abban az életrendben, ami Szovjet-Kárpátalján akkortájt létezett, ha nem is természetes, de elfogadott tény volt, hogy barlangodúban laknak cigányok, és rájuk omolhat a hegy. Talán mert lényegében csak fokozatbeli különbség volt sorslehetőségek között (saját otthonból való kitelepítés, elhurcolás, letartóztatás), az emberéletnek pedig egyik fokozatban sem volt ára a hatalom számára (lágerben pusztulás, börtönben agyonverés, hegyomlás). Legfőképpen, mert a szonett fő-

hőse vagy inkább látómezője a gyermeké, a gyermek pedig alapvetően nem reflexív, hanem impulzív befogadó. A versekben olykor a kisfiú beszél jelen időben, de többnyire a felnőtt Szepesi Attila emlékezik saját gyerekkorára (egyik-másik darabban ismerősei későbbi sorsát is megemlíti), ám legtöbbször izgalmasan összemósodik e kétféle beszédmód: a felnőtt Szepesi Attila emlékezik, de nem láttat többet, mást, mint amit saját gyerekkorában gyerekként láthatott, érthetett.

Ugyanakkor a szonettekkel kiderül, hogy kisfiúként is érezte, tudta, hogy valami nagyon nincs rendben a világgal, de a költő Szepesi Attila ragaszkodik – és ez már nemcsak költői világkép, de világteremtés is – ahhoz a gyermeki impulzív, befogadói magatartáshoz, amely alapvetően csodának éli meg az életet. És azért élhette meg csodának, mert védett helyzetben volt: szerető, gondoskodó szülők, nagyszülők, kiterjedt rokonság szerette, óvta, a többi emberrel pedig, mint minden gyermek, akit nem korlátoznak ilyen-olyan etikettel, nem ültetik el benne a gyanakvást, társadalmon kívüli kapcsolatban élhetett: kizárólag a másik ember emberi – és nem társadalmi, szociológiai, nemzetiségi stb. – minősége szerint. S végül: az okok kutakodásán túl elég, ha megállapítjuk, Szepesi Attila teremtett költői világa bár elemeiben, részleteiben nagyon is realista vagy realiztikus, alapvetően derűs. A derű létbizalom – a létbizalom pedig feltétlen szeretet.

Innen a rokonszenves, tündéri furcsasága Szepesi Attila *Medvecukor* című kötetének: amiről szólnak a versek – a második világháború végétől a Kárpátalján (Szovjetunióban) rekedt család mindennapjaitól az 1950-es, Magyarországra áttelepülésén át az '56-os forradalomig –, az nagyon is nyomasztó, siralmas, szívszorító, de ahogyan Szepesi Attila elmeséli, az nagyon is dinamikus, eleven, nyüzsgő, varázslatosan és vonzóan emberi.

Szepesi Attila szó szerint mesél, ezért a versek szót akár idézőjelbe is tehetnénk, bár ő maga *barbár szonetteknek* nevezi rendhagyó opuszait. Említett kötete címének és alcímének három, erős töltésű fogalma (*Medvecukor – Barbár szonettek*) mindjárt a könyvvel való találkozás pillanatában megöklenti az olvasót: a *medvecukor* kámforos ízű,

zöldes-barnás, ragadós édességgpótlék a létezett szocializmus-kommunizmus nyomorúságos esztendeiben (a keleti blokk gyermekeinek mindenütt alkalmuk volt élvezni, nálunk bocskorszíjnak is nevezték), a *barbár* a civilizáción kívüliséget, a *szonett* viszont, mint az egyik leginkább kötött forma, éppen a normatív európaiságot sejteti. Másik kötetének címe is – *Varázsfüvek* – eleve a vajákos, boszorkányos, titokzatos, civilizáció alatti, előtti, a „barbár” világra utal. Szepesi Attila szonettjei csak annyiban emlékeztetnek a műfaj klasszikus, petrarcai, shakespeare-i műfajára, hogy a címmel együtt pontosan tizennégy sorosak, de tetszőleges a sorok szótag-száma, a rímeiket teljességgel mellőzi, s ha nem lenne sorokba tördelve a textus, minden további nélkül rövidprózának tekinthetnénk azokat. A költő tehát játszik: nem ír klasszikus szonettet, mert a megidézett-elmésélt világ barbár, tehát a szonett formáját radikálisan megfosztja klasszikus kötöttségeitől, de szonettet ír, mert törekszik a barbár „civilizálására” – régi történetek elmesélésével magához szelídíteni azt.

A kérdés, hogy pusztán mert tizennégy sorosak a történetek, tekinthetők-e szonettnek vagy egyáltalán versnek, csak a klasszika szabályai szerint tehető fel, a modern kor annyiféleképpen bontott, váltott formát (Kányádi Sándor például 4+3 soros félszonetteket írt), hogy pusztán a költő megnevezése szerint is elfogadhatjuk a műfajmegjelölést. S ha már Kányádit említettem, idézem versről vallott nézetét. Szerinte – ezt Szabédi Lászlótól tanulta – a vers nyomatékkal előadott élőbeszéd, példának pedíg a *Vannak vidékek* című rövid versét szokta fölhozni, mint teszi a nyomaték verssé az egyszerű élőbeszédet, prózai szöveget. (Ne menjünk messzebb: *Tóth Gyula bádgos és vízvezetékyszerelő* – Weöres Sándor.) Szepesi Attila *barbár szonettjei* közül azonban csak néhány adható elő nyomatékkal a mesterkéeltség gyanúja nélkül – ezek valóban prózai szövegek, sorokba tördelve. Találomra idézek egy Szepesi-szonettet, prózában: „1956. november 23-án városszerte emlékező gyertyák gyúltak az ablakokban meg a belvárosi tereken, ahol egy-egy földkupac alá temették az elesett forradalmárokat. A Károlyi-kertben, a Köztársaság téren, de még az Oktogonon is árválkodott egy-egy földhalom, Később, éjszaka kihantolták a jeltelen sírokat, a ponyvába takart tetemeket elvitték valami ismeretlen temetőbe, és a helyüket beültették a kerteszek piros paprikavirággal.” Ez így egyszerű prózai leírás az élőbeszéd közvetlenségével. Ha azonban verssorokba tördelve találkozunk a szöveggel, hiába a sorokon áthajló mondatszerkezet, a sorvégi jelöletlen szünetnél az olvasó egy pillanatra megáll,

érzékelni a vers sortagolással létrehozott fegyelmezett belső ritmusát. Fegyelmezett, mert a szonettterjedelem (a tizennégy sor) miatt is igen ökonomikus a szerkesztés. Mindegyik barbár szonett egyetlen történetet, impressziót, emléket mesél el leíró módban, mint egy erős tusrajz, csak a legjellemzőbb, legfontosabb tartalmat közölve, ám mindegyik finom csattanóval vagy sejtelmes kódával zárul, kiemelve a hétköznapi történetet a maga köznapiságából. Az egyik legerőteljesebb kód a *Tenyérükön egy-egy elväsott kéfével* kezdetű (*Medvecukor* kötet), a világháborúk rokkantjait idéző zsánerében olvasható: „Megjárták Pripjaty mocsarait, Berdicsevet, a Don-kanyart. / Gubbasztottak a templomkapuban vagy a piactér sarkán, / a szerencsésebbeknek jutott egy kerekéken guruló deszka. / Ők voltak a háború igazi vesztesei. / Harsul-falsul énekeltek, mint a sivatagi sakálók.” Borzongató a verszáró sor: nyüzszítő állatokhoz hasonlítani a hadirokkantakat – mert nagyon is találó, vérlázító, de benne az ösztönmély szolidaritás és a zsigeri tiltakozás is. (És, persze, remek költői kép.) A *Varázsfüvek* kötet *Tűzimádók* című szonettje viszont – éjszakai kirándulásból hazafelé megpillantva a boksákat és a tüntekedő mérszégezőket („mint kormos kísértetek, harsányan rikoltozó ördögfiókák, akár ősvilági tűzimádók egy titkos szertartáson”) – sejtelmes, transzcendentális asszociációs látomással zárul: „Mehőkölttem, és / néztem, félig-beavatott, ahogy óriások árnyai / ropják táncuk a széllal borzongató / éjszakában.”

A barbár szonettek különös szimbiózisai a reálisnak és a nem reálisnak (sejtelmesnek, sejtetőnek, tündérinek, legendásnak, transzcendentálisnak). Nem véletlen, hogy Szepesi Attila számára az álmok is titokkal telten jelentésesek. *Varázslatos* darabja, a *Medveálmom* (*Varázsfüvek* kötet) különös álmát meséli el. „Patak-parti házunkban aludtam a Mátrában, amikor / valami tétova kipirgálást hallottam a záron, és ahogy / kilestem a teraszra, ott állt egy roskatag medve. / Észrevehette, hogy / kisanítok, mert rekedt hangon szólongatni kezdett: engedjem be, ő / nem is medve, valójában anyai nagyapám, aki medvének álcázta magát. / Orosz martalócok üldözik és / csupa vér a talpa meg az oldala. / Ajtót nyitottam, és ahogy becsörtetett a házba, megcsapott / a mackó-bunda bűze, csodálkozva láttam: váratlan vendégem nagyon is / medve-forma, bár néha egész emberi a pillantása meg a mosolya, aztán / újra egy zord vadé. / Képtelen voltam eldönteni, kiféle-miféle, ő meg kettős szerepében / csak járatta velem a bolondját.” Hogy álmot mesél, csak a címből derül ki, de nem tudhatjuk, mikortól, melyik pillanattól meséli az álmot, hiszen

még a Mátrába is betévedhet egy méretes mackó, a történet végig valószerűnek tűnik, a költő pedig finoman úszkál az álom és a valóság között. De jellemző, ahogyan a költő az álomban viselkedik: semmi félelem, ijedelem, úgy fogadja látogatóját, mintha afféle farsangi alakoskodó tért volna be hozzá. Olykor maga a költő sem tudja, hogy a valóságban vagy álmaiban, képzeletében létezne például egy táj: „Néhány emlékezetemből felrémli tájról / képtelen vagyok eldönteni, tán álmodtam, vagy valóban jártam-e ott” (*Táncoló dervisek – Varázsfüvek*). Máskor viszont a dolgok válnak eleven, organikus valósággá: „Szobámat betölti a tücsökszó / meg egy durva lécekből tákolt / vízimalom vidám kerepelése. / A tarka tücsköt Reich Károly rajzolta pasztell krétával, ahogy / gubbaszt egy omló rögön – kezében cini-cini hegedű. / A csöpp vízimalmot pedig barna diópáccal örökítette meg Gerzson Pali” (*Vízimalom – Varázsfüvek*). Nincs kétségem afelől, hogy Szepesi Attila valóban *hallja* a Reich rajzolta tücsök ciripelését, hiszen ahogy a *Varázsfüvek* mottójában idézi Hermann Hessét, az élettudományokat ő is a természettől tanulta: „Szerencsére már iskolakezdés előtt elsajátítottam az élethez szükséges tudományokat, melyekre almafák, eső és nap, folyók, erdők, méhek és bogarak tanítottak.”

A kárpátaljai gyerekkort, az áttelepülést, a Budapest-élményt felidéző *Medvecukor* mottója viszont a – szintén „természetbarát” – Kiplingé: „Ami van, az volt is. Ami lesz, nem más, mint egy visszatérő elfelejtett esztendő.” Ha hihetünk a mottónak (és miért ne hinnénk), a költő számára idő, sem lineáris, sem körkörös, tulajdonképpen nem létezik. Egyetlen – térré váló – idő létezik csak, az, ahogyan

a megélt élmények fölhalmozódnak egyetlen szétválaszthatatlan élet-, sors-vízióvá. Ennek az egyetlen életkép-vízióknak fragmentumai az álmok, tücskök, csodabogarak, vízfejű szörnyek, jeles festők, költők, limlom kacatok, koldusok, suszterek, kovácsok, kiskondások, elhurcolt családtagok, nagybácsik, nagynénik, mártírhalált szenvedett görög katolikus papok, nyomorúságos ruszinok, vidám orosz katonák, böszme beszpekások, ávósok, házmesterek – az ő történeteiket az emlékező akár tetszés szerinti sorban is előhúzhatná, hiszen szétválaszthatatlanul egyként él benne, de Szepesi Attila előzékeny alkotóként nagyjából lineáris történetként is olvasható köteteket szerkesztett. Összetartozik, de valójában mégsem épül egymásra a kárpátaljai szovjet és a magyar szovjet éveket mesélő *Medvecukor* és az '56-os forradalom napjait, szereplőinek utóéletét, a természetben tett bolyongásait, festőkkel, költőkkel, művészekkel való találkozásainak élményeit feldolgozó *Varázsfüvek* kötet. Sűrűsödési pontok természetesen vannak, de minden az egyetlen élet(vízió) része.

Tényszerűen, hogy milyen volt – a korabeli állapotok szerint a költő viszonylagos jobb létben élő családján keresztül – a mindennapi élet a második világháború után Kárpátalján, szinte enciklopédikus teljességgel megismerhetjük, valamennyire a nagytörténesekre is ráláthatunk, de Szepesi Attila célja, azt hiszem, nem a múltértelmezés, hanem a világteremtés. Nem a nagy-világé, hanem a kisvilágok mesteri költője ő. Azé a kisvilágé, amely az élet és a természet megélt apróságából épül, amelynek költőanyaga a szeretet, és amely fragmentumainak valóságosságával együtt teljességértékű.

SZÁSZ LAJOS

Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök

Ravasz László élete

Jaffa, 2016

Nem csupán a szűkebben vett református egyházi közösség tagjai, hanem – talán nyugodtan mondhatjuk – minden, a 20. századi magyar (eszme)történet iránt érdeklődő olvasó örömmel és érdeklődve vette kezébe Hatos Pál nemrég megjelent biográfiáját. Nem véletlen ez a szembeállítás, hisz a szerző, aki katolikus létére évtizedek óta foglalkozik a protestantizmus eu-

rópai és magyar eszmetörténeti jelentőségével, tudatosan törekedett arra, hogy Ravasz László személyét és életművét a „láthatatlan református pantheon” szűkebb köréből kiemelve „az egyetemes magyar szellem-történet” felől közelítse meg.

A Jaffa Kiadó történettudományi sorozatában megjelent kötet klasszikus értelemben vett életrajz,

SZÁSZ LAJOS (1988) Debrecen

hősének életútját születésétől haláláig követheti nyomon az olvasó. Mindez már önmagában is figyelemre méltó, hiszen Hatos Pál könyve az első kísérlet egy teljes Ravasz-biográfia megírására.

Ravasz László (1882–1975) életművének sokszínűsége, illetve a századfordulótól egészen az 1970-es évek tartó folyamatos szellemi aktivitása és írói termékenysége miatt kísérletet is alig lehet tenni az életmű rövid felvázolására. Hatos Pál megpróbálja mégis egységben, a magyar eszmetörténet felől közelítve ábrázolni ezt a gazdag életutat. Felvillantja előttünk a fiatal és tehetséges kolozsvári református teológiai professzor alakját, láthatjuk őt az első világháborút megelőző évek szellemi harcaiban, amint egyre inkább a konzervatív oldalon találja meg a helyét, majd a világháborút követően az egészen új helyzetbe kerülő erdélyi magyar közösség legszűkebb vezetői között. A kötet gerincét a Ravasz László 1921-től 1948-ig tartó, dunamelléki püspöki tevékenységét bemutató oldalak alkotják. Végül hosszan elidőzik a szerző Ravasz 1945 utáni útkeresésénél, majd 1948-ban történő lemondatásánál. Az utolsó fejezetek pedig a lemondott püspök belső emigrációját, illetve az 1956-ban még egyszer utoljára az egyház vezetői szerepébe kerülésének történetét mutatják be.

Külön ki kell emelni azokat a fejezeteket, melyek az életmű azon részeivel foglalkoznak, melyek eddig nem kerültek a történettudományi érdeklődés homlokterébe. Így hosszabb elemzést olvashatunk a püspök gyermekkoráról, családjáról, szülőföldjének, Kalotaszegnek, illetve a tágabban értelmezett Erdélynek az életműben betöltött szerepéről. Ide tartozik a szerző saját kutatásaira támaszkodó, talán a legigényesebb és legtöbb levéltári forrást megmozgató, az 1921-es püspökválasztás és Ravasz repatriálásának hátterét feltáró fejezet.

Hatos Pál tudatosan törekedett a Ravasz László személyét övező akár negatív, akár pozitív előjelű elfogultságtól mentes, empatikus, de mégis objektív életrajz megírására. Mindamellet azt látjuk, hogy nem riadt meg a sarkos, vitatható vélemények megfogalmazásától sem. Kétségtelenül izgalmas és nagyon fontos vállalkozás a szerző azon kísérlete, hogy Ravasz László gondolkodói életútját a magyar eszmetörténet általános megállapításait figyelembe véve, ezen a szélesebb horizonton belül ábrázolja. Hatos meglátása szerint Ravasz szellemi pályája a 19. századi, protestantizmussal szoros kapcsolatot ápoló liberalizmusból kiábránduló konzervatív gondolkodó útja, aki még a második világháború után is fenntartotta konzervatív tájékozódásának sarokpontjait. Tagadhatatlan, hogy ez a kötet végighúzó egységes kép nagyjából helyesen

értékeli Ravasz eszmei fejlődését, ám mégis alkalmas arra, hogy az életmű ábrázolása és értékelése hangsúlyjaiban néhol megbillenjen. Érzésem szerint Hatos Pál néhol túlságosan is mereven próbálja Ravasz életművét az általa felvázolt konzervatív eszmei keretek közé beszorítani. Amellett, hogy néhol ez erőltetettnek hat (pl. amikor a református egyház Ravasz által végbevitt centralizációjáról, és ennek 1948 utáni következményeiről ír, akkor elfelejti, hogy mind 1948-ban az egyházkerületi főgondnok-választás során, mind pedig 1956-ban a Megújulási Mozgalom támogatása alkalmával ékes bizonyítékát adták a református gyülekezetek a mindenkori világi és egyházi hatalom elvárásaitól független, autonóm gondolkodásuknak, és nem mellesleg a Ravasz László személye iránti hűségüknek), véleményem szerint az életmű egységes, kiegyensúlyozott ábrázolásánál is problémákat okoz. Meglátásom szerint például Ravasz kétségtelen antiszemitizmusa a kelleténél sokkal nagyobb hangsúlyt kap, mint amekkorát az életmű egészét tekintve megérdemelne. Emellett azonban például Ravasz László teológiai gondolkodásának fejlődése, a 20. századi protestáns teológiai gondolkodás nagy átalakulásában elfoglalt helye, illetve a püspök szigorúan véve egyházi tevékenysége a megérdemelnél sokkal kisebb figyelemben részesül.

Mindezt természetesen a már korábban említett szerzői célkitűzéssel, az eszmetörténeti megközelítéssel lehet magyarázni. Ehhez képest természetesen az életmű egyéb – valóban talán tényleg csak a protestáns „emlékezetközösséget” megmozgató –, de az életpálya szempontjából mégis hangsúlyos szeletei nem kaptak akkora figyelmet. Ennek fényében az sem lehet véletlen, hogy a szerző több alkalommal szinte magyarázkodik hőse csupán egy szűkebb, egyházi közösségre szorítókozó jelentősége miatt. A jelentéktelenség érzetétől való szabadulási vágy motiválhatta talán a kissé bulvárosra sikeredett, kétségtelenül figyelemfelkeltő, ám egyébként önmagában félreérthető címet is. Hiszen Ravasz éppenséggel azzal jelentett kivételt, hogy több elődjével ellentétben már nem volt szabadkőműves, amikor püspökké választották.

Összességében elmondhatjuk, hogy Hatos Pál könyve értékes, adatgazdag, de mégis tömör áttekintése Ravasz László hosszú nyúlt és termékeny életpályájának. Az eszmetörténet felől közelítő értelmezés fontos lépéseket tett a protestáns egyházak 20. századi útkeresésének, szellemi tájékozódásának áttekintése felé. Meglátásom szerint azonban a püspök életművének teljes feldolgozása Hatos Pál könyvével szinte csak elkezdődött, a befejezése, a teljesség igényével történő értékelése még távol van.

KOVÁCS DÁVID

Kiss Gy. Csaba: Hogy állunk a számvetéssel?

Nap, 2015

Kiss Gy. Csaba legújabb kötetének műfaji besorolására az alcím nyújt kapaszkodót: *Közéleti írások, 1994–2015*. Jelen sorok írója ugyanakkor kissé megtévesztőnek gondolja az alcímet. Ugyan igaz, hogy minden megnyilatkozás valamilyen átfogó értelemben a „köznek” szóló, s így a szóban forgó munkát is lehet közéleti írások gyűjteményének tekinteni, azonban az alcím nyomán a legtöbben feltehetően egy szűk értelemben vett politikai publicisztikára számítanak. Ezzel szemben Kiss Gy. Csaba írásai sem témájukat, sem szempontjukat, sem pedig mélységüket tekintve nem sorolhatók a politikai publicisztika műfaji kategóriájába.

Érdeemes először az írások tárgykörét szemügyre venni. A könyvben szereplő szövegek tematikai sokszínűsége hűen tükrözi szerzőjük életszerepeinek gazdagságát. Ennek megfelelően az első, *Arcélek, emlékek* címet viselő fejezetben Kiss Gy. Csaba mint a kádári diktatúrával szemben álló értelmiségi állít emléket társainak, egykori közös küzdelmeiknek. Az írások egyszerre idézik meg a gulyáskommunizmus lélekemésztő légkörét, valamint azok szellemét, akik a hódoltság korában értékeket őriztek és teremtettek, akár művészetük erejével, akár tetteik mintaadásával. Ez a személyes hangvételű múltidézés a magyar ellenzéki mozgalmak fontos helyszíneire kalauzolja el az olvasót. Így, vagyis a megelevenítés erejével jutunk el többek között a belvárosi Erzsébet Szállóba, ahol Kiss Ferenc vezérletével hajoltak össze az 1960-as évek végén a Hurál tagjai, Csóori Sándor Keleti Károly utcai lakásába, amely az ellenzék központi találkahelyeként működött az 1970-es és '80-as években, a Hitel szerkesztőségébe, ahol 1988 végén a lap munkatársai meg voltak győződve róla: eljött a letagadott magyar múlt, szellemi örökségünk vissza-perlésének az ideje.

Legalább ennyire fontos, hogy Kiss Gy. Csaba „előhívott emlékeiben” bemutatja s így megőrökíti azoknak a kortársainak, „szövetségeseinek” törekvéseit, akik ugyan különböző utakon és eszközökkel, de egyaránt azon igyekeztek, hogy valamiként szellemi támaszt, irányítót nyújtsanak honfitársaiknak a kommunista zsarnokság és idegen megszállás idején. Így rajzolódik ki az egyes írások nyomán,

hogy csak párat említsünk, Püski Sándor, Kiss Ferenc, Utassy József, Csóori Sándor, Csurka István „arcéle”. Kiss Gy. Csaba tehát ebben a fejezetben mint történelmi tanú lép elénk és szólít meg minket. A 20. századi magyar eszmétörténettel foglalkozó történészként meggyőződésem, hogy a könyvben szereplő visszaemlékezések, amelyek betekintést adnak a magyar ellenzék eddig felemásan feltárt történetébe, közelmúltunk megértésének fontos forrásai.

A könyv második, *Itthon: Közép-Európában*, valamint harmadik, *A magyar és a lengyel* címet viselő fejezete Kiss Gy. Csaba talán legismertebb életszerepéhez kapcsolható. Az itt szereplő írásokban a jeles szlavista, művelődéstörténész nyit kapukat a magyar olvasóközönségnek a környező népek kultúrájának megismeréséhez. Ezek a szövegek némileg eltérnek a szerző tollából származó jól ismert és méltán elismert tudományos publikációktól. Akárcsak a tudományos munkáknak, ezeknek is sajátja az ismeretanyag gazdagsága, a tudományos igény, az intellektuális mélység, azonban az elemzések sajátosan egybefonódnak a témához köthető személyes élményekkel és emlékekkel annak ellenére, hogy a művelődéstörténész itt inkább háttérbe szorítja az emlékezőt.

A személyes motívumok feltárásának és az értekező-elemző készségeknek különleges elegyét adják az utolsó, *A felejtés ellen* címet viselő fejezet írásai is. Itt Kiss Gy. Csaba elsősorban a Kádár-rendszer valós természetének, valamint az általa teremtett, továbbélő, s így a jelent is mérgező társadalmi reflexek, a „velünk élő kádárizmus” vizsgálatára vállalkozik. Akárcsak a korábbi három fejezetben helyett kapott írásoknál, itt is megfigyelhető, hogy a messze mutató gondolatmenetek kiindulópontját számos esetben egy aktuális történés, hír adja. Talán erre vezethető vissza a „közéleti írások” alcím, illetve műfaji besorolás, azonban véleményem szerint találébb lenne ezeket a munkákat a Leopold Ranke német historikus által meghonosított történetpolitikai tanulmányok körébe sorolni. A történetpolitikai tanulmány célja – Szekfű Gyulától kölcsönözve a meghatározást – egy-egy aktuális probléma történeti összefüggé-

seinek felfejtése. Úgy gondolom, ez Kiss Gy. Csaba nevezett írásaira is igaz, és hűen fejezi ki a szerző mélyebb szándékait.

A kötetnek a szerzői életszerepek gazdagságából fakadó tematikai sokszínűsége mellett is megvan a maga belső egysége: a tárgykörök sokfélesége mögött könnyen kitapintható Kiss Gy. Csaba koherens és szuggesztív világképe és az azt tükröző mondanivaló. Az írások két központi üzenetet, gondolatsort hordoznak.

Az egyik értelmében a közép-európai népeket rendkívül erős kötelékek kapcsolják egymáshoz, amelyek egyben el is határolják őket kulturálisan és politikailag Európa többi régiójától. Ezen kapcsok egyike a közös történelmi sors és az általa kialakított tulajdonságok, magatartásformák, közösségi múltképek hasonlósága, vagyis a nemzeti identitást megalapozó kulturális jelrendszerek szerkezeti egyezése. Ezt az évszázadok formálta sorsközösséget csak tovább erősítette a két 20. századi totalitárius rendszer történelmi tapasztalata. Mindezt a szerző így fogalmazza meg: „Nekem nem az Osztrák–Magyar Monarchia hagyománya jelenti Közép-Európát, hanem sokkal inkább az a köztes zóna, ahol két totalitarizmus örökségével kell számot vetni, ahol a kis és közepes nemzetek nacionalizmusa annyira hasonlít egymásra.”

A sorsközösség a jelent is meghatározó, egyazon geopolitikai helyzetből fakad: a közép-európai nemzetek a Nyugat politikai határvidékén, állandó külső fenyegetésben élnek, Ady képével élve: örökös „bús villámhárító” szerepre kárthatva. Éppen ezért – érvel a szerző – a történelmi mában is igaz az, hogy érdekülönbségeinket háttérbe szorítva össze kell fognunk, mert a „mi térségünk érdekeit nem fogják képviselni sem tőlünk Nyugatra, sem Keletre”.

A másik lényegi üzenet, amelyet a kötetben megjelent írások kirajzolnak, a magyar nemzeti identitást érinti. A szerző alaptétele értelmében a nemzeti azonosságtudat súlyos zavarai figyelhetők meg a magyar társadalomban, ami szoros összefüggésben van azzal, hogy a nemzeti közösség egy jelentős részének a történelmi múlthoz való viszonya nem kiegyensúlyozott. Ez részben abban ölt testet, hogy valami látszólag érthetetlen okból a felejtés vagy legalábbis az érdektelenség birodalmába száműzetnek olyan történelmi epizódok, amelyek normális körülmények között a nemzeti büszkeség, önbecsülés elapadhatatlan forrásait jelentenék. Az ezektől való tartózkodás, tudattalan félelem a kommu-

nista diktatúra „nacionalizmus elleni harcának” egyik tovább élő beidegződése. A zavarok másik oka, hogy a kommunista zsarnokság összeomlását követően átvilágítatlanul kerültek át a közgondolkodásba a kádári diktatúra szellemi műhelyeiben kimunkált hamis múlt- és helyzetértelmezési toposzok. Ezek közül az egyik éppen a Kádár-rendszer önapologetikája, amely a konszolidáció és a modernizáció kifejezései mögé bújtatja a diktatúra brutális valóságát, és még a „legvidámabb barakk” eredetileg ironikus célú képzetét is az önigazolás érdekében aknázza ki. Kiss Gy. Csaba megítélése szerint a hazai publicisztika és történetírás egy meghatározó része az elmúlt huszonöt évben a Kádár-korszak szellemi rehabilitációját szolgálta, megnehezítve, sőt ellehetetlenítve így a múlttal való széles körű társadalmi szembenézést, a számvetést.

A szerző arra is rámutat, hogy a nemzeti azonosságtudatot, a nacionalizmust minden rossz kútfejek tekintő hazai szemlélet nemcsak a magyarországi kommunizmus „nacionalizmusiszonyára”, annak jelenbe nyúló hatására támaszkodhat. A nyugat-európai médiában, a politikai és tudományos elit köreiben komoly befolyással bír az a felfogás és törekvés, amely a nemzetállamok romjain egy szupranacionális, kozmopolita kultúrát képzel el. Kiss Gy. Csaba szerint az európai kultúra poszt-nemzeti állapotáról vizionálók, miként a varázsát veszített kommunista utópia hívei, csak torzító tükrön keresztül képesek meglátni a nemzeti identitás jelenségét. A valóságban azonban a nemzeti azonosságtudat nem az egyetemes értékektől való provinciális törzsi elzárkózás, azok megtagadása, hanem az ősoktól ránk hagyott szellemi örökséghez, hagyományvilághoz való hűség, amelynek joga nem megkérdőjelezhető az emberi méltóság alapvető sérelme nélkül.

Nemcsak a történész állíthatja új összefüggésbe a lezárult történelmi eseményeket, hanem néha a zajló történelem is más megvilágításba helyezhet már megírt történelmi munkákat. Kiss Gy. Csaba könyvével kapcsolatban is ez a helyzet. A szemünk előtt kibontakozó modern kori népvándorlás, az arra adott, a multikulturalizmus illúziójának jegyében fogant, a veszélytudat megnyilvánulásait a nacionalizmus, az elzárkózás démonával azonosító nyugati reakciók, másrészt a visegrádi országok együttműködése és közös válaszaik mint a jelen sorsfordító történései különösen érdekessé és aktuálissá teszik a szerző művét: gondolatai valóságtartalmának sajátos igazolást adnak.

MERKLIN FERENC

Elindultam szép hazámból... – Kristóf Ágota-émlékkönyv

(Szerkesztette: Czetter Ibolya)

B.K.L. Kiadó, Kanizsai Dorottya Gimnázium Baráti Köre, 2016

Kristóf Ágota, *A Nagy Füzet* írója 1954-ben érettségizett a Szombathelyi Kanizsai Dorottya Gimnáziumban. Hosszú évtizedeken keresztül neve alig volt ismert Magyarországon, pedig a nagyvilág már a legjelentősebb kortárs szerzők között emlegette, műve több helyen kötelező olvasmány.

„A bizonytalan esti / fényben / ferdén felröppen / egy madár... / a szél felszakítja / az ég sebeit...” – Kristóf Ágota sorai jutnak eszünkbe, amikor kezünkben tarjuk a küllemében is igényes emlékkönyvet. A címlapon az író nő kőszegi lakóházának részletét látjuk, amelyről éppen elröppen egy madár – vagy épp megérkezik... A hátsó borítón Kristóf Ágota portréja, távolba néző tekintettel, valamint az az útszakasz látható, ahol annak idején elhagyta az országot.

Nem csupán a 2014-ös szombathelyi konferencián elhangzott előadásokat találjuk meg, hanem mindezt kiegészítik további írások, fotók és egy bibliográfia. A bevezető gondolatok után az író nő életrajzát olvashatjuk, majd következnek a konferencia előadásainak szerkesztett változatai, sőt egy kiegészítő írás is Ölbei Líviától. Az utolsó írást, lírai emlékezést követi a *Kristóf Ágota-bibliográfia* Kovács Katalin összeállításában.

Már a Czetter Ibolya által összeállított életrajz sem száraz adathalmaz, olvasmányosan tárja elénk a csikvándi kislány gyermekkorát, Kőszegre költözésük időszakát. Aztán Kristóf Ágota munkásságába enged bepillantást. Az utolsó sorok az író nő különböző díjait emelik ki, majd a 2014-es szombathelyi konferencia és emléktábla-avatás pillanatait idézik fel.

Az életrajz aztán szinte végig jelen van a könyvben, minden írás hozzátesz valamit, kiegészíti, árnyalja, pontosítja az esetleg szárazabb adatokat. Idevarázsolják a mindig is hazavágyó író nőt.

Petőcz András előadásában a franciául író svájci magyar író nő nyelvhez, francia nyelvhez való viszonya, a regény nyelvi puritanizmusából adódó előnyök, többlettartalmak elemzése áll a központban. Az irodalmár hangsúlyozza: mindannyiunk feladata, hogy Kristóf Ágota műveit itthon is kanonizáljuk. „...tudnunk kell azt is, hogy ő azon kevés ma-

gyar írók egyike, aki valóban része lett a világ és Európa kultúrájának, akit olyan nagy irodalmi és nyelvi újítókkal emlegetnek együtt [...], mint Beckett vagy Ionesco” – írja Petőcz.

Kristóf Ágota több éven keresztül ismerkedett a francia nyelvvel, de sosem érezte azt, hogy igazán birtokolná, jól használná. Petőcz András nyelvi szempontból elemzi a leghíresebb regényt, rávilágítva arra, hogy megjelenésekor a szinte csak alanyból és állítmányból álló mondatok, valamint a jelen idő kizárólagos használata keltették a legnagyobb feltűnést. Kiderül az előadásból, hogy ez nem feltétlenül nyelvi hiányosságból adódik, sokkal inkább tudatos választás, hiszen illik az ikerkorához, túlélési módszeréhez, a regényvilág hangulatához, másrészt nem egyedülálló a világirodalomban ez a fajta beszédmód. Érdemes csak Albert Camus-re gondolni, de előzményként emeli ki az írás Samuel Beckett munkásságát is, aki szintén nagy hatással volt a Kossuth-díjas író nőre.

Végezetül fölteszi a kérdést: vajon attól, hogy Kristóf Ágota nem magyarul írt, már nem is magyar író? A válasz egyértelmű „de igen”, irodalmi párhuzamokkal alátámasztva. (Például Janus Pannoniust, aki latinul írt, mindenki magyar költőnek tartja.)

Újabb, egészen személyes találkozás Kristóf Ágotával Ölbei Lívia *Ikerminták* és *Mind/egy* című írásai. Az előbbi a konferencián is elhangzott, az utóbbi egy méltán híres Kristóf Ágota-színárab előadása kapcsán született.

Ölbei szinte küldetésének tartja a Kristóf Ágota-kultusz életben tartását, ápolását, teszi mindezt úgy, hogy szinte az elsők között volt, aki találkozott itthon az íróval, és megismertette az olvasókkal személyét, munkásságát, ügyelve, hogy a kultusz ne vonja el a figyelmet a lényegről. Hangsúlyozza: „A jól működő irodalmi kultusz azonban éppen hogy elvezet a szöveghez – sőt utakat nyithat a befogadáshoz is.” Kristóf Ágota *Egy elsurránó patkány* című színművének magyarországi ősbemutatója az egykori kőszegi téglagyár épületében kapott otthont 2012-ben, Gergye Krisztián rendezésében. A *Mind/egy* betekintést nyújt az előadás létrejöttének előzményeibe, értesülünk a kőszegi születésű rendező

különös találkozásáról Kristóf Ágota munkásságával, képet kapunk a nagy hatású, látomászerű összművészeti bemutatóról.

Szunyogh László *Szöveg és kép viszonya (A Nagy Füzet képi transzformációjának lehetőségei)* című írása a szobrászmesterség szépségeibe, nehézségeibe enged bepillantani. Irodalom és képzőművészet találkozásáról olvassunk az emléktábla születése kapcsán.

Két lírai emlékezés (az olvasmányélményre, illetve a személyes találkozásokra) után az emlékkönyv egy „perfomansszal” zár, a már említett Gergye Krisztián emlékező, lírai montázsával. Ezt követi a bibliográfia, amely az interneten megjelent írások kivételével a 2014. április 30-ig kiadott külföldi és magyar műveket gyűjti össze.

Mindez így együtt kiindulópont és összegzés, emlék és útmutató.

NAGY HILDA (1995) Erdőszyörgy

NAGY HILDA

Buda Attila, Nemeskéri Luca, Pataky Adrienn (szerk.): „...mi szépség volt s csoda”

Ráció Kiadó, 2015

Az olvasót (legyen szó filológusról vagy egyszerű érdeklődőről) mindig is foglalkoztatta a szerző személyisége, magánélete. Annak ellenére, hogy mindenki ismeri a követendő szabályt – az elbeszélő nem tévesztendő össze a szerzővel –, az érdeklődés az idő folyamán sem lankadt ez irányban. Az MTA – ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport immár második kötetét jelentette meg az Újhold folyóirat köréről. A *„...mi szépség volt s csoda”* Lakatos István-idézetet címmel választó kiadvány betekintést enged az alkotás elő- és háttérébe egyaránt.

A változatos témájú, eltérő perspektívájú tanulmányok alapos szerkesztői gondra utalnak. Olvashatunk az Újholdon kívüli folyóirat-tervről, Lakatos István műhelytitkairól, Ottlik *Iskola a határon* című regényének megfilmesítési kísérleteiről. Nemes Nagy Ágnes kapcsán többet kínál a kötet. A költőnőről szóló írások összekapcsolhatóak. Egyrészt írásainak magánéleti vonatkozásai is helyet kapnak, de ugyanolyan mértékben érvényesülnek versei, esszéi befogadói értelmezései is. Ez a fajta koncepció több irodalomelméleti iskola arany középútját mutatja, ami talán új irányt ad a jövőbeli elemzéseknek. A tanulmányokon kívül szövegközlések (Nemes Nagy naplói), illetve képmelléklet is található a kötetben.

Az Újholdat sokan a Nyugat utódjának tekintik, de talán kevesen

tudják, hogy ez a „fióknak író generáció” (az ÁIK e témakörbeli első kiadványa éppen a publikáció nehézségeiről, hiányáról ad részletesebb ismertetést) egy másik folyóirat létrehozására is törekedett (Magyar Orfeusz), de ennek terve meghiúsult. Lényegesen másként kezeljük a sikertelen próbálkozás tényét, ha látjuk a háttérben magát az embert, aki sokadjára is próbálkozik, és nem távolodik el a tenni akarástól, magától az alkotói munkától a legnagyobb nehézségek közepette sem. Jelen kötet esetében főként Nemes Nagy Ágneshez juthat közelebb az olvasó. Nemcsak művei elemzését, az általa művelt műfajok, motívumok szemléltetését kapjuk, hanem mintegy ráadásaként önértelmezéseivel is szembesülhetünk. Fontosnak tartom kiemelni egy örök érvényű meglátását, miszerint „csak az tud igazán formabontó lenni, aki pontosan tudatában van annak, milyen formákat és műfajokat épít le, alakít át”. Meglátásom szerint kortárs költőink, főként a feltörekvő nemzedék,

mintha nem ismernék vagy legalábbis elfelednék e tételt. Sok esetben szemet szúr, hogy nem azért használják a szabad formát, mert éppen az felelne meg a gondolat kifejezésének, a téma fekvésének, sokkal inkább az indokolja a választást, hogy nem merültek el kellőképp a formák ismeretében.

Ugyancsak Nemes Nagy Ágnes kapcsán merül fel a műfordítás mint

saját értelmezés, alkotói folyamat kérdése. Jóllehet sokkal kötöttebb, a keretekhez jobban alkalmazkodó tevékenységről van szó ebben az esetben, mégis a korabeli sejtelmes, közties létben (erős cenzúra, publikációk hiánya) akár szabadságként is értelmezhető, az idegen nyelvű irodalom így mintegy szabadságot adna a *saját irodalomnak*. A brüsszeli és az amerikai napló lapjait olvasva az új (külföldi) utak nem kizárólag az idegenség tapasztalataként jelennek meg, sokkal inkább lehetőségként. A különböző élethelyzetek, környezet mégis ugyanazt a napjairól beszámoló író személyt tükrözik. Rövid mondatok, terjengőségtől mentes közlések, ennek ellenére tömörségükben részletesek, akárcsak lírája. Könnyen az az illúziója támadhat a befogadónak, mintha ő is azt látná, érezné, amit a sorok írója. A még teljesebb valóságélményhez az alaposan gondozott szöveg lábjegyzetei segítenek hozzá. (Nem kevésbé fontos, hogy a korábban közölt naplók szövegeinek félreolvasása is korrigálva van e kötetben.) A nevek, helyszínek, kiemelt látványosságok magya-

rázata, a néhol homályos utalások feloldása az olvasó tényleges utazásérzetét eredményezik.

Lakatos István kapcsán hangsúlyosabb teret kap az alkotás folyamata. Munkanaplója sokat elárul arról, hogyan születik a konkrétumból egy leisztult alkotás. Továbbá használható módszerként is szolgálhat játékos taktikája: a szótagszám, ritmika, rím szerint gyűjtött szavak nagymértékben megkönnyíthették a kötött formában való írást.

A kötet nem mellékel egyértelmű receptet, hogy miben kellene látni az Újhold körében a *szépséget és csodát*, ez a feladat az olvasóra marad, viszont tartalma egészével bemutatja a lehetséges választásokat. Lesznek, akik a naplókban, lesznek, akik a fényképekben, kéziratokban találják meg az esztétikumot. Olyanok is, akik számára a szövegek értelmezése módosítja a befogadói magatartást, vagy a magánélet ismerete közelebb hozza az alkotót. A közös pont minden esetben ugyanaz: a kötet elkezd együtt élni az olvasóval, rámutatván, hogy alkotó és olvasó, szerző és értelmező között milyen kicsi is lehet a távolság.

STURM LÁSZLÓ

Kemsei István:

A szederinda szeme. Dunakönyv

Orpheusz, Budapest, 2016

Több verse, valamint a – mostani kötetbe beépített – *Róka a fűzfán* című esszéje hozta már korábban is az olvasó tudomására: Kemsei István lehetőleg a Dunán evezve, a Duna mellett táborozva tölti tavasztól ősziig a szabad idejét. Az öregség már néhány éve megfosztotta a Dunán járás szabadságától, de kisajtolta belőle a jó negyven év tapasztalataira épülő *Dunakönyvet*.

Mit várna az ember? Anekdotákat egykori táborozásokról, társakról, mulatságos vagy meghökkenítő történeteket, éles szemű megfigyelését a természetnek. Mindebből csak az utóbbit kapja, az anekdotázástól, de még az egykori társak néven nevezésétől is föltűnően tartózkodik a szerző. Leírja a Dunát a Szentendrei-szigetig fölfelé evezve, „a szemrevételezés sebességével”. Fejezetet szentel az egykori csónakházaknak, a táborozás fortélyainak, vesződéses szépségeinek, a faluba járás során kiismert szigeti falvaknak. A szép számmal

megírt egyedi élmények a jellemző élethelyzeteket sűrítik magukba, szimbolikus erővel. Minderről olyan fölszabadító alapossággal képes írni, ami csak a zsigerivé vált tudás sajátja. A természetben éppúgy kiismeri magát, mint a falu és a Római-part szokásrendszerében vagy a táj földrajzában, történelmében.

Süt a könyvből a szakértelem szabadsága. Egy életformáé, amely a hetvenes években bomlásnak indult, mára csak nyomokban él. A könyv ennek az életformának, a vadevezés és táborozás hőskorának állít emléket: „a vízi táborozás hőskorának – amiről már tudjuk, hogy rövid ideig, talán negyvenötven évig tartott, kettészakítva egy nagy háborúval”. Visszatérő szólama a könyvnek a „hová tűnt” antikvitásig nyúló, Villontól is hallott sóhaja: „Hová tűnt a »kilbótok« népe? Kihalt, mint az ősi generációk. Utódok nélkül, jelet és emlékezőket is alig hagyva maga után. Hová tűnt a rengeteg hajó”; „Azoknak

a régi, boldogságban úszó időknek mindörökre vége. Ahogyan vége van a Vadkacsának, a Vöcsöknek, a Sportnak, a Kócsagnak, a Bíbicnek. A csónakházaknak.” Pedig a vízi élet megadta mindazt, ami ma éppúgy, sőt talán még jobban hiányzik a mindennapokból: „Egy eltűnt életérzés, önként feladott életforma, a »felgyorsult világ« egyre bűzősebb mocsarában elsüllyedt természetszeretet, életvidámság, jövőt látó optimizmus.”

Na de miért tűnt el, ha ennyire kell? – kérdezhetnénk rímes prózában. Mert a hetvenes években elfogyott, elfáradt, elkényelmesedett a régi nemzedék, a vidám társaságok magányos utóvédekké fogyatkoztak: „Lehet [...] egyedül is közlekedni, mint ahogyan sokan tették ezt és teszik majd a későbbi időkben is, amikor már végleg elfogy a rendszeres dunai, lump hétvégi társaság, és az éppen divatnak induló, a gulyáskommunizmus vagyonosodási lehetőségeit illusztráló hétvégi telkeire vonul vissza viskót építeni.” A hatalom is észbe kap, és feltűnnek a parton a barátságosan érdeklődő idegenek. Az új nemzedékeket pedig már más szellők fújják a Dunára: többnyire felületesek, kapkodók, kényelmesek. Nem tudnak szabadulni „neurotikus cselekvéskényszerüktől”, a városi élet „túlmotorizált” kényelmességétől, „izgágaságától” és „magába zártaságától”. Nem veszik észre, hogy evezéskor, táborozáskor „más az idő természete”: „A legfontosabb: nem kell sietni”; „azért van a tábor, hogy mindenre legyen idő. És ha nem nézi az ember állandóan az óráját, akkor van.”

Nem javított a helyzeten a „rendszerváltoztatás nevű összezavarodottság” sem, sőt inkább növelte az új táborokat és járműveket kísérő szemétkupacokat, zajt, önmutogató-önigazolós luxust. A tüneteket sokoldalúan veszi számba a szerző, az igazi okok kikövetkeztetését többnyire az olvasóra hagyja. Talán a sugallatait követjük, ha úgy okoskodunk: a gulyáskommunizmus, majd a rendszerváltást követő idők jellemző képviselője túlságosan beleragadt a maga (illetve a gépei) által létrehozott környezetbe és társadalmi struktúrába. Pedig ez szorongáskeltően ideiglenes, lélektelen, baljós világ: „a civilizált környezetet építő ember mintha bűvészinasként ügyködne a saját, ezernyi veritékkel maga teremtette világában”. (Tudjuk: a bűvészinás mesterét kilesve képes az erők elszabadítására, azokat a helyükre visszaparancsolni azonban már nem tudja.) A modern világ nagy ajándéka, a kényelem is mérgezettnek bizo-

nyul. Puhány, felületes lénné torzít, aki képtelen az alkotáshoz vagy a nehézségek elviseléséhez, végső soron a túléléshez szükséges összeszedettségre. Ezzel szemben „a hőskorban a táborozás egész embert kívánt”. Aki az adott helyzetekre mindig csak önnön töredékeivel reagál, az előbb-utóbb egyszerre veszti el önmagát és a valóságot. Rögöszmék, káprázatok közé kerül, kapkod és vagdalokozik. A törmelékembernek némi önigazolást nyújt, ha maga körül is minél több hulladékot lát; a valóság meghitt hangjai elnémultak számára, hát a zajba menekül.

Aki azonban megdolgozott önmaga egész emberségéért, és megtapasztalta a valóság mélységeit, annak van mit szembeállítani a szép idők múlásával és a modern idők zavarodott silányságával. Kemsei könyvének ebben van a legfőbb értéke. Nemcsak pontos tüneteleírást ad, hanem felmutatja az épséget. Az olvasó tüdejét szinte átjárja az iszapszagúan is szabad dunai levegő, és a szívét a vágy: elindulni és tartózkodni a természetben. Gyógyító könyv. Visszavezet a valósághoz, az „anyaföldhöz”. („Az anyaföldnek gyógyító ereje van.”) De visszavezet a többi alapelemhez is, a tábor, illetve a csónak fölöttéig érő levegőhöz, a vízhez és a tűzhöz. („A Táborozó táborának középpontjában tehát szükség szerint a TŰZTÉR áll.”) És visszavezet a növényekhez és az állatokhoz.

Ilyen egyszerű lenne a megoldás, a valóság. Az egyszerűség pedig ilyen végtelen és titokzatos. A természetismeret, az elemekkel való együttélés megtanít a végességünket meghaladó erők jelenlétére, amelyek némileg szelídhethők, de nem birto-

kolthatók. Ráébredünk, hogy nem a teljes megtervezettség, szabályozhatóság (illúziója) teszi az otthon meghittségét, hanem a titokhoz való hozzászokás, a titokba vetett bizalom: „A titkot úgy szokja meg az ember, hogy mindvégig tudja, nem járhat a végére. De fölösleges is lenne. A folytonosan maceráló, elmélkedésből kikököntözött újdonság viszont megszokhatatlan, mert nincs benne semmi otthonos.” Az ember otthona, mondhatjuk ezután, a titok. A titok otthona pedig a végtelen.

Például a Duna: „A csavargás, a folyás, a mindig távoli kanyarba veszés férfias – hogy azt ne mondjam: fallikusan életteli – látványa viszont megajándékoz a végtelenség, szabadság és a derűs bizonytalanság érzetével.” (A férfiaságot az erőpróbához, a bográcsban főzéshez, a végtelenhez, a folyóhoz, a nőiséget a „kis háztartásuk falai közé” zárkózó álló-

vizekhez társító ellentétállítás a nőiség és férfiség újraértelmezéséhez – visszaállításához – ad támpontokat, vagy csak a feministákat neveti?) Fölvilán, úgy tűnik, a történelemben is megvan, bár viszsza-szaszorulóban, az erőt adó, rendezett végtelen. És ez nem más, mint a hagyomány: „Az öregek mindig is maguk voltak az állandóság folytatói. [...] Amiből pedig a lelkükben élnek, az a régi öregek emlékezete a mai öregekben.”

A titokkal szemben az alázat, a tapintat a megfelelő magatartás. Tapintat a másik emberrel, a másik élőlényel, de még a tárgyakkal szemben is. A csónakok aprólékos tavaszi fölüjútása szintén tapintatot követelt, a tárgy személyisége előtti alázatot: „Ha készen volt, száraz ronggyal eltávolította a keletkezett pormennyiséget, s csak azután következhetett a lakkozás, vékonyan, tapintatosan, hogy mutatósan csillogó is legyen, nem csupán a rendeltetésének megfelelő.” Kemseinél a tárgyakkal is van személyiségük, gyakran nevük: a funkciójukon, pusztán hasznosságukon túlmutató titkuk, lényegük. Szépségük.

A valóságérzékelés Kemseinél talán nem is más, mint a környező jelenségek személyiségként való érzékelése. Mi különbözteti meg a személyiséget a személytelen tömeglettől? A tömeglet sokszor riktívóvá erőltetett sokszínűsége csak látszólagos, mögötte ott van a struktúra csüggesztő egyhangúsága, kilátástalansága. A személyiség különlegessége, egyedisége mögött viszont valamiféle egyetemeség, a titokzatosan erőt adó végtelen, az „ősáramlás” sejlik föl (ó, bár tudnánk mindig hinni benne!).

Minden személyiség az egyetemesből táplálkozik, egyedisége az egyetemes elsajátításának szükségszerű különbségein alapul. Az évszakoknak is megvan a személyiségük („Sosem volt két egyforma nyár”), a településeknek is (volt?): „Újra eltűnik a világból egy lélek, egy magyar falu semmihez sem hasonlítható lelke...” A hagyományos életmód múltával (akár a vízen, akár a faluban) a jellegtelenég tör uralomra. Jellemző apróság: a falubeli hentes már nem maga készíti áruját, „a hentes árukészletéből – valószínűleg ráérő idő hiányában – egyszer s mindenkorra kimaradt a vidéki életformára jellemző egyediség, élvezetes kuriózumszerűség”. Valaha a végtelenbe vesző Dunával meghitt kapcsolatot ápolva Szentendre is otthonos hely volt: „Volt ilyen is. Amikor még a Duna a város szerves részeként folydogált. Kicsi volt az a város, keresztbe-hosszába rövid úton átjárható, emberléptékű.” Budapesttel azonban szinte egybeépülve „egy ilyen, nagyra nőtt település-

ben a Duna már nem a napi élet velejárója, hanem csupán várost határoló víz, idegenforgalmi látványosság része”.

A velünk szemben álló személyiségbe sűrűsödve megszólíthatóvá, meghallhatóvá lesz a világ. Titkát pedig a könyvben gyakran emlegetett és kiaknázott mítosz közelíti. A mítoszt a szakralitás gyökerezetheti a világba: „Bármely mitikus dolog attól válik szakralissá, ha szertartásait időről időre megismételjük. Mégpedig pontosan úgy, ahogyan kezdetben történtek.” Szakralis esemény volt a régi facsónakok rendszeres tavaszi tisztítása-csiszolása-festése, az első tavaszi vízre szállás és még annyi minden.

A személyiség, a sajátos életformák pusztulásával a nyelv is szegényedik: „Megszoktuk már, hogy bármilyen víznek, ott, ahol a szárazfölddel érintkezik, partja van. A »mart« szó jószerivel kiveszett korcsosodó, lényeglátó metaforikusságát pongyolaságában elhullató nyelvünkéből”; „csak az öregek és velük az ízes beszélgetés távozik ki évről évre lassú rendszerességgel a temetőbe”.

A kifogások esetlegesegek, nagyrészt egy újabb kiadásban könnyen javíthatóak. Az első pár mondat eszmefuttatása egy kicsit mesterkéltnek hat (de belefér, és még az is lehet, én nem értem helyesen). A 73. oldalon a második bekezdés végén álló mondat fölöslegesen ismétli meg az előtte valót. „A történelem tanúsága szerint egy »Első« semmiképpen nem lehet »Nagy«” – írja a királyokat illetően az *Epilógus*ban. És Lajos? – kérdezem én. Végül a 193. oldalon arról ír, hogy az öregek már „úgysem élik meg”, ha eltűnik a falu sajátos lelke a világból (a végét korábban idéztem). „Úgysem érik meg” lenne a helyes. Mindössze ennyi.

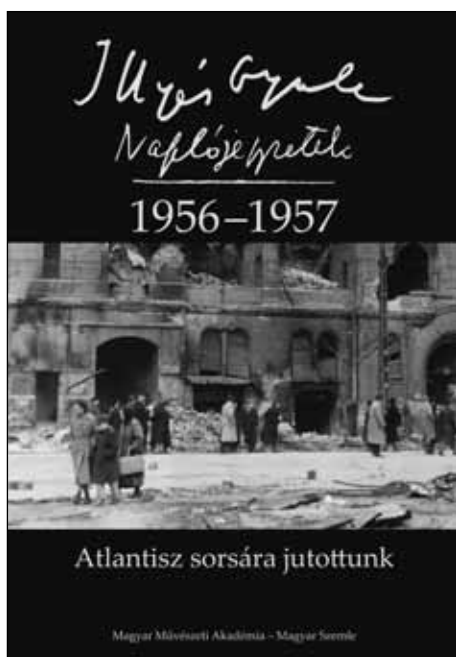
A dicséretetek elragadtatása és a kifogások jelentéktelensége mutatja: főmű született. Az életmű koronája *A szederinda szeme*, amely azonban nem iktatja ki az eddigieket, hanem épp új fénybe állítja a szerző (válogatott) verseit és esszéit. És egyáltalán nem zárja ki, hogy újabb korona készüljön. Jöhetnek most már akár az anekdoták is. Amelyek kezdetként könnyen alaptalan nosztalgizálásba sülllyedhetnek volna, világukat veszítve érthetetlen törmelékké omlottak volna: „eltűnt, elnéptelenedett a múlt [...] Az embernek nincs mihez kötnie az élményeit, végképp elhomályosult a megbízhatónak mondott idő. Az, amit múltnak nevezünk, ezentúl merő önáltatás, zagyva, hiteltelen, kótyagos állapotban, kásás hangon előadott történetmesélés.” *A Dunakönyvvel* azonban megvan az alap, megvan a múlt. Jöhetne valamiféle jutalomjáték akár, a folytatás. Persze ez csak egy ötlet.

ILLYÉS GYULA

Naplójegyzetek 1956–1957
Atlantisz sorsára jutottunk

Illyés Gyula '56-os
följegyzései, papír-
lapokra írt naplója,
mely az 1956. október
23-tól 1957. január
31-ig tartó időszakot
jeleníti meg, 2014
áprilisában került elő.

A kötetet az író lánya,
Illyés Mária készítette elő
kiadásra, Horváth István
történész közreműkö-
désével. A napló a Magyar
Művészeti Akadémia és
a Magyar Szemle Alapítvány
közös kiadásában jelent
meg az 1956-os forradalom
és szabadságharc
60. évfordulója
alkalmából.

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet

mma.hu • mma-tv.hu